БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отделение за езикознание,
литературознание и изкуствознание

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ИЗВЕСТИЯ

НА
ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА

ЧИТАЛНЯ

Книга XII

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗДАТЕЛСТВО

Елена Димитрова

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отделение за езикознание, литературознание и изкуствознание

Пр 4565/62

I 189

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

ПРОВЕРКА 1969 г.

ИЗВЕСТИЯ

НА

ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА

Книга XII

София · 1962

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ (отговорен редактор), БОНЮ АНГЕЛОВ,
СТОЙКО БОЖКОВ и ВЕЛЧО ВЕЛЧЕВ

Пр 4565/62

ПРОВЕРЕНА
2009 - 2010

ПРОВЕРКА
г.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ * ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА КНИГА XII 1962 ГОДИНА

СТИЛНО-ЕЗИКОВИ СРЕДСТВА В ПОЕЗИЯТА НА ВАПЦАРОВ

Елена Димитрова

Когато четем поезията на Вапцаров, като че ли виждаме синкавите искри в степта, искрите от горящото сърце на Данко. Всеки стих пламти с тази велика любов към човека, с която прекрасният герой на Горки прогонва мрака, изтръгва хората от зловонните блата, от непроходимия каменен лес, като жертвува своето смело сърце.

В същата любов изгоря и сърцето на Вапцаров, за да свети през вековете с неугасващия пламък на безсмъртието.

Тайната на неговия чар се крие в пълното сливане на изключителен поетичен талант с висока комунистическа нравственост и себеотрицание. Всяка дума идва направо от сърцето и затова веднага стига до нашето сърце. Неговите толкова топли, задушевни изповеди ни омагьосват със своята красота, защото са потвърдени от подвига на поета, защото са подпечатани със собствената му кръв.

Още в ранната поезия на Вапцаров са отразени най-светлите човешки пориви. Той е непримирим към обикновеното, безлично съществуване, с неотразима сила го привличат хайдушките подвизи, волността на чайките, борбата с морската стихия.

„Аз искам за последен път да изпитам силата на твоята стихия, за последен път да ме покръстиш с бурята, която жадувахме с моите другари“,[1] пише младият поет при раздялата си с любимото родно море.

Той копнее за свобода и щастие на всички хора, търси приказната птица със сините крила — символ на човешкото щастие, макар още да не знае как ще я намери. И затова понякога жестоко го мъчат кризи на безверие, на безнадеждност.

Цялото развитие на Вапцаров, неговите младежки копнежи постепенно го довеждат до великите идеи на комунизма, които го окрилят, осмислят съществуването му.

В ранното творчество на Вапцаров личат предпоставките за неговото по-късно идейно развитие, предпоставките за бъдещия поетичен и граждански подвиг. То е разнообразно по теми. В него прозира свежият поетичен талант на Вапцаров. Но той още няма индивидуален стил. На места явно подражава на Яворов и на Дебелянов. Постепенно поетът се домогва до свой израз, добива ярка творческа физиономия. И това става успоредно със заякването на неговия комунистически мироглед.

Вапцаров живя във време, когато борбата на работническата класа беше най-напрегната, борба на живот и смърт. И неговата поезия се превърна в най-вдъхновената песен за тази героична епоха.

[1] „Импресии от параход „Бургас“.

Вапцаров сам беше работник, пишеше сред машините, с омаслени ръце. Поетът всецяло участвуваше в жестокия двубой между двата свята, с безумна смелост се впускаше в най-опасни акции. И затова той така добре познаваше душата на работника, живота в завода, ентусиазма на борбата. Този богат жизнен опит у него щастливо се съчетаваше с големия му талант и с волята му непрекъснато да се учи от класиците на нашата и световната литература. Вапцаров смайва събеседниците си със своята начетеност. Негови любими учители са Ботев, Яворов, Дебелянов, Пушкин, Лермонтов, Горки и народната песен.

„Отвореше ли се дума за Горки — разказва Шмиргела, — това значеше цялата вечер разговорът да не спре, да не се изчерпи. Горки беше за Вапцаров човекът, който най-много се беше намесил в неговия личен живот."[1]

Той му помага дълбоко да проникне в душата на работника, да види човека и в най-пропадналите, смазани от живота хора.

Още в ранната си младост Вапцаров изповядва пред своя съученик Моллов: „Ех, Молски, да можех да възпявам като Яворов и с такава любов да пиша за човека, като Максим Горки, нищо друго не ми трябва на тоя свят"[2].

И това пламенно желание на младежа действително се осъществява в неговото зряло творчество.

Вапцаров наследи прекрасната традиция на Смирненски. Той е неговият най-талантлив приемник в пролетарската поезия. Двамата поети са сродни по своя революционен патос, по партийната страстност, но са различни по поетичен стил. Всеки от тях блести и ни пленява със своя индивидуална красота, всеки от тях е велик новатор за своето време.

В голяма част от революционната поезия на Смирненски образите са пищни, титанични, тонът е тържествен и приповдигнат.

Най-характерното за стила на Вапцаров е неговата простота, чудното му умение да превръща в поезия изрази и думи от обикновения, всекидневен език, така да ги оцвети и организира музикално, че да предизвика най-дълбоки вълнения у читателя. Неговата интонация е близка до разговорната.

Вапцаров се развиваше като поет под непосредственото въздействие на поетите от тридесетте години, главно на Радевски и Младен Исаев. Той разработваше същите теми, но в тази разработка далеч надмина по оригиналност и по емоционална сила своите учители, обогати пролетарската поезия с неповторими образци.

Вапцаров възприе някои новаторски тенденции в строежа на стиха от Гео Милев, от поетите на тридесетте години и от Маяковски — начупения стих, приближаването на интонацията до разговорната, смелата употреба на думи от прозаичния език, несиметричната строфика, кратките безглаголни изрази.[3]

Има нещо много близко в мелодиката на стиха, в строфичния строеж, в тази непринудена грация на ритъма, в ясния, предметен език,

---

[1] Никола Вапцаров, Спомени, писма, документи, София, 1953, с. 215—216.

[2] Пак там, с. 101.

[3] Вж. Олга Дейкова, Стихът на Вапцаров, Известия на Института за българска литература, кн. V, с. 102—107.

между Багряна и Вапцаров. Той несъмнено се е учил от талантливата поетеса. Йордан Коларов си спомня, че Вапцаров е рецитирал нейни стихове, възхищавал се е от тях. „Можеш ли да си представиш как ще разцъфне тя при наша власт? Тогава ще я признаеш по силата на общото признание."[1]

И Вапцаров като Багряна с изключително майсторство използува неточните рими, римите асонанси, свободния строеж на строфите, смесените стъпки. И неговият стих следва разговорните интонации и е чужд на всякаква риторичност. Разбира се, съвсем друг е у Вапцаров тематичният кръг, патосът.

Но докато Багряна на някои места деформира стиха (редица стихотворения от цикъла „Бретан" са по-скоро проза, графически подредена в строфи), то стиховете на Вапцаров са винаги ритмично организирани. Той никога не къса окончателно с размера, но често свободно разполага римите, не спазва никаква симетрия в строежа на строфите, в един и същ стих смесва различни стъпки.[2]

* * *

Голяма част от стихотворенията на Вапцаров са лирични изповеди, в които той задушевно и сърдечно ни разказва за своя тежък, отруден живот, споделя с нас своите чувства и копнежи. Лиричните изповеди на Вапцаров са колкото лични, толкова и обобщени. *В тях се очертава с цялото си обаяние борецът от нашето антифашистко движение.* Когато говори за себе си, Вапцаров разбира всички угнетени, които се борят за повече щастие на хората. Затова подлогът на тези изповеди е ту „аз", ту „ние". Той винаги се чувствува неразделна част от бедния народ, слива се напълно с тези „неизвестни хора от фабрики и канцеларии", които са изживели цялата мъка на мизерията, за да стигнат до безименния подвиг.

Вапцаров въплъти в своята поезия устремите, вълненията, страданията на хилядите борци на своето време.

Те носеха душевната светлина, безкористния патриотизъм на възрожденските герои, черпеха свръхчовешки сили от комунистическите идеи. Вярата в тяхното осъществяване ги тласкаше устремно да се впускат в борбата и да не жалят живота си. Без тази вяра те не биха станали герои, не биха могли да живеят.

Лирическият герой на Вапцаров до последната си капка кръв се раздава за хората, така както поетът се раздаваше в живота си. В него гори този велик прометеевски огън, който са носили всички смели борци през вековете, чертали с кръвта си пътя на прогреса. Но той е по-щастлив от тях, защото действува, „когато милионите възкръсват", защото е окрилен от най-реалния идеал. Затрогващо просто, със страстно чувство поетът изповядва своята готовност за саможертва в „Писмо" (Ти помниш ли) и в „Пролет" (Пролет моя). За да стане животът „по-хубав,

[1] Йордан Коларов, Спомени за Вапцаров. Ръкопис, пазен в Института за литература, с. 4.

[2] За характерните черти на Вапцаровия стих вж. Олга Дейкова, цит. студия, с. 146, 150—154.

по-мъдър“, той би летял с пробна машина в небето, би влязъл във взривна ракета, би дал всичко („Вяра“).

Поетът напълно се слива със своя лирически герой.

* * *

Всички близки на Вапцаров разказват в спомените си за неговата изключителна общителност и сърдечност, за дарбата му да хваща сърцата на хората. В Кочериново той така покорява работниците, че даже и противници на комунизма заявяват: „Където е Вапцарът, и ние сме там“[1].

Тези очарователни черти на Вапцаров ярко се проявяват и в неговата поезия. Той чувствува читателя като най-близък приятел, изцяло му се доверява. Понякога поетът пламенно спори, беседва, задава въпроси. Неговият разговор е задушевен, интимен, веднага предразполага към сърдечна дружба.

Всички изследователи на Вапцаров подчертават разговорния тон на неговата поезия. Това е много характерна черта на Вапцаровия стил. Поетът никога не разговаря със сух, равнодушен тон. Колко енергично и пламенно той защищава своите мисли в „Доклад“. Интонационната вълна е необикновено раздвижена. Поетът спори с ботевски жар.

Аз мисля, че първата
капка, която
от своята кръв
за света ще пролея,
ще бъде за мойте
поробени братя,
ще бъде за Нея!
И ти се опитай да спориш
със мене.
Та аз за секунда, за миг
ще те смажа.
Аз чувствам горещите думи
на Ленин:
„Прав е другарят Вапцаров“ — ще каже.

В стихотворението „Вяра“ Вапцаров разгорещено разговаря с читателя. Страстната категоричност, с която той ни уверява в своята обич към живота, намира вълнуващ израз в повишената интонация, в емоционалните възклицателни повторения:

С живота сме в разпра,
но ти не разбирай,
че мразя живота!
Напротив! Напротив!
Дори да умирам,
живота със грубите
лапи чилични
аз пак ще обичам!
Аз пак ще обичам!

Много чувство и пламък е вложил поетът в оживеното беседване с читателя в „Един сляп“. В тези стихове напира ентусиазмът на убеденият комунист, на възторженият поет:

---

1 Вж. Спомените на Васил Чорлев в цит. сборник със спомени, писма, документи, с. 119.

Послушай,
и в свежия ручей
на този съзвучен поток
омий си очите,
и гледай —
светът е широк!
Светът е и в тебе и мен
и в тази тълпа,
която наричат безлична.
Но аз я обичам,
защото тя крачи нагоре,
. . . . . .

Разговорният тон на Вапцаров, неговата интимност и задушевност са в пряка връзка с честите обръщения, които срещаме в поезията му. Те обагрят стиха със заразяващ лиризъм:

Какво ще ни дадеш, историо,
от пожълтелите си страници?
(„История")

Ех, майко ле моя,
в строя тръбата
ще свика все отбор войници!
(„Доклад")

Тежи ми, родино,
кошмарно жестоко тежи
димящата кръв
. . . . . .
(„Родина")

Пролет моя, моя бяла пролет,
. . . . . .
(„Пролет")

И ти, завод, се мъчиш
пак отгоре
да трупаш дим и сажди
. . . . . .
(„Завод")

Тези лирични обръщения към историята, завода, родината, пролетта са и непринудено, вълнуващо одухотворяване.

Като към най-близък приятел поетът се обръща към Фернандес:

Ти не ще се върнеш, Фернандес,
днес картечен огън ви помете.
(„Песен на другаря")

Голяма сърдечност на тона придава обръщението на Вапцаров към неговите слушатели в „Доклад". То подчертава искреността на укора, болката на поета:

Аз страдам за вас,
и за себе си страдам,
защото животът
ни бие сурово
в лицата,
а ние примигаме, братя.

С колко обич и нежност се прощава Вапцаров със своя любим народ в деня на разстрела:

Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме.

Изобщо в обръщенията на Вапцаров никога не се чувствува декламаторски патос. Те спонтанно се откъсват от сърцето му и затова излъчват толкова непосредствен лиризъм. Особена гальовност и топлота придават на обръщенията местоименията „ми" и „мой":

Спи ми, детенце,
спокойно ми спи.

(„Майка")

Послушайте, малки,
послушайте, мънички мои,
. . . . . .

(„Не бойте се, деца")

Непосредственото общуване на Вапцаров с героите и с читателя води към честа употреба на диалог в неговата поезия. Тази склонност към диалог създава раздвижена, разнообразна интонация, с необикновено богати емоционални нюанси.

На места поетът стига до драматична форма — в „Горки", „Сън", „Песен за човека", „Ботев".

Диалогът е най-живата форма за изразяване на известна мисъл, за изграждане на художествен образ. Чрез него авторът по-непосредствено може да внуши своята идея отколкото чрез готовия логичен извод или чрез декларативното описание. Той е по-присъщ на епическите жанрове отколкото на лириката, чиято сила е в емоционалните и точни поетични образи, в настроението. Но в лириката на Вапцаров диалогът заема значително място. Поетът умее да му придаде най-естествена форма, да го свърже с психиката на своите герои.

В „Горки" работникът разказва за великия писател с простонародни думи. Те оживяват неговия образ, правят убедителна речта му. Тези умело подбрани думи, както и строежът на речта говорят, че поетът е навлязъл в душата на неукия човек, видял е Горки през неговия опростен, но верен поглед.

Тури те в някоя книга
и казва: „Не *шавай*!"
и после четеш и *примигаш*,
и сам се познаваш.

С характерен народен език говори селянинът в „Селска хроника". Поетът се е вживял в неговата психика, чрез майсторското типизиране на езика му убедително е изразил антифашистките настроения на простия народ:

Комай ни лъжат
тия *синковци*.
А и в писанието
писано е *божем*:
„Глас народен — глас божи".

С много изразителни народни думи поетът разказва историята на възродения престъпник в „Песен за човека". Те придават естественост на неговия разказ:

Бащата бил *скътал*
пари.
Синът ги *подушил*,
вземал ги насила
и после баща си *затрил*.

Думите „скътал“, „подушил“, „затрил“ въздействуват силно-емоционално независимо от това, че не са книжовни.

Изобщо диалогът на Вапцаров е жив, следва разговорната интонация. Той непосредствено внушава образа и авторовата мисъл, винаги е художествено мотивиран, изграден с езиков усет.

Когато разказва нещо или предава разговор, поетът вмъква вметнати думи и изрази, присъщи на разговорната реч, които създават голяма близост между автора и читателя:

Отишъл си бея,
Отишъл си — *значи* добре.
(„Майка“)

Верно ли, братче,
верно ли *вика* —
онзи, старика починал?
(„Горки“)

Глаголът „викам“ е от разговорния пласт на езика. Това придава още по-голяма непосредственост на разговора на поета с читателя.

Тези вметнати думи допринасят за естествения, непринуден тон на речта:

Да кажем, сега ми окачат
въжето
(„Вяра“)

Почакайте, *казвам*, — почакайте, нека...
а дамата сопната, *знаете* —
тропа, нервира се,
даже проплаква.
(„Песен за човека“)

Не само в диалога, но и в авторската реч Вапцаров вмъква живописни народни думи и изрази, които я доближават до масовия читател и й придават голяма колоритност. Лирическият герой в „История“ говори от името на простите, отрудени хора. И затова толкова подхождат в неговата изповед народните изрази:

Работехме *къде що хванем*,
работехме като добитък.

Когато разказва за ожесточената борба на осъзнатия работник със стария свят, Вапцаров употребява една изразителна народна дума: „с тебе *се счепкахме* здраво“. Глаголът „счепкам се“ точно предава острия, непримирим конфликт. Той не би могъл да се замени с равнозначен глагол от книжовния пласт на езика. Същото можем да кажем и за глагола „човъркам“ в „Горки“, който много силно изразява тежкия, бавен мисловен процес у работниците, затъпели от непосилен труд:

И хората скрити
във свойте борди,
човъркаха своята
мисъл ръждива
. . . . . .

При подбирането на народни думи и изрази проличава верният художествен усет на Вапцаров. Тяхната употреба е мотивирана, точна. Чрез тях на места поетът постига голяма убедителност в изграждане на диалога или в изказване на известна мисъл. Те придават народностен характер на езика му.

Поетът може да бъде не само сърдечен и нежен. Когато говори за враговете на народа, за предателите, той е гневен и безпощаден. И той като Ботев не се страхува да употреби и груби, ругателни думи. И винаги неговият лексичен подбор е така мотивиран художествено, че не ни подразват дори думи като мутра, муцуна, псувам, нахакан келеш, добитък, скот, смрад и др. В поетичния контекст те добиват емоционална окраска, изразяват непримиримостта на поета към редица отрицателни явления.

У Вапцаров често се срещат силно експресивни думи, които много емоционално предават неговото отношение към събитията и към света:

Извергът,
мерзкия стрелец,
закри следите си завчас,
Ти спомняш ли си тоз *подлец*?
(„Двубой")

А ето как поетът характеризира капиталистическите порядки:

Разбираш цялата *нелепост*
на този *див, объркан* свет
(„Зора. Събужда се града")

За стария свят Вапцаров говори с непреодолимо отвращение, с ярки експресивни епитети и съчетания:

Живота — *изпечен развратник*
цинично отвръща: — Война!
(„Епоха")

или:

И ти ще бъдеш победен —
разкапан, озлобен живот.
(„Двубой")

А охолния американски буржоа поетът с погнуса нарича „размазан Джон" („Кино").

В стиховете на Вапцаров ще се натъкнем на думи от различни речникови пластове — от разговорния пласт, от народните говори, от техническата терминология, от политическия живот, които придобиват силна емоционална окраска, придават конкретност и точност на поетическия израз. Преобладават обаче думи от всекидневната разговорна реч.[1]

* * *

Главният естетически канон на Вапцаров е простотата. „Ленин е казвал, че иска да пише така просто, щото да го разбере всеки работник.

[1] Вж. Боян Ничев, Лексическият състав на поетическото творчество на Н. Й. Вапцаров, Български език, 1952, с. 78—88; Радослав Мутафчиев, Наблюдения над езика и стила на Вапцаровата поезия, Известия на Института за български език, кн. VII, с. 145.

А как трябва да пише прогресивният писател? Просто, за да го разбере всеки".[1] Същата мисъл той поетично изказва в „Доклад":

Записвай го просто и честно,
тъй както
просто го пее народът:
„Заплакала е гората. . .
все зарад Индже войвода. . ."

Голямо място в поезията на Вапцаров заема суровата, делнична действителност на отрудените хора. От тази действителност главно той гради своята образна система. Неговата неповторима оригиналност се състои не в изнамирането на изключителни поетични образи, а в умението му да придаде емоционална сила на обикновени, конкретни изрази, да вложи в тях големи мисли и обобщения. В поезията му обаче не липсва и образно виждане. Както отбелязва Георги Цанев, той си служи с малко, но изразителни образи.[2] Те са кристално ясни, заредени с много силно чувство. И затова се възприемат от нас с дълбоко вълнение.

Понякога тези образи са груби, както е груб животът, който поетът изобразява. Те ни разтърсват със своята сила. Понякога само с един метафоричен епитет той създава ярък образ, извиква богати асоциации и размисли.

Колко вълнуващо е предадена голямата мъка на жената на Фернандес чрез начина, по който тя чувствува тишината и самотата в своя дом:

Днес *тревожния* покой
дебне в малката ни къща.

(„Песен на жената")

Страшния застой на живота, тиранията в царска Русия поетът е изразил с едно смело, оригинално съчетание, изпълнено със силен емоционален заряд: „свирепа тишина".

С умело подбрани епитети, подредени в градация, той е одухотворил капиталистическата действителност, създал е образ, който отблъсква със своята грозота:

Как мислиш,
ще ли победиш,
навъсен, мръсен,
зъл живот?

(„Двубой")

Убийствените условия на работниците Вапцаров сравнява с ръждясали гайки, които затягат душите, с притискащи чугунени лапи, с тежки лапи, които бият безпощадно. А в „Завод" тази погубваща действителност е сравнена с озъбено, свирепо куче. Поетът повтаря този образ в още по-динамична и действена форма:

И трябва да се бориш неуморно,
и трябва да си страшно упорит,
за да изтръгнеш от зъбите
на туй настръхнало,
вбесено псе
парченце хлеб.

---

[1] Радой Ралин, Спомени, цит. сборник, с. 231.

[2] Георги Цанев, Страници из историята на българската литература, София, 1958, с. 602.

В тези толкова експресивни епитети — озъбен, свиреп, настръхнал, вбесен — се съдържа яростно изобличение на капитализма. По емоционален път поетът внушава с каква нечовешка мъка работниците си изкарват прехраната.

Неговите образи са съвсем осезателни и точни. С колко изразително сравнение е изобразен застоят, мрачният живот на народа в царска Русия:

А времето не бърза,
крета,
като бездомно
старо псе.

(„Пушкин")

С гневен патос са наситени сравненията, с които поетът изразява протеста срещу безработицата:

В гърдите ти като в огнище,
като в вулкан протест дими.
Разбираш цялата нелепост
на този див, оборкан свет
и тръгваш като вълк — напреко —
със твърди стъпки.

(„Зора. Събужда се града")

С тези толкова изразителни образи поетът ни разкрива как самата действителност превръща обикновения, притиснат от живота човек в борец. От своя горчив опит на безработен Вапцаров прави внушително обобщение.

В Морското училище младежът изживява тежки душевни кризи. Той търси красота и идеал, копнее за героичен подвиг, но около себе си не вижда нищо, което да го въодушеви. Младият мечтател изгубва вяра в човека, а за него това е по-ужасно от смърт. Това мъчително психологическо състояние поетът е предал с разтърсващи образи:

И после. . . . после
някаква омраза
се впиваше дълбоко във сърцата.
Като гангрена,
не, като проказа
тя раснеше,
разкапваше душата,
тя сплиташе жестоките си мрежи
на пустота
и мрачна безнадеждност,
тя пъплеше в кръвта,
тя виеше с закана
. . . . . .

(„Писмо")

Потръпваме пред внушителните метафори, с които поетът е подчертал величието на възродения престъпник. В това одухотворяване има ботевска сила:

Дори и затвора
треперал позорно,
и мрака ударил на бег,
Усмихнати чули звездите отгоре
и викнали:
„Браво, човек!"

(„Песен за човека")

Не можем да останем равнодушни към затрогващата изповед на Вапцаров за страданията на борците от неговото поколение, изказана с дълбоко емоционална метафора:

Поетите ще са улисани
във темпове и във агитки
и нашта мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.

(„История")

С прости образи, но с много чувство поетът ни внушава целия ужас на действителността:

Като мухи сме мрели есен,
жените вили по задушница,
изкарвали плача на песен,
но само бурена ги слушал.

(„История")

Всецяло ни покоряват лиризмът и силата на образите, с които Вапцаров разкрива същността на Ботевата поезия. Само поет, конгениален на Ботев, може така да предаде духа на неговото творчество. Метафорите са ясни и необикновено емоционални:

Пиши за жетварите там,
за теглото,
за черните кърви,
що пие земята,
за робската песен
и мъката в нея,
която люлее нивята.

(„Ботев")

Вапцаров рисува потресни картини на робска неволя. Той предава страданието на народа с най-сгъстени тонове:

Шест сме века чакали напразно,
чакали сме сто синджира роби!
Късай ти, а аз ще ти разказвам:
„Рожба писка в майчини утроби.

(„Крали Марко")

А бъдещето поетът вижда като ярко слънце, цъфнала пролет, радостна песен.

Вапцаров обикновено взима своите метафори и сравнения от обикновения всекидневен живот. Винаги връзката между образа и конкретната мисъл, вложена в него, е ясна. Поетичният образ внушава тази мисъл по най-действен начин, извиква у читателя дълбоко вълнение. Образите в поезията на Вапцаров са прости, точни и изразителни, често съдържат широки обобщения. Някои от тях притежават зрителна осезаемост. Те са земни, напълно реалистични. Винаги са преживени и изстрадани. *В тях ярко са отразени светоусещането на поета, неговият мироглед.* В основата им се таи силно чувство. И затова така неотразимо въздействуват.

Много движение и настроение има и в пейзажите на Вапцаров. Понякога само с един епитет поетът може да разгърне цяла картина: „Аз виждам разкаляна вечер" („Един сляп"); „Златна шир наоколо. И класове" („Пушкин"); „И в дъното небе просторно сиво" („Кино").

Пейзажите често подсилват някой важен момент от развитието на действието, придават му още по-ярка емоционална окраска. Зловещата природна картина в „Песен на другаря“ навява дълбока скръб. Като че ли и вятърът оплаква падналия герой:

Ти не ще се върнеш, Фернандес —
днес картечен огън ви помете.
Във полето вие като пес
неуморно непокорен ветър.

По ботевски е нарисуван пейзажът в началото на „Родина“. Природата е настръхнала. Тя ни подготвя емоционално за мрачната действителност, която по-нататък ще се разгърне. Този пейзаж завладява със своето величие:

Над тебе Пирин
издига гранити,
обвити във сиви мъгли.
Орли над бедни села
размахват крила
и хала в полята пищи.

Така ни въздействува и буреносното небе, на чийто фон се извършва коварно убийство:

Небето заредено с взрив,
ще падне с трясък
на площада.

(„Двубой“)

Вапцаров е изключителен майстор и на нежния, ефирен пейзаж, който също е напоен с много лиризъм:

Тя — пролетта —
дойде прекрасна:
със слънце,
с топъл лъх
и рози.
Далечен
теменужен дъх
се носеше в небето ясно.

(„Спомен“)

или:

На Ел-тепе дими мъгла.
Далече някъде във низкото
са моите села,
окъпани във слънце, като в приказка.

(„Ел-тепска“)

Природата е одухотворена чрез лаконични, емоционални образи.

* * *

Пред Шмиргела Вапцаров прави интересно признание: „Аз Маяковски не го проумявам. Може би ще навикна, но това, което ме отдалечава от него, е, че той достига монументални образи върху основата на значителния факт. Това все още не мога да го схвана, а може би ми е чуждо. Аз предпочитам да подходя към образа и конфликта от по-ин-

тимна страна, докато Маяковски ги изгражда на по-друга основа. За него бих казал: той е монументално-епичен, а аз все още съм лиричен."[1]

В това изказване се съдържа цялата същност на Вапцаров като поет. И когато описва суровия живот на работника, и когато възпява неговите героични подвизи, той не уедрява своя герой, не го превръща в титан. Чрез факти, взети от всекидневния живот, поетът прави дълбоки обобщения, навлиза в голямата тема. Този похват блестящо е изявен в „Пушкин", „Горки", „Спомен" и др.

Вапцаров винаги поставя в центъра вълненията на обикновения човек, разкрива неговия интимен свят[2]. Ние виждаме като жив Фернандес чрез мечтите му за бъдещето, узнаваме за неговото семейство, за отчаянието на близките му след неговата смърт.

Болният огняр е жертва на непоносимите условия във фабриката. Поетът с неотразима сила внушава неговата трагедия, като предава интимните изживявания на младежа. Огнярят знае, че е обречен на смърт, и неизказано страда. Нещастният момък жадува за простора и светлината, нищо друго не иска, освен да доживее до другата пролет, да се порадва на нейната красота („Спомен").

Момичето от колхоза е опиянено от щастие. То е влюбено в млад матрос, обича стиховете на Пушкин, златната шир на житата („Пушкин"). Така тези образи оживяват пред нас с голямото си душевно богатство, непосредствено ни разкриват действителността при две различни обществени системи.

С много лиризъм поетът разкрива богатата душевност на съветските работници. Младият стругар чете в обедната си почивка Пушкин, чувствува го като свой другар. Той разбира поезията му, защото у него е култивирано чувство за красотата, защото умее да се наслаждава на звездите, на слънцето, което блести „над оросената с искри просторна степ" („Пушкин"). Така поетът по художествен път ни убеждава, че в съветската страна израстват работници с нова психика.

Работникът в „Горки" разбира хуманизма на големия писател, като го свързва със собственото си тегло, със своя личен живот. Изобщо Вапцаров навлиза с изключително разбиране във вътрешния свят на своите герои, в техния всекидневен живот. Затова неговите образи са жизнени, близки до читателя.

В поезията на Вапцаров се натъкваме на тънки психологически характеристики, направени с дълбоко вживяване, без никакви излишни подробности. Те са съвършено сбити. Поетът може само с няколко думи да изрази най-драматични психически състояния, да ни накара и ние да ги изживеем заедно с неговите герои. Понякога той подбира само най-характерни външни белези, зад които виждаме цяла човешка драма:

> Булките се мислят овдовели —
> гледат Пирин, пръстите си кършат.
>
> („Хайдушка")

Веднага ни обзема смъртната тревога на младите жени, които три години не са получили вест от своите мъже хайдути.

---

[1] Николай Шмиргела, цит. сборник, с. 219.

[2] Вж. и Боян Ничев, Идеен свят и художествен стил в поезията на Вапцаров, Литературна мисъл, 1959, кн. 1, с. 8.

Като че ли виждаме с очите си как работникът реагира, когато неговият другар му разказва за Горки. Той слуша „простодушно захласнат“ и сякаш в гърдите му се топи буца от сняг.

Със съвършена изразителност, съвсем лаконично е предадено отчаянието на овдовялата жена в „Песен на жената“:

Само моето сърце
чувах как тревожно бие
и протегнала ръце,
исках пак да те открия...

В „Песен на човека“ тънко е уловен сложният преход на чувствата. Когато идват при осъдения на смърт, за да го изведат, в първия момент той изпада в животински ужас, изразен с много силно сравнение, с напрегната интонация. Всяко движение говори за състоянието на нещастника:

Скочил, избърсал потта от челото
и гледал с див поглед
на бик.

Но след този неизбежен ужас настъпва постепенно опомняне, предадено с по-бавно темпо, с известно успокояване на тона. Това просветление е обосновано. Затворникът отива на бесилката коренно променен, окрилен от висок идеал, с чувство за човешко достойнство.

Но лека-полека
човека се сетил —
страхът е без полза,
ще мре.
И някак в душата му
станало светло.
— Да тръгнем ли? — казал.
— Добре.

Душевното състояние на героя минава през мъчителни етапи, много човешки и правдиво почувствувани от поета, докато стигне накрая до героичната проява пред самата смърт.

Вапцаров е изключителен майстор на лаконичната, ярка, задълбочена психологическа характеристика. Той е сърцевед. Както вече се изтъкна, поетът винаги се интересува преди всичко от душевното състояние на своите герои, от техните интимни преживявания. И затова психологическата характеристика е много важен елемент на неговата поезия.

* * *

Точните, изразителни думи и образи в истинската поезия получават още по-голяма сила, защото са озвучени музикално.

„Основен носител на поетичното съдържание, на поетичната мисъл и образ се явява словото с неговото значение и емоционален тон и поетът на първо място подбира нужните му слова, но разположението на тези слова в стиха, разместването им, често дава възможност да се осъществи такова разположение на словоразделите, при което тяхната комбинация да подчертае съдържанието.“[1]

„Към непосредственото значение на словото, пише Тимофеев, стихът добавя тази експресивност, която го насища с вътрешно съдържание,

[1] Г. Шенгели, Техника стиха, Москва, 1960, с. 51.

придава му нова значимост, прави го много по-тежко от прозаичното слово."[1]

Най-важният фактор, който придава емоционално звучене на словото и на стиха, е интонацията. „Ритъмът е необходимо условие за възникване на стиха в неговата развита форма. Но спецификата на стиха не се свежда към ритъма. Само при условие, че съществува единство между експресивната интонация като доминанта на речта и ритъма, можем да говорим за стих."[2] В експресивната реч, както изтъква Тимофеев, интонацията притежава смислова самостоятелност.[3] Понякога тя може дори да придаде противоположно значение на една и съща дума или израз. У Вапцаров срещаме два характерни случая, в които интонацията е главният носител на смисъла:

Някой би въздъхнал:
„Не очаквам...
Не! Очаквам!
Чака ме светът.
(„Огняроинтелигентска")

Живота — изпечен развратник —
цинично отвръща: — *Война!*
Война!
А безброя от гладни?
Война!
А безцелната смърт?
(„Епоха")

Най-обикновени думи и изрази у Вапцаров зазвучават лирично, превръщат се в поезия тъкмо защото той умее да прокара през тях силни емоционални токове, да постигне изключително интонационно богатство. Както вече се каза, това е една от най-характерните черти на неговото поетично майсторство.

В едно от най-хубавите стихотворения на Вапцаров — „Спомен" — поетичните образи не са много. Разтърсващата сила на творбата идва от нейната класическа простота, от покоряващия лиризъм. С прозаични думи от всекидневния език започва разказът на поета:

Аз имах другар,
добър другар,
но... кашляше лошо.
Той беше огняр —
пренасяше с коша кюмур,
изхвърляше сгур
дванадесет часа на нощ.

Но този прост разказ ни грабва със своя развълнуван тон. Повторението на „другар" с прибавен епитет към него, емоционалните паузи издават силното чувство на поета. Следват три кратки главни изречения, съединени в сложен период. Тяхното безсъюзно свързване създава постоянно нарастване на интонацията. Тя слиза чак в края на последния стих. Интонационният апогей е достигнат при „дванадесет". Така поетът набляга на тежките условия, на които е станал жертва неговият другар. В тона се чувствува мъка и негодуване. В следващите строфи пове-

[1] Л. И. Тимофеев. Очерки теории и истории русского стиха, Москва, 1958, с. 49.
[2] Там, с. 41.
[3] Там, с. 38.

ствователната интонация минава във възклицателна. Това усилва емоционалната струя:

Аз помня очите
на този огняр.
Как жадно поглъщаха тези очи
всички лъчи,
които случайно,
през сажди макар,
се вмъкваха редко
във нашата клетка.

Как бързо се раждаше
трескава жажда
напролет,
когато шумолят
листата на двора,
в простора
когато
се стрелкаше ято от птици.

Вметнатите части на относителното изречение в първата строфа (които случайно, /през сажди макар,) още повече раздвижват интонационната вълна, с голяма изразителност предават нарастващата мъка на поета, че работниците са лишени от топлина и слънце. Интонацията върви в crescendo. И в двете строфи тя спада едва при последните думи.

В четвъртата строфа интонацията е толкова повишена и напрегната, че тези стихове звучат като отчаян вопъл:

Аз чувствах
как тези зеници се молят,
как страдат,
как тягостно страдат!
Те искаха толкова малка пощада —
до пролет,
до другата пролет...

Тук голяма емфатична роля играят еднаквите синтактични части, характерните за Вапцаров повторения, които пораждат изключителен лиризъм. Най-голямата интонационна сила пада върху последния стих. Толкова отчаяние и напрежение има в него!

Следващата строфа започва със съвсем друга мелодия. Тук наново поетът се връща към повествователния тон. Честите паузи забавят темпото. То контрастира на свежата пролетна картина. Този контраст е дълбоко осмислен. Пролетта не може да зарадва поета, когато скъпият другар е обречен на смърт. В тона на описанието се чувствува приглушена скръб:

Тя — пролетта —
дойде прекрасна:
със слънце,
с топъл лъх
и рози.
Далечен
теменужен дъх
се носеше в небето ясно.
Но вътре беше мрак
и как тежеше
легналата проза...

С дълбоко емоционални размисли за причините, поради които моторът е спрял, поетът е разкрил своята душевна криза след смъртта на огняря. Явява се изразително повторение:

Моторът не работеше добре.
Започна подозрително да хърка
и ...спре.
Не знам защо,
но може би
защото другият умре.
А може би не е така.
А може би във своя глад
моторът чакаше ръка
да хвърли в огнения ад
навреме въглищния пласт.
Да, може би.

Мелодичният рисунък на това повторение е извънредно богат. Мелодията вярно предава силата на чувството, душевното неравновесие на лирическия герой. Поетът повтаря разказа за смъртта на огняря, само че под друга форма. Мисълта е изказана в кратки интонационни периоди които винаги се появяват при много силни изживявания. Те са разделени с паузи. В тези паузи се съдържа такава мъка, каквато не може да се изкаже с думи.

Той — другият — умре.
А ето —
отвън е пролет.
Надалече
се стрелкат /птици/ по небето.
Но той /не ще ги види/ вече.

Темпото е бавно, като на реквием. И накрая зазвучава началният мотив, но още по-силно озвучен емоционално. Така се запечатва в съзнанието извънредно лаконичната, но богата характеристика на огняря, както и неговата жестока съдба.

Необикновено напрегната е интонацията на „Песен на другаря". Стихотворението е написано във формата на драматичен диалог. Той се гради върху кратки, експресивни интонационни единици. Чувствува се тревожната атмосфера на боя, изключителната ситуация, при която двамата бойци разговарят. Интонацията много бързо и рязко се мени. Редят се развълнувани въпроси и тревожни предупреждения, възклицания:

— Лори, не спиш ли?
Чуваш ли, Лори?
„По-тихо! Скрий главата си! Отвън
на педя са от нас, не говори!"
— Лори, сънувах толкоз хубав сън!...

В този кратък емоционален диалог се оглежда богатата, поетична душа на Фернандес. Дебнещата смърт не може да спре полета на мечтателя. Въпреки предупрежденията на Лори той в детински унес му разказва красивия сън за бъдещето, който така всецяло го е завладял. Недоизказаните изречения, силните паузи, вметнатите изрази „разбираш ме, нали?", „нали така?" издават разтуптяното от вълнение сърце на героя.

— Почакай... как започваше?...
Така...
Войната свършена... Разбираш ме, нали?
И всичко е във нашата ръка,
нали така, Лори?

Този разказ става все по-ентусиазиран. Мечтателят Фернандес, храбрият борец за щастието на хората, стига накрая до екзалтация, до истинско поетично вдъхновение.

Това разрастване на чувството намира външен израз в кратките възклицателни изречения, в някои от които се повтарят еднакви синтактични части, и в лиричните повторения на най-важните думи:

А вънка тъй широк е небосвода!...
Блести небето! Слънцето блести!
И дишаш, дишаш толкова свободно!
И сам не вярваш, че това си ти!

Само с един детайл поетът е дооформил този толкова жив и прекрасен образ:

Лори погледна другия в очите
(Те бяха толкова детински днес.)

Интонационната структура на стихотворението толкова много допринася за разкриването на образа, на неговата красива, възвишена душевност.

Буйни са интонационните вълни в „Писмо" (Майко, Фернандес убит). Безутешната скръб на жената е почувствувана с дълбоко психологическо вникване. Кратките възклицателни фрази в началото звучат като сърцераздирателен вик:

Майко, Фернандес убит!
Фернандес
зарит в земята!
Фернандес
го няма днес!
Фернандес
лежи в полята
пред стените
на Мадрид.

Липсата на спомагателния глагол акцентува смисъла на причастията (убит, зарит), сгъстява емоционалността на тези фрази. Тяхното съдържание се повтаря в следващите, по-разгърнати изречения (Фернандес/ го няма днес! Фернандес /лежи в полята/ пред стените /на Мадрид). От това повторение разбираме, че съзнанието на нещастната жена изцяло е завладяно от трагичния случай. Все повече се повишава тонът, с който се произнася повтарящото се име на убития герой. В това възходящо движение на мелодията се чувствува нарастващото отчаяние на съпругата.

В следващата строфа този първоначален афект преминава. Но отчаянието не е намаляло. Тази строфа започва с нова интонация. Така ярко се откроява нейното съдържание. И тук бързо се сменят възклицателни и въпросителни изречения, чиято мелодия вярно отразява потресението на жената:

Той бе толкова добър,
те защо ми го убиха?
И след неговата смърт
боят им нима ще стихне?

Чувството постепенно се кристализира в тиха, дълбока скръб, в съчувствие към всички, които в този двубой са загубили близки. Често се явяват емоционални паузи. Темпото е бавно. Интонационните вълни

не са така раздвижени. Мелодията напомня тъжния ромон на есенен дъжд. Нейната емоционална сила се крие в синтактичните и лиричните повторения, в смисъла на самия текст:

Може би е брат умрел,
може би любим е паднал;
може би един шрапнел
е отнел прекрасна младост.

Може би сега и тя
като мен напразно чака,
ала влажната земя
го държи в прегръдка яка...

Жената изпада в размисъл върху постъпката на Фернандес. Интонацията става равна. Но и тук не се получава сухота и монотонност, защото интонационните единици не са еднакви по дължина. Чувствува се напрегната мисловна дейност. Логическата интонация скоро се заменя с въпросителна:

Хляб си имахме. Един
бе достатъчен за двама.
Но за бъдещия син
щеше ли да стигне, мамо?

Тя си припомня внушителни сцени, в които се чувствува сплотеността на работническата класа. Тези сцени я ентусиазират. Няма никаква декларативност в нейния разказ. Чрез него много убедително е обосновано идейното развитие на жената на Фернандес. Тя неизбежно стига до прозрението, че Фернандес е трябвало да постъпи точно така.

Временно уталожената скръб отново избухва. Повтаря се началната строфа, но в по-кондензирана форма:

Майко, Фернандес убит!
Фернандес го няма, мамо!
Фернандес лежи зарит!
Поплачи за младостта му.

С привидно спокоен, безгрижен тон е предадена поръката как да се скрие истината от стария баща:

Ти кажи му: „Долорес
детски приказки се учи.
И те питат с Фернандес
Внук ли искаш или внучка".

В тази строфа в същност най-болезнено чувствуваме страшната лична трагедия и благородството на младата жена, която в такъв момент намира сили да овладее скръбта, за да предпази близките си от страдания.

Цялото стихотворение е блестяща психологическа характеристика на най-сложни душевни състояния. Вапцаров поразително вярно, с голяма емоционална сила е предал различните преходи на най-тежката скръб и чрез тях е изградил в развитие един жизнен, богат образ. Той е проявил тънко разбиране на женската душа.

* * *

Интонацията в поезията на Вапцаров е драматична, напрегната, гъвкава и немонотонна. За нейното богатство допринасят несиметричните строфи, към които поетът често прибягва. Стиховете се състоят от най-

различен брой срички. Той рядко се придържа към изискванията на класическото стихосложение както при строежа на строфите, така и при разположението на римите. Поетът много свободно си служи с разполагането на ритмичните елементи, като винаги търси най-силния емоционален ефект.[1]

Той проявява предпочитание към неточните рими, римите асонанси, които подрежда произволно, но винаги мотивирано, за да обърне вниманието ни върху най-важните думи. Римите са интересни, неочаквани.[2]

Тези особености на стиха създават гъвкав, немонотонен ритъм, богато нюансирана интонация. Те са в пряка връзка с характера на неговата лирика, която можем да определим като лирика от разговорен тип. А в нея по израза на Айхенбаум може да се наблюдава разнообразие и подвижност на интонацията, стремеж тя да се приближи към обикновената, разговорната интонация и по такъв начин „да се снижи" нейното напевно значение.[3]

Но Вапцаров като Смирненски и Яворов постига голямо интонационно разнообразие и в границите на симетричната строфика — в „История", „Борбата е безмилостно жестока", „Хайдушка", „Писмо" (Майко, Фернандес убит), „Пролет" (Пролет моя), „Крали Марко" и др. В тези стихотворения напевността е избягната благодарение на различно дългите интонационни единици, на разнообразния синтактичен строеж, на неспазването на схемните ударения.

Вапцаров е написал и някои стихотворения в песенен ритъм — „Пролет" (Отвънка ухае на пролет), „Пролет" (Гълъбите гукат в близката гора), „Имам си родина", „Песен" (Във гората враг стаен), „Не, сега не е за поезия", „Химн", (Неспирно напирай, разраствай), „Химн" (Огромен град).

Този песенен ритъм много подхожда на слънчевото настроение в двете стихотворения за пролетта. В останалите обаче той създава еднообразие, намалява тяхната емоционална сила.

В схемите на класическия стих вълнуващо зазвучават интонациите на народната песен в „Хайдушка" и „Крали Марко". В тези стихотворения умело са използувани и характерни за народната песен изрази:

Да намериш камен да осъмнеш,
камен-зглаве, търне за постеля.

или:

Стани рано, Марко Кралевики,
да се биеш с тежка боздугана.

По своите повторения и мелодика напомня на народната песен и стихотворението „Песен" (Над горите, над Пирина).

* * *

Вапцаров разнообразява мелодията чрез постоянна смяна на синтактичните конструкции. Интонационното движение не върви по определена схема поради различния брой срички в стиховете, поради разнооб-

[1] Вж. подробно у О. Дейкова, цит. студия, с. 147—148.
[2] Вж. подробно за римите и съзвучията у Вапцаров, пак там, с. 154—164.
[3] Эйхенбаум, Мелодика стиха, Петербург, 1922, с. 8—9.

разния синтактичен строеж и майсторски използуваните интонационни фигури. Интонацията по израза на Айхенбаум се реализира в синтаксиса.[1]

Простото неразширено изречение, когато неговите членове са на традиционните си места, се произнася с равна интонация. „Когато обаче в състава на изречението влизат еднородни, обособени или вметнати части, при прекъсванията в изговора, които се правят за отделянето им една от друга или от останалите части на изречението (писмено то се означава със запетая), обикновено се среща възходяща интонация като признак на още незавършена мисъл..."[2]

Вапцаров често разширява простото изречение с обособени части, които вливат емоционална струя и акцентуват мисълта:

Живота — *изпечен разбратник* —
цинично отвръща: „Война!"
(„Епоха")

По синурите сме се раждали,
на завет някъде до търните,
.....
(„История")

Понякога в простото изречение се вмъкват по две обособени части, които още повече повишават интонацията, обогатяват описанието:

Далече някъде във низкото
са моите села,
окъпани във слънце, като в приказка.
А доле *плиснала водите,*
притиснати в скали и клек,
като човек
приказва с мене Глазне.
(„Елтепска")

Поетът постига силно развълнуван тон чрез натрупване на еднакви граматични части в рамките на много разширено просто изречение:

Изгрява любовта ни
в труд,
сред дим,
сред сажди
и машини.
(„Кино")

На места вътре в тези синтактични конструкции поетът прибягва и до повторения и инверсии, които още повече сгъстяват лиризма:

Но ето днес *трудът задружен,*
задружният човешки ход
и тази обща светлина
роди един щастлив живот.
(„Пушкин")

или:

Пролет моя, моя бяла пролет —
знам ще дойдеш с дъжд от урагани,
бурна страшно, огнеметежна.
(„Пролет")

---

[1] Цит. книга, с. 6.

[2] Вж. д-р Любомир Д. Андрейчин, Основна българска граматика, София, 1944, с. 486.

Синтактичният паралелизъм често се среща в поезията на Вапцаров. Към него неизбежно води дълбоката емоционалност на поезията му. Чрез редуването на еднакви синтактични части, свързани със запетая, интонационната вълна нараства, засилва се лиричното звучене. Но тези еднакви синтактични части почти никога не се покриват напълно по състав. Някои от тях са по-разширени. Така и мисълта се обогатява, и интонацията става гъвкава, нюансирана. Затова у Вапцаров рядко се срещат интонационни дъги. Начупването на мелодичната линия е несиметрично:

Летял бих
със пробна машина в небето,
бих влезнал във взривна
ракета, самичък
бих търсил
в простора
далечна планета.

(„В я р а")

При този интонационен подем най-голямата височина е постигната в стиха:

бих влезнал във взривна
ракета, . . .

Синтактичната и интонационна организация на тези стихове точно улавя вълнението на поета, ярко подчертава неговата готовност за саможертва.

Грабва ни със своя лиризъм обръщението на поета към родината. И тук се редуват еднородни части — главни изречения, свързани безсъюзно, които са различно разгърнати:

Сега си ми близка,
по-близка от майка дори,
но днеска ме плиска
ненужно пролятата кръв,
насън ме души
площадния кървав двубой
на твои герои,
платени със чужди пари . . .

(„Р о д и н а")

Интонационната вълна върви в непрекъснато crescendo, което е вярна изява на разгарящата се мъка на поета. Особена сила добива интонацията при думата „платени". Вметнатата част към последното изречение („платени със чужди пари") е обособена интонационно. А тя е много важна в тематично отношение.

Ще приведа още един случай на синтактичен паралелизъм:

Работиме много,
работим от сутрин до здрач.

(„Н е б о й т е с е, д е ц а")

В тези две изречения обстоятелствените части „много" и „от сутрин до здрач" са различни граматични категории. Второто обстоятелство е разширено, то уточнява мисълта на първото, акцентува го. Тук мисълта и настроението са подсилени и от повторението на глагола. Интонационният апогей е достигнат при „работим" от втория стих. Той му придава силна протестна нота.

Изобщо синтактичният строеж в поезията на Вапцаров предизвиква интонационни движения, които много вярно отбелязват всички нюанси на чувството.

Вапцаров натрупва не само идентични по конструкция изречения, но и еднакви части на изречението — глаголи, съществителни, наречия. Те също създават нарастване на интонацията.

Какво бе ти за мен? —
Огнище на някаква любов жестока,
която диво се опива
от кръв,
от блясък на *ками,*
от шлагери
и от китари:
от страст,
от ревност
и псалми.

(„Испания")

Тук главното изречение е елиптично. Липсата на глагол силно акцентува подлога („огнище"), още повече усилва емоционалното звучене.

В „Писмо" (Ти помниш ли) повторението на еднакви синтактични части, към които са прибавени различно разгърнати определения, създава изключителен лиризъм, който още повече се усилва от анафоричната употреба на съюза „и".

И то ще ни повърне Филипините
и едрите звезди
над Фамагуста,
и радостта, помръкнала в сърцето,
и мъртвата ни обич към машините,
и синята безбрежност на морето,
където вятъра на тропика се чувства.

В това интонационно нарастване се долавя необикновеното вълнение на поета, че най-сетне е намерил смисъла на своя живот. Интонацията слиза чак в последния стих. В следващите стихове откриваме две прости изречения, свързани помежду си със съюза „и". Този синтактичен строеж създава по-равна интонация. Тя напълно подхожда на спокойното, ведро настроение:

Машината ритмично
припява
и навява топла вера.

Тази вяра в бъдещето, която за поета е всичко, го вдъхновява за подвиг, за саможертва, довежда го до екзалтация:

Но да умреш, когато
се отърсва
земята от
отровната си
плесен,
когато милионите възкръсват,
това е песен,
да, това е песен!

Мелодията е в пълно съзвучие с патоса на поета. Интонационната вълна се надига с голяма сила чрез редуването на две еднакви приставни изречения, в които повторението на наречието „когато", както и лиричното повторение на края („това е песен,/да, това е песен!"), още по-

вече увеличават емоционалната струя. Интонацията не спада, въпреки завършения интонационен период, защото последното изречение е възклицателно. Повлича ни неудържимата стихия на чувствата.

Изобщо у Вапцаров много често се среща редуване на еднородни синтактични части, съединени помежду си със запетая. Тази синтактична структура създава интонационна градация, която е отзвук на нарастващо вълнение, вярно изразява патоса на поета.

* * *

Вапцаров много често едновременно прибягва до различни интонационни похвати. С вълнуващи въпроси започва стихотворението „Писмо".

Те са озвучени лирично от повторението на израза „Ти помниш ли?" и на съюза „и", който тук има емфатична стойност. Лиризмът още повече се усилва от изреждането на няколко допълнения, които градират интонацията:

Ти помниш ли
морето и машините
и трюмовете пълни
с лепкав мрак?
И онзи див копнеж по Филипините,
по едрите звезди
над Фамагуста?

Все повече се усилва вълнението, когато поетът си спомня за крушението на младежките мечти, на вярата в живота:

Ти помниш ли поне един моряк,
не хвърлил жаден взор далече,
там, дето в гаснещата вечер
дъхът на тропика се чувства?
Ти помниш ли как в нас
полека-лека
изстиваха последните надежди
и вярата
в доброто
и в човека,
в романтиката,
в празните
копнежи?

Интонационен подем се предизвиква и от стилната градация, в която Вапцаров влага много чувство.

А те молих, плаках аз,
ти защо не ме послуша?
(„Песен на жената")

В гърдите ти като в огнище,
като в вулкан протест дими.
(„Зора, събужда се града")

И аз крещях години —
цяла вечност...
Долавях, че и другите крещят —
машините,
завода
и човека
от най-затулените

тъмен кът.
(„Завод")

Това е може би минута,
о, не минута,
то е миг.
(„Зора, събужда се града")

* * *

Силният вътрешен драматизъм, преходът към различни емоционални състояния се изразява чрез рязка промяна на интонацията. В напрегнати моменти тя бързо минава от утвърдителна във въпросителна или във възклицателна.

Във „Вяра" поетът с целия си огън ни убеждава, че нищо не е в състояние да сломи неговата вяра в бъдещето, в комунизма. Сменят се енергични въпроси с категорични отговори — възклицания:

А как ще щурмувате, моля?
С куршуми?
Не! Неуместно!
Ресто! — Не струва!

Тази мисъл става още по-категорична в следващата строфа, където е подчертана с патетично възклицателно повторение:

Тя е бронирана
здраво в гърдите
и бронебойни патрони
за нея
няма открити!
Няма открити!

Интересно е, че тук отсеченият ритъм е постигнат чрез дактил, който по начало е плавна стъпка. Това се дължи на кратките стихове, на ускореното темпо и на неразгърнатата стъпка в някои краесловия.

Много драматичен, много напрегнат е тонът в „Двубой". Тук интонационите градации, чрез които поетът пламенно утвърждава своята увереност, че старият свят ще бъде победен, се редуват с внезапни отривисти въпроси:

Ние сплетохме здраво ръце,
с тебе се счепкахме здраво.
Кръв капе от мойто сърце,
грохнал си ти. *Тогава?* —
Един ще бъде повален,
един ще бъде победен —
и победения си ти.
Не вярваш ли? Не те е страх?
Но аз пресметнах всеки ход,
последния кураж събрах
и ти ще бъдеш победен,
разкапан, озлобен живот.
Не почваме сега, нали?

Понякога един и същ стих, повторен с различна интонация, създава силен емоционален ефект:

Ще имаме хлеб тогава.
Ще имаме хлеб!

Увереността в тази перспектива извиква у поета възторг и радост, отразени във възклицателната интонация на втория стих.

* * *

Въпросителната интонация в поезията на Вапцаров има различни емоционални нюанси.

Тревогата на безработния поет в „Зора, събужда се града" е изразена в мъчителни въпроси и отговори:

И тръгваш. Накъде?
Не знаеш
— — — — — — — — — —
Но де? Нà — пътя е запрещен,
навред затворени врати.

С много горчивина са пропити въпросите и отговорите в „История". За тяхната дълбока емоционалност допринасят паузите по средата на стиха и повторенията:

Живот ли бе — да го опишеш?
Живот ли бе— да го разровиш?
Разровиш ли го — ще мирише
и ще горчи като отрова.

Ироничният разказ за американския филм, в който истинските конфликти на живота са изместени от някаква сладникава история, изведнъж е пресечен от гневно възклицание. Следват кипящи от негодувание въпроси:

Стига!
Къде е тука нашата съдба?
Къде съм аз? Кажете!
Така ли срещаме на път
любимите си,
с лимузини?

(„Кино")

С тревога и укор звучи въпросителната интонация в „Доклад":

Но колко от нас
са написали песни
за този незнаен
работник,
който се просва
в леглото без мисъл,
но в съня си кошмарен
мисли за Охрид,
за лодката мисли,
която в детинство е карал?
Колко от нас
са написали песни?
Питам ви —
кой е написал?

* * *

Най-различни емоционални нюанси придава Вапцаров и на възклицателната интонация. Понякога тя въздействува като вопъл:

О, как се люшкахме в надеждите!...
А тегнеше небето ниско...
свистеше въздуха нажежен...
Не мога повече! Не искам!

(„История")

Суровият реализъм в поезията на Вапцаров е съчетан с борческа романтика. Поетът ни издига с най-високия полет на човешките мечти. И Вапцаров както Смирненски е устремен с цялата си душа към осъществяването на комунистическия идеал. Когато пред възторжените очи на поета се чертае бъдещият живот — „по-хубав от песен", „по-хубав от пролетен ден", той изпада в истински екстаз:

Тогаз на твойто място дружно,
ще изградим със много пот,
един живот
желан и нужен,
и то
какъв живот!
(„Двубой")

Как ще пеят птиците в житата!
Весели ще плуват във простора...
Ще се радват на труда си хората.
И ще се обичат като братя.
(„Пролет")

И толкова радост ще бъде
тогава живота,
а днешната плесен
ще бъде безкрайно далеко,
(„Не бойте се, деца")

Не търпи никакво възражение категоричният тон, с който поетът говори за победата на революцията. В този тон се чувствува патосът на убедения комунист.

Напразно! Ти ни учи да се борим—
ще снемем ние
слънцето при нас.
(„Завод")

Със страстен императивен тон той зове на борба:

Мъже и жени,
народ,
ни крачка назад!
Ще строим завод
на живота!
(„Ще строим завод")

Вапцаров се задъхва от гняв, когато се сблъсква с крещящите противоречия на капиталистическата действителност:

Децата ни мрат
в задушната смрад
без слънце,
в задушни контори!
Светът е затвор!

Гневният патос все повече се разгорещява и стига своята кулминация в последния стих.

Лъхва ни сдържана емоционалност от предсмъртните строфи на поета. Много мъжество е нужно, за да се мисли така хладнокръвно и мъдро пред зловещото лице на смъртта. Тези стихове се състоят от кратки изречения, които имат значение на дълбоки житейски обобщения. Сдържана е и възклицателната интонация в последният стих:

Борбата е безмилостно жестока.
Борбата, както казват, е епична.
Аз паднах. Друг ще ме смени и... толкоз.
Какво тук значи някаква си личност!

Приведените примери разкриват колко богати емоционални нюанси добиват в поезията на Вапцаров и въпросителната, и възклицателната интонация.

* * *

При много рязка промяна на настроението се появява интонационен контраст. В „Родина" прочувствените въпроси неочаквано се заменят с мрачно описание. То започва със съвсем нова интонация:

Тежи ми, Родино,
кошмарно жестоко тежи
димящата кръв
и аз те питам —
всичко това
за теб ли бе нужно,
кажи?
Вред:
мрак.
И в мрака — тегло и робия.
Глад.

Появява се нов интонационен контраст. Внезапно мелодията става възторжена, динамична. Тя напълно хармонира на новата тема:

А нейде живота пулсира.
Израства
завод
след завод,
бръмчат пропелери...

Жената на Фернандес трябва да пожертвува най-скъпия си човек. Тя се блъска в мъчителни противоречия. Идват моменти, когато искрено го упреква, че е отишъл да се бие, когато дори ненавижда неговите идеи, защото заради тях ще го загуби. А след това, в друг момент, тя с голяма нежност го оправдава и разбира.

Драматизмът на тази проникновена психологическа характеристика е подсилен с изразителен интонационен контраст:

Аз ревнувам, Фернандес,
мразя даже тази дума
„свобода", която днес
те увлече тъй безумно.

Може би си прав, нали?
Може би си прав, любими,
ала мене ме боли
и тежи ми, и тежи ми.

Поетът с опиянение изповядва своята безумна любов към живота. Но изведнъж се сепва от мисълта, че някой може да посегне на неговата вяра в бъдещето. И това опиянение рязко се заменя със смъртна тревога, която стига до ужас. Интонацията вярно отбелязва това контрастно състояние:

Все пак ще чувствам
приятния гъдел,
че още живея,
че още ще бъда.
Но ето, да кажем,
вий вземете — колко?
пшеничено зърно
от моята вера,
бих ревнал тогава,
бих ревнал от болка
като ранена
в сърцето пантера.

При някои стихове с песенен ритъм, за да наблегне на важен момент от развитието на темата, Ваппаров прекъсва ритмичната инерция.

Гледала майката свойто дете,
гледала с мъка сурова,
как очите му бягали все
на бащата в пищова.

(„Майка")

Затуй народа
със нас е на „Вие" —
не чувства ни свои,
ни близки.

(„Доклад")

Животът тръгнал пак напред,
животът сринал тези *тесни*
стени...

* * *

С ярка лирична багра оцветяват стиха повторенията. Те са един от любимите похвати на поета. Обикновено той повтаря отделна дума, към която прибавя различни пояснения.

Но ето —
преминах
през дим,
през масло
и машини,
преминах
през гнет и тегло —
навред, където се борят
за хлеб,

(„Родина")

Разтърсва ни скръбта на поета по Горки. Емоционалните повторения, към които се редят много изразителни определения, звучат като ридание.

В машинната зала ми стана задушно,
Машинната зала
бе тясна
за моята горест,
машинната зала
бе пуста
за моите чувства.

Повтарящата се част понякога поетът поставя на различни места в изречението. Това разместване засилва емоционалния ефект.

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

И ваште лица
са сгърчени вече от плач,
и ваште *очи*
са глухи и неми —
такива големи —
мъчително тъжни *очи*. . .

(„Не бойте се, деца")

или:

Над мойта земя
напролет
лъчите
шуртят,
гърмят водопади
от слънце
над мойта земя.

(„Земя")

Когато повтаря цял стих, Вапцаров понякога внася в него инверсия, а на места прибавя нови повторения. С непреодолима сила ни покорява лиризмът на такива стихове.

Пролет моя, моя бяла пролет,
още неживяна, непразнувана,
. . . . . .
Пролет моя, моя бяла пролет. . .
Нека видя първия ти полет,
дал живот на мъртвите площади,
нека видя само твойто слънце
й — умра на твойте барикади!

(„Пролет")

На интересно повторение се натъкваме в „Двубой". Във второто изречение се вмъква ново определение към глагола „умра", което е поставено така, че се получава изразителна инверсия.

Но помниш ли, *едно дете умря*
в Париж на барикада.
Едно дете
във бой *умря*
със кървавата ретроградност.

Оригинални в синтактично отношение са повторенията в осмата строфа на „Вяра".

При второто повторение се получава емоционално елиптично изречение, което силно подчертава мисълта:

Може би искате
да я сразите
моята вяра
във дните честити,
моята вяра,
че утре ще бъде
живота по-хубав,
живота по-мъдър?

Когато повтаря цели строфи, поетът внася някои изменения. В „Писмо" (Майко, Фернандес убит) първата строфа се повтаря към края на стихотворението, но в по-сбита форма. Неестествено щеше да прозвучи, ако жената съвсем по същия начин, както в началото, изразеше новия пристъп на отчаяние.

„Спомен“ завършва с първата строфа, но и в нея откриваме известни промени, които сгъстяват чувството, подчертават възхищението на поета от личността на този огняр.

В „Зора, събужда се града“ първият стих е поставен и в края на стихотворението, но в много разширен, символичен смисъл. Зората, пробуждането, се превръщат в алегория на революционните сили, които вече напират. Подлогът е променен. Не градът, а светът се пробужда.

Някои повторения имат значение само на емоционални усилватели, които обогатяват лиричното звучене на стиха:

Имала майка,
имала син.
Хубав бил, млад бил
и волен

(„Майка“)

Вятър пее в Пирина,
в скалите,
пее в усои, в увини.

(„Доклад“)

Спи ми, детенце,
спокойно ми спи.

(„Майка“)

Обикновено повторението се явява едновременно и интонационен, и стилен похват. Чрез него по-релефно изпъква някоя важна мисъл или дума.

И слънцето на хоризонта
тъмен,
да, нашто ярко
слънце
ще просветне

(„Писмо“)

Бих ревнал тогава,
бих ревнал от болка
. . . . . .

(„Вяра“)

Някои повторения не само поставят ударение върху важни смислови единици, но и засилват чувството до афект.

И в тях е стаен
ужас свиреп:
хлеб!
хлеб!
хлеб!

(„Не бойте се, деца“)

Свалете!
Свалете!
По-скоро свалете
въжето, злодеи!

(„Вяра“)

Майко, Фернандес убит!
Фернандес го няма, мамо!
Фернандес лежи зарит!

(„Писмо“)

Повторенията в поезията на Вапцаров никога не дразнят, не се чувствуват като изкуствена украса. Възприемаме ги като жив отклик на

чувството, като необходим израз на мисълта. Те са разнообразни по форма и по художествена функция.

Когато в стихотворната реч се повтаря някой съюз, той става носител на интонационното повишение. Вапцаров често използува емфатичните възможности на такива повторения.

И познахме
сякаш по тревите
на бащите
кървите измити.
И познахме
сякаш по листата
майките ни
де лежат в земята.
И познахме по пръстта ръждива
първата ни обич
де почива.

(„Песен")

И трябва да се бориш неуморно,
и трябва да си страшно упорит.

(„Завод")

Ала една усмивка лека
по устните се плъзва вмиг.
И после устните синеят,
ала в очите
жар гори,
ала очите сякаш пеят:

(„Двубой")

Аз пак те обичам,
Родино на Гоце и Даме,
защото израснах,
защото закрепнах във Теб.

(„Родина")

* * *

Вапцаров майсторски използува и инверсията. Тя се явява там, където е необходимо да се наблегне на някоя мисъл, да се предизвика движение на интонационната вълна.

И става толкоз душно,
че *да дишаш*
не би могъл спокойно,
с пълна гръд.

(„Завод")

Не додея ли ни път във тъмно,
скръб по рожби ли не ни повея.

(„Хайдушка")

Ако поставим разместените думи на техните традиционнни места, мисълта в тези стихове ще избледнее, те ще загубят поетичната си сила.

В много напрегнати моменти или при описания, които дълбоко вълнуват поета, той често прибягва до безглаголни изрази. У Вапцаров те винаги са художествено оправдани. Тези изрази съдържат точни, експресивни думи, които, употребени сами, във функцията на непълно сказуемо, се открояват много ярко. Чрез този похват Вапцаров лаконично

и сгъстено предава сложни душевни състояния или описва картини с широк обхват, като отбелязва само най-характерните белези.[1]

В неговата поезия те винаги съдържат богат подтекст.

В стаята душно,
в сърцето студено,
в сърцето омраза
и ропот.

(„Доклад")

Години на кръв.
Години на кръв и войни.
Пирин.

(„Майка")

В тези къси стихове в „Майка" е отразена атмосферата на цяла епоха. Същото можем да кажем и за началото на „Пушкин":

Русия — мрак.
Русия — гнет.
Неразорана целина.
Вертеп. . .
Свирепа тишина.
На север — тундри, ветрове,
на юг — безкрайни диви степи.

Всяка дума разкрива зловеща картина от ужаса на царска Русия. С изключителна лаконичност и емоционалност е нахвърлена широка картина на капиталистическата действителност в началото на „Завод":

Завод. Над него облаци от дим.
Народът прост,
живота тежък, скучен. —
Живот без маска и без грим —
озъбено, свирепо куче.

Тежките размисли на поета преди разстрела са събрани само в един безглаголен стих:

Разстрел, и след разстрела — червей.

Много патетично звучат безглаголните възклицания и въпроси в „Епоха". Те издават кипящо негодувание:

Война!
А безброя от гладни?
Война!
А безцелната смърт?

* * *

За богатството на мелодията, за нейната емоционална сила голямо значение имат и интонационните единици, които у Вапцаров обикновено са различни по дължина. Те не винаги съвпадат със синтактичните единици, защото при много силно вълнение речта се накъсва с изразителни, необосновани синтактично паузи. Те определят границите на интонационните единици. В разположението на тези паузи много често няма симетрия.

В мината избухна газ.
и въглищният пласт затрупа
петнадесет човека долу.

(„Двубой")

[1] Вж. и Олга Дейкова, цит. студия, стр. 119.

или:

Ти не ще се върнеш,/Фернандес,
днес /картечен/ огън ви помете.
Във полето /вие като пес/
неуморно / непокорен ветър.
(„Песен на другаря")

За него — Живота —
направил бих всичко.
(„Вяра")

Паузите са много важен елемент в поезията на Вапцаров. Те забавят темпото, крият богат емоционален подтекст.

Аз помня /очите/
на този / огняр.

В тези паузи се таи толкова скръб по изгубения другар. А преносът в първия стих поставя силно ударение върху думата „очите", която е най-важната в изречението.

В паузите понякога се съдържа недоизказана мисъл, която чрез тях получава много по-вълнуващ, по-кондензиран израз:

Русия — мрак,
Русия — гнет.
(„Пушкин")

Вред:
мрак
И в мрака — тегло и робия.
(„Родина")

Паузите очертават най-важните смислови единици.

Но във затвора / попаднал / на хора /
и станал
човек.
(„Песен за човека")

Тук между всяка дума се явява пауза. Интонационното ударение пада върху „хора" и „човек" Така с подходящи интонационни похвати в едно много кратко изречение поетът е съумял да ни внуши колко голяма е нравствената сила на истинските комунисти, че те могат да преобразят и престъпник.

В редица стихотворения Вапцаров графически означава емоционалните паузи, като начупва стиха. Неговият начупен стих не е моден каприз, а е художествено мотивиран.[1]

* * *

Разнообразни са интонационните и стилните средства на Вапцаров Неговата поезия е отклик на големи мисли и чувства. Тя носи белега на една силна, неповторима творческа индивидуалност.

Прекрасните качества на Вапцаровия стил добиват изключителна сила в стиха. Той владее майсторството така да разположи думите, така да ги организира музикално, че да акцентува тяхното съдържание, да им влее емоционална струя. И затова, както бе посочено, най-обикновени думи и изрази ни завладяват със своя лиризъм.

[1] Вж. по този въпрос и у Олга Дейкова, цит. студия, стр. 153.

Интонацията безпогрешно може да улови искреността и дълбочината на чувството. Когато тя е суха и равна или изкуствено приповдигната, и най-интересните образи не могат да ни трогнат. Веднага ни отблъсва фалшът и позата, духовната бедност. Роденият поет винаги попада на вярна и емоционална интонация.

Както казахме, интонацията в поезията на Вапцаров е драматична, напрегната, извънредно разнообразна. Много характерни за него са несиметричните строфи и произволно подредените рими, които често са само асонанси. Тези особености на неговия стих допринасят за гъвкавостта и богатството на интонацията. Поетът постига разнообразни мелодии и в рамките на симетричната строфика, защото внася различно дълги интонационни единици, не спазва схемните ударения.

Движението на интонационните вълни е пряко свързано и със синтактичния строеж на стиха. За Вапцаров е особено характерно многото разширеното просто изречение, в което се вмъкват обособени части или се натрупват еднакви граматични части. Така се постига повишаване на интонационната вълна. Вътре в тази синтактична конструкция понякога се появяват инверсии и повторения, които още повече усилват лиризма. Интонационно нарастване се предизвиква и от безсъюзно свързани еднакви синтактични части в границите на сложното изречение. Тези еднакви синтактични части у Вапцаров никога не се покриват напълно по състав. Някои от тях са по-разгърнати, съдържат повече пояснения, към някои се прибавят и обособени части.

Тази особеност на синтактичния строеж води към богато нюансирана интонация, чужда на всякаква напевност и монотонност. Интонационната линия е начупена несиметрично. У Вапцаров често се срещат сложни синтактични периоди, но те никога не уморяват, защото са построени правилно и мисълта е винаги ясна. Обикновено интонационният апогей пада върху най-важната дума в стиха, акцентува я.

В поезията на Вапцаров интонацията рязко се мени. В напрегнати моменти, при сложни психически състояния, тя бързо минава от утвърдителна във въпросителна или във възклицателна.

При рязка промяна на настроението се появява интонационен контраст. Той винаги е мотивиран, създава силен драматизъм.

Едно от любимите стилни и интонационни средства на поета е повторението. И в него винаги се чувствува разнообразие. Когато повтаря една дума, той поставя към нея различни пояснения, а при повторението на цели строфи променя някои стихове, за да сгъсти чувството, да подчертае или разшири смисъла. Понякога в повторението Вапцаров внася изразителни инверсии или нови повторения. Така още повече се усилва лиризмът. Емоционална сила на интонацията придава и повторението на едни и същи съюзи.

Характерни за поетичния синтаксис на Вапцаров са безглаголните изречения. Те са извънредно лаконични и емоционални, съдържат богат подтекст. В тях поетът подбира точни, експресивни думи, като отбелязва само най-характерните белези. За лиризма в поезията на Вапцаров допринасят и емоционалните паузи, които винаги са художествено обосновани. Те издават дълбоко вълнение, подчертават важни места в стиха, а понякога крият недоизказана мисъл.

Много често поетът едновременно използува различни стилни и интонационни похвати. Така по няколко емоционални струи се събират в пълноводен, буен поток, който ни повлича като стихия.

Чувствата на Вапцаров се движат в широки амплитуди — от гальовната нежност, всеотдайната обич до възторга и екзалтацията, от мъчителната горчивина, дълбоката скръб до гръмотевичния гняв и протест. Лиризмът в неговата поезия е многообразен. Той блика неудържимо. Неговата поезия е вълнуващ сеизмограф, отбелязъл буйните трепети на едно голямо, огнено сърце, което гори от любов, възторг и омраза, което се раздава за народа без остатък. И затова тя ще е вечна като живота и никога няма да изгуби своя покоряващ чар.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ * ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
Книга XII, 1962 г.

ПАРТИЗАНСКИТЕ ПОВЕСТИ И РОМАНИ НА МАРКО МАРЧЕВСКИ

Кръстьо Генов

Марко Марчевски започва да пише още от ученическа скамейка — като свързва случайно началото на своето писателско поприще с няколко хумористично-сатирични и бохемски стихотворения, печатани в ученически издания, в списание „Българан", вестниците „К' во да е" и „Възход". Като емигрант в Съветския съюз (през 1925—1933 г.) той се ориентира предимно към очерка и разказа. Впоследствие преминава към по-голямо жанрово разнообразие. Той е автор на редица повести, романи, драми, очерци, репортажи, литературно-критически статии, книги с културно-обществена проблематика; преразказва народни приказки; съставя енциклопедии (научно-философска и литературна), учебници по литература, руско-български разговорник, речник и граматика на руски език; превежда редица художествени и научно-популярни съчинения и пр.

В своя твърде разнообразен писателски път обаче Марко Марчевски бележи най-значителни постижения в областта на детско-юношеската литература, и то в своите повести и романи, писани през последното десетилетие. Днес авторът на „Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица", „Митко Палаузов", на двутомния приключенски роман „Остров Тамбукту" и на историческия роман „Диарбекирски заточеници" е между челните творци на детско-юношеската белетристика у нас, един от любимите писатели на нашата социалистическа младеж, художник на словото с ярко определена физиономия и свое място в съвременната българска литература. Тези произведения играят широка и важна обществено-възпитателна роля, представляват ценно завоевание на социалистическия реализъм в детската ни литература, ето защо крайно време е те да бъдат подложени на по-специално проучване и преценка.

1

Към творчество в областта на детско-юношеската литература Марко Марчевски се ориентира като емигрант в Съветския съюз през 1925—1933 г. „Още оттогава — свидетелствува писателят — аз се насочих и към творчество за малките. Поставих си за цел да запозная съветската младеж с живота на децата в капиталистическа България."[1] По-късно, когато се установява в Харков, той съставя учебници по български език и литература за началните училища на българските малцинства в Съвет-

[1] Всички изказвания на Марко Марчевски, дадени в студията без отпратка към бележка под линия, са записани от нас при лични беседи с писателя през 1957—1958 г.

ския съюз. Наред с книгите за възрастни сега Марко Марчевски издава и няколко сборничета с белетристични творби за малките читатели: „На барикадите“ (1930), „На гурбет“ (1931), „Червеното знаме“ (1932). Трябва да се отбележи, че в произведенията си от емигрантския период писателят разработва сюжети, свързани главно със Септемврийското въстание от 1923 г. и социалните борби на българския народ в условията на фашистката диктатура. Оформил се в средата на прогресивни писатели като Гео Милев, Христо Ясенов, Николай Хрелков, Антон Страшимиров, Георги Бакалов, станал впоследствие член на Българската комунистическа партия и още в началото на творческия си път с пълни гърди дишал въздуха на новия, социалистически живот в младата съветска република, Марко Марчевски естествено свързва литературното си творчество с борбите на Комунистическата партия, на работническата класа, на потиснатия от фашизма трудов народ.

Но въпреки следваната вярна насока на творчество до Девети септември Марко Марчевски не успява да разгърне в пълнота писателския си талант. Основната причина за това трябва да се търси (както смята и сам писателят) не в конкретните условия на живот и творчество или в „бавния“ процес на неговото писателско „узряване“, а преди всичко в същността на прилагания от него художествен метод и в някои от тогавашните му възгледи за характера на пролетарско-революционната литература.

„Мен теорията решително ми е помагала, но — да оформя своя мироглед, главно на младини, и то в Съветския съюз“ — изповядва писателят. — „Обаче в периода на РАПП погрешните теоретични разбирания за литературата ми попречиха да напиша по-сериозни произведения.“ Тогава той се стреми да пише така, щото „социалното явление да личи открито и на първо място в индивидуалния художествен образ“, характери и картини от живота да се построяват „теоретично“, като вниманието се центрира върху прокарваната чрез тях революционна идея; да показва „по раповски“ — „открито“ и на „първо място“ в разказа — „мирогледа“ на героя и авторовата комунистическа „идеология“. Малко по-късно той схваща ясно, че за писателя наред с прогресивната, комунистическа идейност е нужно „дълбоко художествено изживяване и преценка, непосредно жизнено-естетическо чувство за реалността“, че „в творческия процес трябва да се върви от живота към идеята, а не от идеята към живота“. В това отношение не се оказала полезна за писателското му развитие и много „благосклонната“ критика на Георги Бакалов за неговите емигрантски произведения — критика, изградена единствено върху идейно-тематичните им достойнства.[1] В своя творчески подход към изобразяваната действителност писателят редица години недооценява необходимостта от нейното дълбоко, многостранно жизнено-

[1] В предговора още към първата книга разкази и повести на Марко Марчевски, издадена в Съветския съюз, Георги Бакалов пише между другото: „Разказите на М. Марчевски са написани с малко средства, безхитростно и просто. Те не са обременени с ненужни и отегчителни подробности и водят направо към прокарване на идеята. Езикът е чист, действието се развива плавно, разказите се четат с удоволствие и увлечение... Дано хубавите разкази на М. Марчевски да повлекат крак към създаване на революционна белетристика, достойна за величавите събития на разпалената класова война“. М. Марчевски, Бунт (разкази и повести), Харков, 1930, с. 15—16.

естетическо опознаване и претворяване. След разтурянето на РАПП (в 1932 г.) Марко Марчевски се освобождава от тези погрешни увлечения и постепенно преминава към нов, по-висок етап в литературното си творчество. Явяват се повестите „Страх“ (1936), „Село“ (1937), „Калофер войвода“ (1938). Ала да създаде творби с трайни художествени ценности по метода на социалистическия реализъм помагат на писателя главно два фактора: новият живот у нас след Девети септември и литературната политика на Комунистическата партия.

На 14 май 1945 г. Георги Димитров отправи от Москва известното свое писмо до Съюза на българските писатели, в което конкретно посочи на поети и писатели какви творчески задачи стоят пред тях в условията на нова, народнодемократична България. В това писмо Георги Димитров подчерта, че „нашият народ се нуждае от истинска народна художествена литература като от хляб и въздух, от такава литература, която с дълбоката си правдивост и висока емоционалност ще издига културното и идейно равнище, ще развива преданост и любов към народа и родината, ще усилва омразата към фашизма и към всички народни врагове“, ще възпитава чувството на „международна солидарност и вечна дружба с нашия освободител, великия съветски народ“ и пр. Специално тук Георги Димитров наблегна на необходимостта да се възсъздаде художествено „чудесният героизъм на нашите народни партизани, партизанки и нелегални дейци в борбата с фашистите“. При това той изрично напомня, че писатели и поети трябва да творят не само за възрастния читател — „милиони деца и юноши се нуждаят от доброкачествена детска и юношеска литература“[1].

Това писмо с набелязаните в него основни насоки на развитието на българската литература след Девети септември упражни огромно благотворно въздействие върху писатели и поети. Малко по-късно, на V конгрес на Комунистическата партия (през 1948 г.), тези директиви бяха повторно припомнени и сложени като творческа програма пред всички труженици на художественото слово у нас. Дълбок отзив те намериха и в душата на Марко Марчевски.

С ясното съзнание, че изпълнява неотменим дълг към партията и народа писателят се заема да възсъздаде художествено героиката на нашата народна младеж във въоръжената антифашистка борба. Прекарал повече от две години в концентрационен лагер и почти една година като нелегален деец антифашист, той е натрупал богат запас от лични наблюдения и преживявания от годините на жестокия двубой с монархо-фашизма. Освен това от другари и участници в борбата той е слушал множество разкази за най-различни подвизи на партизани и ятаци, на партийни функционери и съмишленици, чел е публикувани очерци и мемоарни книги за партизанското движение. В изпълнение на своите творчески замисли той проучва биографични и други материали за деца и юноши, взели участие във въоръжената борба. И не само това. Той влиза в личен досег с мнозина живи борци, с близки на загиналите горои юноши, предприема посещения на места, гдето са ставали сражения на партизански отреди и пр. Обикновено при тези беседи писателят използува помощта и на стенограф, за да си осигури пълен и точен запис на разказите.

---

[1] Г. Димитров, За литературата, изкуството и науката, София, 1949, с. 31—32.

По такъв начин Марко Марчевски преминава към друг метод в своята творческа работа, при който наистина идейно-естетическата основа на произведението се ражда от самите жизнени факти, впечатления, преживявания. Тук вече не отвлечено „теоретичното", а „жизненото" начало определя същността, облика, формите на творческия процес. Този нов творчески подход към действителността проличава най-ярко в партизанските повести и романи „Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица", „Митко Палаузов", които представляват ярко обособена група в творческото наследство на писателя.

2

По жанр и тематика, по характер на героите и насока на обществено-възпитателното си въздействие малко или много тези антифашистки повести и романи на Марко Марчевски напомнят произведения от литературата до Девети септември, като „Нещастна фамилия" на Васил Друмев, „Дончо" и „Войвода" на Любен Каравелов, „Немили-недраги" и „Под игото" на Иван Вазов — отражение на епохата на националноосвободителните борби; или като романа „Село Борово" на Крум Велков и антифашистките разкази на Георги Караславов — отглас на революционните борби на българския пролетариат през десетилетието след Великата октомврийска революция. „Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица", „Митко Палаузов" стоят в дълбока връзка с прогресивната, борческо-патриотична и социално-революционна традиция в нашата белетристика изобщо. Поставим ли ги в историко-литературен аспект след Девети септември, трябва да ги отнесем към кръга от произведения като „Овчарчето Калитко" от Иван Хаджимарчев (1946—1949—1953), „Каменската махала" от Никола Маринов (1948), „Дъщерята на партизанина" и „Каблешково гори" от Емил Коралов (1948, 1949), „Малкият ятак" от Иван Мартинов (1948), „Балванската битка" от Здравко Сребров (1948), „В края на лятото" от Камен Калчев (1949), „Катя" от Алексей Сегренски (1949), „Ятакът" от Петър Стъпов (1951), „Амазонката" от Панчо Михайлов (1951)[1], „Гемия в морето" от Мария Грубешлиева (1952), „Под крилото на партията" от Бончо Несторов (1952), „Ленко" от Георги Караславов (1957), „Детето на отряда" от Аврам Митев (1958) и др.[2] Тъкмо тази идейно-тематична линия, свързана с героичната антифашистка борба, подхваща и развива авторът на „Партийна тайна" и „Митко Палаузов".

Тук естествено не бива да се забравя, че Марко Марчевски е писател, който познава отблизо и следи широко съветската детско-юношеска литература. От нея по личните му признания той непрестанно обогатява своя творчески опит. Съветската литературна съкровищница му предлага чудесни образци измежду разказите, повестите и романите на Аркадий Гайдар, Валентин Катаев, Борис Житков, Лев Касил, Вениамин Каверин, биографичните повести за Олег Кошевой, Зоя и Шура Космодемянски, Александър Матросов, Константин Заслонов, Володя Дубинин

[1] Във второто издание от 1957 г. под заглавие „Малката партизанка".

[2] Тук може да се отнесат също така юношеските романи „Училище за смелите" (1951) от Емил Коралов — с тематика, свързана със Септемврийското въстание, и „За честта на родината" (1952) от Павел Вежинов — със сюжет от Отечествената война и др.

и пр. На някои от произведенията на тези автори той е направил и хубав български превод.

Така под въздействие на тези обществено-исторически и литературни фактори и обстоятелства, при решаващото значение на новия творчески подход на писателя към рисуваната действителност Марко Марчевски успява да създаде творби с ярък документално-исторически характер, със значителни белетристични достойнства и същевременно със силно идейно-комунистическо възпитателно въздействие — качества, които ги издигат между високите завоевания в нашата детско-юношеска литература.

3

На първо място като важна обща черта на разглежданата група произведения трябва да се изтъкне *националната значимост* на тяхната тематика. Техен сюжетен източник е историческата народна борба за изгонване на хитлеристките окупатори от България през Втората световна война, за събаряне игото на монархо-фашизма и капитализма и за установяване народнодемократичен, социалистически строй в нашата страна в братска взаимопомощ и единство с великия съветски народ. Това е исторически важна и дълбоко вълнуваща тематика, която силно подхранва прогресивния, новаторски дух на днешната българска литература. Изключително значение тази тематика придобива в детската литература, призована днес наред с училището, Комсомола и Димитровската пионерска организация „Септемврийче" да възпитава от подрастващите поколения нови хора със здрав, народен патриотизъм и комунистически мироглед — да бъде „мощно средство на това възпитание", както подчертава „Постановлението на ЦК на БКП за състоянието и задачите на детската литература"[1].

И в „Сините скали", и в „Партийна тайна", и в „Героите на Белица", и в „Митко Палаузов" писателят си поставя идейно-художествена задача да разкрие участието тъкмо на детето и юношата в народната борба срещу фашизма. При това за герои на тези произведения обикновено той подбира действителни участници в борбата, които назовава дори с техните действителни имена: Митко Палаузов, Савко и Васил Кокарешкови, Петър Орозов и др. По същия начин постъпва той в повечето случаи и при възрастните герои — из средата на работническата класа и народа и от кликата на народните врагове. Изобщо стремежът към най-широко привличане на *историко-документален и биографичен материал* при изграждане на фабула и образи съставлява друга, основно важна черта на разглежданите повести и романи.

Най-сетне в тези произведения писателят е съумял да нарисува такива съдържателни, живи и вълнуващи образи на герои — деца и юноши, че те се възприемат от безбройните малки читатели като високи образци на човешко и обществено поведение, като вдъхновяващи примери за подражание в живота. Много малко са онези творби в детско-юношеската ни литература, които упражняват такова широко и толкова силно комунистическо възпитателно въздействие върху подрастващите поколения, каквото оказват тези четири книги на Марко Марчевски.

[1] В. „Работническо дело", бр. 364 от 30. XII. 1953 г.

В какви сюжетни построения и художествени образи авторът на „Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица" и „Митко Палаузов" е отразил въоръжената борба на българския народ срещу фашизма?

Сюжетната основа на „Сините скали" се изгражда върху материал от биографията на главния герой — селянчето Мартин. Син на баща бедняк — активен комунист, загинал вследствие на инквизиции във фашисткия затвор, — още 13-годишен Мартин влиза в конфликт както със своя лош по характер втори баща, така и с фашизма — с неговата грабителска и потисническа противонародна политика. Тъкмо по това време пламва пожарът на Втората световна война. Хитлеристките армии окупират България, нахълтват в Съветския съюз. Народните маси начело с работническата класа и под ръководството на Комунистическата партия подхващат борба на живот и смърт срещу окупаторите и техните български съюзници. Започва организирането и разрастването на партизанското движение. Принуден поради създалия се двоен конфликт — на битова и социална основа — да стане наемен работник в града, отначало като занаятчийски чирак, а после като миньор, Мартин скоро намира мястото си в РМС. Постепенно се включва все по-активно в конспиративна партийна работа, расте в идейно-политическо отношение. Така бедното и онеправдано овчарче тръгва съзнателно и неотклонно по пътя на своя героичен баща. След жестоки изпитания в полицейския участък още 14—15-годишен бива интерниран заедно с други партийни функционери в далечен концентрационен лагер. Но той успява да избяга оттам, става партизанин и след кървави битки с врага посреща с оръжие в ръка утрото на народната победа.

Както се вижда и от най-общо набелязаната сюжетна основа на „Сините скали", писателят е търсел да съчетае в художествено единство личното битие на малкия герой с историческите повели на епохата — с революционно-освободителните борби на народа срещу фашизма и капитализма.

И в повестта „Партийна тайна" сюжетът се слага от сродни по същество тематични елементи, обаче залегналият в него жизнен случай има друг, различен, индивидуален облик. Героят на повестта, 15—19-годишният Петър, е син на бедняк селянин от Пиринския край. Мизерията в башиния му дом и лошите обноски на зла мащеха (подобно на Мартин от „Сините скали") и него тласкат към разгарящата се въоръжена борба на народа срещу хитлеристката окупация и монархо-фашистката робия. В тази борба го включват функционери на РМС. Отначало Петър е само ятак на партизаните. Заловен и сурово инквизиран от полицията, заедно с другарите си той е изправен без съд на разстрел. С ловък жест обаче Петър се запазва от залпа на фашистките куршуми и макар с няколко рани в тялото си успява чрез бягство да се спаси при партизаните Впоследствие, тежко ранен и заловен при една акция, Петър бива подложен на „лекуване" от страна на фашистките власти с цел да бъде „разследван" и после наново „разстрелян". Само навлизането на Съветската армия освободителка в България и победата на народното въстание спасяват от неминуема гибел малкия герой — ятак и партизанин.

В романа „Героите на Белица" Марко Марчевски рисува героиката на народната антифашистка съпротива и партизанското движение пак в

Пиринския край. По признание на самия писател разказаното в „Партийна тайна“ представлявало само „епизод“ от революционната борба в този край. В „Героите на Белица“ авторът извежда на преден план по-голям брой деца и юноши — участници в борбата: Борко, Савко, Василчо, Асенчо и др. Подобно на Мартиновия баща от „Сините скали“ и бащата на Борко е активен комунист, и той става жертва на фашисткия терор— бива „убит в полицейски участък“ през априлските погроми на 1925 г. Но не само това. Неговата майка също е комунистка и като своя мъж загива от куршума на фашистите. Останал отрано сирак, на грижите на бедните си дядо и баба, когато пламва въоръжената антифашистка борба, Борко естествено се включва с всички сили в нея — отначало като ятак и помагач, а после като партизанин. Преминал сурова школа в двубоя с фашизма, той става офицер в Народната армия. След Борко широко място в романа заемат образите на двамата братовчеди — Савко и Василчо. Поради липса на материална издръжка и поради тормоза на някои учители фашисти над двамата свободолюбиви младежи те са принудени да напуснат училище и да станат овчарчета. Всичко това, когато се създават съответни обстоятелства, ги кара да се хвърлят в огъня на антифашистката борба. Като „опасни“ ятаци на партизанския отред те биват заловени и разстреляни от жандармеристите. Трагично или щастливо завършва съдбата и на останалите малки герои.

Последната от тази група творби — „Митко Палаузов“ — Марко Марчевски издава отначало като „биографична повест“, а от четвърто издание, в преработка — вече като роман. Тук писателят възсъздава живота, конспиративно-революционната дейност, героичнатата борба и трагичната смърт на малкия партизанин Митко Палаузов. Тук той е разгърнал сюжета в сравнително най-широк биографичен план. При това ако главните герои деца в другите повести и романи произхождат от средата на селската беднота, Митко Палаузов е син и възпитаник на пролетарско, работническо семейство. Най-сетне неговите родители са не само активни партийни функционери, но заедно със своя единствен син участвуват в нелегална партийна работа и после в един и същ партизански отред се сражават за събаряне игото на фашизма и капитализма, за тържеството на комунистическия идеал.

Както се вижда, в тези свои повести и романи Марко Марчевски сполучливо подбира дълбоко съдържателни, вълнуващи жизнени конфликти и човешки съдби, крайно характерни за рисуваната епоха. Освен това около главните герои той умело групира също така съдържателни и вълнуващи със съдбата си допълнителни образи, необходими за идейно-художественото разгръщане на сюжета. Семейна и другарска среда, партийни дейци и хора от народа, типове на управници от фашистката клика, авторски обяснения във връзка с развиващите се у нас и в света исторически събития, описания на народния бит и природа — всичко това писателят твърде вещо използува, за да изгради жизнени фабули, наситени с голяма идейно-историческа и морално-естетическа съдържателност. И нещо повече. Той създава образи на герои като Митко Палаузов, Савко и Василчо Кокарешкови, Мартин, Борко, Петър Орозов, Сърчо, Банчо, Гърбушката и др., които силно допадат на съвременния наш юноша, стават за него пример на обществено поведение.

Несъмнено най-дълбоко впечатление в юношеските антифашистки повести и романи на Марко Марчевски правят образите на положителните герои. Именно те са и най-характерното, най-значителното творческо завоевание на писателя в тези произведения. Богатият му запас от непосредни и силни жизнени впечатления от участниците и събитията, свързани с въоръжената народна антифашистка борба, довежда до пълна зрелост неговия белетристичен талант.

Трябва да се подчертае, че за разлика от другите му, по-рано писани произведения тук Марко Марчевски е успял да постигне такова съчетание на типично с индивидуално в художествените образи, което е основно изискване за всяка истинска художествена творба. Тъкмо затова положителните герои — деца и юноши — по правило той взема из средата на народните низини, на революционизиращи се бедняци и пролетарии от селото и града. Това са синове на прогресивни народни семейства, свързани с борбата против монархо-фашисткия режим. Въвличането, им в тази борба става неизбежно в създалата се революционна обстановка след хитлеристката окупация на страната и при това се извършва винаги под въздействието на Комунистическата партия и РМС. Тук ръководната роля на партията в борбата за лична и народна свобода, за лично и народно щастие — борба в неразделно единство, е показана с ярка историческа правдивост и комунистическа партийност.

Така, останал сирак след убийството на баща му в затвора, още от ранна възраст малкият Мартин (от „Сините скали“) е надъхан с омраза към народните потисници и с любов към комунистите. Тази любов и омраза го правят помагач и укривател на нелегалния партиен функционер бай Динко, свързват го в здрава дружба с ремсиста Володя, насочват го към смела нелегална дейност, дават му твърдост да издържи инквизициите в полицейския участък и дивашкия режим във фашисткия концлагер, отвеждат го в героичния партизански отред — изграждат нов човек от простото селянче, превръщат го в пламенен народен патриот и до смърт верен син на партията. Толкоз по-естествен и неизбежен е този път на развитие и борба за Володя, който, още почти дете, е принуден от фашисткия режим да се препитава сам с тежкия труд на минен работник и чиито родители комунисти се сражават вече като партизани срещу народните врагове. Родителите на Борко (от „Героите на Белица“) загиват като жертви на антифашистката борба. Би ли могъл техният единствен син сирак да не последва примера им в условията на чуждата окупация и взелата чудовищни размери фашистка тирания? Съвсем естествено за него синовен, патриотичен и партиен дълг се сливат в едно — изграждат неговото съзнание и воля за революционна разправа с общия народен враг. Още по-ясно социално-политическите и семейните обстоятелства, типични за епохата, определят жизнената съдба на Митко Палаузов. Не само през целия си живот той бива възпитаван в комунистически дух от своите родители, но от ранно детство до последния си дъх участвува заедно с тях отначало в нелегалната им дейност, а после — в борбата на партизанския отред. Семействата на Савко и Василчо (от „Героите на Белица“) и Пегър (от „Партийна тайна“) не са пострадали по същия начин от фашисткия режим, но те са негова жертва в соци-

ално-икономическо отношение. Сиромашията ги настройва отрицателно към фашисткия режим и положително — към борбата за неговото събаряне, а въздействието от страна на партията и РМС идва само да изясни пред бъдещите борци причините за социалната им нищета и да им посочи верния път за изход от нея. Върху Савко и Василчо такова въздействие оказва техен учител комунист и партизанинът Балкан, а върху Петър — същият Балкан и ремсистът Сърчо.

„Да, от своя някогашен любим учител знаеше Савко — разказва писателят, — че богатите заграбват всички блага за себе си, че те и науката държат по-далеч от бедните, за да не им отвори тя очите. От своя някогашен учител за пръв път научи Савко и за великия Съветски съюз, откъдето идваха най-хубави надежди за всички бедни и угнетени хора по света. Заради своята обич към Съветския съюз Савко бе изгонен от училище, но след това тази обич се разгаря още по-силно. Нека! И Саве, и Васил, и още много други деца като тях ще бъдат сега бедни овчари или работници във фабриките, преследвани и угнетявани, но скоро ще дойде денят, когато Червената армия ще победи, и тогава в Белица и в цяла България ще дойде новият живот, като оня във великата съветска страна. Това беше здравото семе, което бе паднало в сърцето на овчарчето. Огънят, който се запали и пламтеше в това младо и чисто сърце, премина и в сърцето на най-близкия му другар Васил Кокарешов, който в оня незабравим за тях ден, когато трябваше и двамата да напуснат училището, се дигна смело в защита на другаря си срещу разгневения директор."[1] След изключването им от училище и суровата разправа на фашистките власти с техния „любим" учител двете овчарчета намират свои „нови учители" в лицето на партизаните и преди всичко — на легендарния Балкан.[2]

5

Тези общи, типични черти Марко Марчевски съчетава със съответни индивидуални черти на героите. В тази насока той е проявил колкото дълбоко познаване на живота, толкова и верен художествен усет, за да създаде образи с ярко свое битие. Това са до висока степен герои със свой характер и душевен свят, с живо индивидуализирани мисли, чувства и постъпки.

Така например характерът на Мартин се отличава с прямота, активност и безкомпромисност в отношенията с хората. Мартин проявява необичайна за възрастта си житейска зрелост и социална принципност. Той прави впечатление със своя оформен волево-действен характер, макар неведнъж да изпада в „момчешки" положения. С душевния свят на героя писателят сполучливо съобразил и речта му. Нейни отличителни черти са: лаконизъм, прямота, категоричност. Как хубаво авторът е набелязал основните качества на Мартин още в началото на романа — в диалога с твърде малко приличащия му по характер Драгойчо:

„ — А Ставрев разправя, че германците скоро ще бият и Русия.

— Само това няма да стане — възрази Мартин. — Русия има Червена армия.

[1] „Героите на Белица", III изд., София, 1954, с. 25.
[2] Там, с. 26, 27.

— Червена ли? — пак се учуди Драгойчо.

— Да, червена — потвърди Мартин. — Никой не може да я бие.

— А Ставрев не знае ли, че Русия има Червена армия?

— Знае.

— А защо не го казва? — погледна Драгойчо недоверчиво другаря си.

— Защото не му понася. Ставрев е фашист.

— А Главана?

— И Главана е фашист. Аз го мразя! — сви устни Мартин.

— А защо му пасеш овцете?

— Защото сме бедни... Ако беше жив баща ми...

— Моят като е жив, та какво? И аз паса чужди овце.

— Ех, когато имаш баща, друго е — въздъхна Мартин.

— Ти нали имаш?... Дългия нали ти е баща...

— Не ми е баща — възрази Мартин. — Моят баща беше комунист, умря в затвора. А Дългия го мразя, защото ме бие."[1]

Тук в репликите на Мартин писателят е внесъл сгъстена мисловна, емоционална и волева енергия — присъщи на неговия нрав и напълно съответни за рисувания случай. Това са предимно къси прости изречения, свързани без съюзи, като „насечени", и пълни с напираща напрегнатост: „Аз го мразя", „Само това няма да стане", „Никой не може да я бие", „Моят баща беше комунист, умря в затвора" и пр. Само два пъти тук са употребени сложни изречения, и то също много кратки (от по седем думи). Все в същия стил писателят е подбрал и ремарките към тези реплики на смелия юноша: „възрази", „потвърди", „сви устни", „въздъхна". Изрази като „каза", „рече" биха били неподходящи в този диалог — не биха спомогнали да се очертае така ярко характерът на героя.

Очевидно преценката на Мартин за хората и нещата се корени в социалното битие и съзнание на пролетарий. В общественото си поведение той не може да не следва примера на своя баща комунист. Влязъл в конфликт с втория си баща и с фашистките порядки на село, Мартин заявява категорично пред майка си: „Ще се махна оттук. Не мога повече да понасям такъв живот. Ще ида в града на работа." После когато се спречква с господаря си и избягва от бъчварницата, той отсича „твърдо": „На село аз няма да се върна". При изтезанията в полицейския участък в мигове на непоносими болки Мартин на няколко пъти едва не капитулира пред жестоките палачи (да разкрие нелегалните си връзки), но въпреки всичко намира сили в себе си да устои докрай: „Ще потрая още малко" — дава си той кураж в тези мигове на върховно изпитание, докато „отново" падне в безсъзнание.[2]

Под влияние на социалните неправди, с които се сблъсква още като дете, на общуването си с партийни функционери и ремсисти на личното си участие в нелегалната и въоръжена борба срещу фашизма у героя на „Сините скали" все по-отчетливо се открояват характерните черти на новия човек на епохата — на комуниста. И тъкмо към тях писателят насочва главното си творческо внимание — без, разбира се, да забравя,

[1] „Сините скали", IV изд., София, 1955, с. 9.

[2] Там, с. 25, 38, 62.

че Мартин все пак е момче и че нему са присъщи едни или други характерни за възрастта наклонности и прояви.

Като съчетава тези наклонности и прояви с типичните, социално-исторически обусловени черти на героя, писателят прави от него жив човек, създава реално възможен, художествен тип на 13—16-годишен юноша от периода на въоръжената антифашистка борба. Така малкият Мартин с увлечение наблюдава „сражението“ на двата мравуняка. Изпълнен с ненавист към фашистите и към всички потисници, към другарите си и към онеправданите в живота Мартин проявява всеотдайна човечност. Даже към мравките той питае истинско хуманно чувство: „Внимавай да не стъпчиш някоя мравка“ — строго предупреждава той Драгойчо. Но и тук Мартин не пропуска все пак да осъди като „виновни“ нападащите мравки. Подтикван от момчешко честолюбие, той се състезава в умение по плуване и ходене на ръце с младия Володя. „Обиден“ от предпазливостта на другаря си, който отначало крие от него някои „тайни“ на своя живот и нелегалната работа, Мартин се „заканва“ при удобен случай да му отвърне със също такова отношение и пр. Самият Володя понякога добросърдечно дразни честолюбието на другаря си и с подчертаване на по-голямата си осведоменост и опитност особено в политическите работи. Естествено, когато в течение на задружния живот и конспиративна дейност постепенно си разкриват „тайните“ и се опознават взаимно, те заживяват „като братя“.

С по-друг индивидуален облик се откроява главният герой на „Партийна тайна“, макар като тип да е дълбоко родствен и с Мартин, и с останалите положителни образи на младежи в разглежданите повести и романи. Всеотдайната преданост към партийните задачи в антифашистката борба у него е съчетана с други качества на характера — с душевна кротост и мекота, стигащи до наивност, с жива впечатлителност, съзерцателност и добродушна амбициозност, хубаво съобразени с възрастта и културното равнище на героя. Ако характерът на Мартин се отличава с твърда социална „принципност“ и сурова прямота в отношенията с хората, у Петър преобладава задушевното, емоционално-хуманно възприемане на действителността. Той твърде много напомня моралния облик на „отритнатото“ от майка мащеха сираче в народните приказки — каквато впрочем е и неговата житейска съдба. Колко той е безропотен и даже примирен пред несправедливо суровите обноски на втората си майка, как лесно отстъпва пред смелия, но честолюбиво самонадеян Банчо. „Нямаше смисъл да споря повече — признава Петър. — Такъв си е Банчо — никога не пада на гърба си. И когато не е прав, пак държи на своето... Аз зная: намислил ли е Банчо нещо — ще го направи. Съвет от мен няма да иска. Защо да споря напразно? Ще ме нарече страхливец, новобранец и какво ли не.“[1] Образът на главния герой в повестта „Партийна тайна“ се разкрива не само чрез неговите преживявания, постъпки, поведение, а и чрез цялата атмосфера на повествованието, на неговия език и стил — тъй като разказът тук се води от името на Петър. По такъв начин повестта е добила характера на „изповед“ на главния герой, на негова художествена автохарактеристика.

В образа на Банчо писателят въплъщава почти контрастни индивидуални черти в сравнение с чертите на Петър. Съзнателен и предан рем-

[1] „Партийна тайна“, III изд., София, 1954, с. 77.

сист, той също е готов на всичко за делото на партията, но нерядко особено в началото проявява повишено честолюбие и даже самохвалство, както и слабост към фантазьорство и „тарикатско“ иронично-наставническо отношение към по-„малките“ от него. И тук писателят съумява ярко да индивидуализира героя не само чрез мислите, чувствата и делата му, но и чрез неговия език и стил. „— Ех, братко — говори той на Петър, — много неща не знаеш ти, новобранец си, а искаш с мен да се мериш. Подмазал си се пред командира, искаше мене да остави при ранените. Така, брат, не беше честно от твоя страна. Не е по партизански. Излагаш се, сериозно ти казвам. Даже и бай Делчо, макар да ти е приятел, се възмути и каза: „Тоя Петрак не ми харесва. Вчера дойде, а иска с тебе да се мери.“ Тези слабости на характера довеждат Банчо до грешки с опасни последици, от които го спасяват неговата остроумна съобразителност и героична неустрашимост. Що се отнася до образа на Сърчо, в него писателят е съчетал чертите на разсъдливия, сдържан и скромен ремсист, носител на истинско труженическо съзнание и отношение към партийния дълг. „Със по със да ме режат, ще мълча!“ — заявява той на другарите си пред фашисткия разпит. А когато настъпва часът на жестокия разстрел, Сърчо само въздъхва с думите: „Свърши се тя вече“ — и нищо повече.[1]

От положителните герои юноши в „Героите на Белица“ по-ярко индивидуализирани са образите на Борко и Савко. Учил в град, придобил по-висока култура в сравнение със своите съселянчета, Борко се отнася към тях с известно чувство на превъзходство. У него има съзнание за собствено достойнство (ходи „с високо дигната глава“), подчертана „смелост и момчешка дързост“. Макар другарски да обича Савко и Василчо, той изпитва удоволствие да ги дразни понякога с изтъкване на превъзходството си пред тях — простичките и по-малки от него овчарчета. От друга страна, поради „прекалена чувствителност“ неведнъж той прибързано се счита за незаслужено подценен. Мечтае да му се възлагат „големи“ задачи в борбата. Проявява известна склонност към тщеславие. Савко и Василчо също притежават чувство за собствено достойнство, както и амбиция за „важно“ участие в борбата. Но у тях поради културно-битовите условия, в които израстват, това чувство се проявява с първична прямота и дори суровост. Отначало те гледат Борко „с тайна завист“, поддават се на съперднически пориви. Особено ярко изпъква образът на Савко. По нрав той е разсъдлив, затворен, „студен“, отмерва думите си, изглежда „по-възрастен за годините си“, изпълнява със строга преданост възлаганите му задачи. Минава за „най-безстрашно момче в планината“. Но и Савко не е съвсем чужд на склонността към наивно славолюбие, вследствие на което се увлича (заедно с Василчо) в съперническо отношение към Борко. Много характерен в това отношение е диалогът в подглавата „Неочаквана среща“, гдето за голяма изненада на Савко и Василчо партизанският отред изпраща тъкмо Борко (като новопосветен партизанин) да им възлага „важни“ задачи.

„Савко и Василчо го гледаха с м а я н и. Те просто не вярваха на очите си...

[1] „Партийна тайна“, с. 79, 24, 32.

— Защо ме гледате тъй? — попита Борко, доволен, че е слисал приятелите си. — Не ме ли познавате? Аз съм, същият, дето Савко не искаше да заведе при партизаните. Донесохте ли обещаното?..,

Савко се начумери:

— Всеки прави, каквото може. Други са правили повече и пак си мълчат, не се надуват като тебе.

— Не зная защо ни пращат такива хлапета — обидено промърмори и Василчо. Той все още не можеше да се примири с мисълта, че същият този Борко беше вече партизанин. И все пак в сърцето си той се възхищаваше от него...

— Ако искате, аз ще кажа на командира да ви вземе в отреда.

Но Савко изведнъж го отряза:

— Ние и сами можем да му кажем. Аз познавам командира на партизаните. Още когато бях ей такъв мъничък...

— Както искате — подигна рамене Борко, смутен от твърдото държание на своите другарчета. — А сегичка трябва да си вървя. Но преди туй трябва да ви кажа нещо много важно.

— Много важно! — повтори Василчо с ирония.

— Да, много важно! — строго рече Борко и лицето му стана сериозно..."[1]

Впоследствие — в „общата работа" — постепенно тримата другари все по-съзнателно се въздържат „от момчешки честолюбия и сръдни", стигат до по-трезви взаимни преценки, стават по-сериозни в опасната и героична работа — „като истински мъже". И накрай, когато в едно сражение на отреда Борко бива тежко ранен, не други, а Савко и Василчо се грижат „братски" за неговото укриване и лекуване.

С редица ярко индивидуални черти се откроява и образът на Митко Палаузов. Така още от най-ранна възраст Митко утвърждава у себе си здрави хигиенни навици. Преди да измият ръчичките му, той не взема даже бонбонче. Още в началото на романа авторът силно подчертава едно от основните качества на героя — неговата физическа и нравствена „чистота". Именно защото носи в гърдите си такава „чиста" душа, пълна с непринудена любов към човека и към всичко хубаво в живота, малкият Митко се грижи за всякакви „слаби", подхвърлени или пострадали животни, а когато пораства — с думи и с мишци става „защитник" на своите другарчета при всички случаи, когато те биват онеправдавани. Възпитаван още от малък в комунистически дух, у него липсва всякакво чувство на самомнение и славолюбие. Никакъв помисъл за „съперничество" не намира място в отношенията му с неговите другари. Много „сериозен" за възрастта си, той се стреми да се държи „като равен на възрастните" в изпитанията и трудностите, не обича да го хвалят — „едва-едва" се усмихва само в такива случаи, с никого и с нищо не се шегува особено когато върши „важна" работа. Неприсъща му е детинската словоохотливост и наивност. Еднаква съзнателност и старание проявява той при изпълнение както на ученическите си задължения, така и на възлаганите му къщни или конспиративни задачи. Така възпитан, много естествено той реагира с прямота, доблест и непоколебима принципност, когато трябва да защити своето достойнство или честта на ро-

[1] „Героите на Белица", с. 156—158.

дителите си, на другарите си, на партията. Но в неговото реагиране и при такива случаи има много възпитаност, вярна самопреценка и над всичко — твърда, ала спокойна увереност в правотата и благородството на собствените мисли и дела. Изобщо Митко се разкрива пред читателя като цялостна, хармонично развита личност на юноша, възпитан по комунистически, и тъкмо като такава личност той се проявява най-пълно в поведението и делата си като партизанин — когато с оръжие в ръка, рамо до рамо със своите родители, се бори в редовете на партизанския отред за народната свобода и правда. С нищо и на никаква цена не допуска той да „посрами" достойнството на своя баща. Не приема нищо незаслужено или несправедливо, даже ако му се поднася от ръката на неговата майка. Когато в отреда настъпват остри гладни дни, той намира сили да отклони предлаганото му от нея парченце хляб с благородна мотивировка — „аз съм по-малък от тебе и с по-малко се нахранвам".

6

Положителните герои — деца и юноши — Марко Марчевски свързва широко с образите на партийни функционери, партизани, хора от народните низини. Наистина повечето от тях той не включва в основната сюжетна линия, а ги поставя на заден план в системата на образите, но с това съвсем не се намалява тяхното първостепенно значение за сюжетното действие и за съдбата на малките герои. По такъв начин галерията на положителните образи обхваща всички възрасти и заема подчертано преобладаващо положение в сравнение с представителите на буржоазията и фашистките власти. Оттук и оня силно доминиращ оптимистичен дух, онази внушителна героична, жизнеутвърждаваща атмосфера, която обгръща фабулата на тези повести и романи — въпреки широко рисуваните в тях мрачни картини на жестокостта и престъпленията на фашистите.

С какви черти Марко Марчевски рисува образите на възрастните положителни герои и кои страни от тяхното битие извежда на преден план в сюжета? Би могло да се каже общо — със същите типични черти, като юношите, само че показани на друго стъпало, в по-високо развитие. Тяхното битие писателят ограничава главно в кръга на политическите и революционните им прояви. Сравнително по-широко място в сюжетната основа заемат ръководните партийни дейци: бай Динко, Веселин Испанецът (в „Сините скали"), партизанинът Иван Козарев-Балкан, ятакът, а впоследствие и партизанин бай Делчо (в „Партийна тайна"), същият партизанин Балкан, командирът на отреда (в „Героите на Белица"), родителите на Митко, младежът партизанин Гърбушката (в „Митко Палаузов"). Към тях трябва да се прибави и твърде дългата редица епизодични положителни герои, едни — с определено комунистическо съзнание, други — носещи предимно чувствата на патриоти антифашисти. Всички тези герои писателят вярно рисува като хора, които обичат трудовия народ и мразят неговите местни и чуждоземни поробители; считат за жизнена, безусловна необходимост както личната, така и народната свобода и чест; питаят най-дълбока любов към човека и особено към малките; мечтаят и се борят да преустроят живота в своята родина по подобие на живота във великото отечество на социализма;

вярват непоколебимо, че тържеството на техните идеали за новия живот ще дойде само по пътя на въоръжената антифашистка народна борба под ръководството на Комунистическата партия и с братската помощ на съветските народи. И тук, както при изображението на героите-юноши, авторът постига сполучливо съчетание на типични и индивидуални черти, затуй обикновено героите правят впечатление на почерпени от живота реални характери.

С каква непринудена естественост и художествена живост например в „Сините скали" авторът разкрива душевния облик, дълбокия, социалистически хуманизъм и богатия конспиративен опит на нелегалния партиен функционер бай Динко още в началната му среща с малкия Мартин. Ранен от хайка „врагове на народа" и в несигурна обстановка, мъчен от жажда и глад, бай Динко намира сили в себе си да се обърне меко, приветливо към изплашения в изненадата си младеж, да му се усмихне успокоително и дружелюбно, същевременно проявявайки налагащата се при такива случаи зорка предпазливост и съобразителност.

Всяка дума тук (и не само тук) допринася да изпъкнат живо чертите на героите и в същото време ярко да се очертае рисуваната сцена. Колко умело и вярно например писателят съчетава чертите на революционна суровост и комунистически хуманизъм в образа на бай Динко. Ако и на смърт заплашен от фашистките потери, зле ранен и терзан от нечовешки несгоди, глад и жажда (за което свидетелстват и неговата „рошава глава", „побелели и изпръхнали устни"), макар за всеки случай да държи готова ръката си върху пистолета, професионалният партиен функционер и в такова състояние и обстановка е способен да прояви пълно самообладание, съобразителност, да печели съюзници с подкупваща прямота, очароваща приветливост и дълбоко човечно чувство.

В нелегалната партийна работа и после като командир на партизанския отред бай Динко изпъква със своя практичен ум, верен усет за педагогически подход към младите, твърдо самообладание пред опасностите и пълно с човешка обич сърце. Как хубаво го характеризира например бащинският му жест към избягалия от концлагера Мартин при третата им среща — вече в балкана! Той, командирът, не само не чака младия новак партизанин да му се представи „официално", но веднага прекъсва водената с отреда беседа, става бързешком и се отправя лично да го посрещне — давайки най-непринуден израз на голямата си радост, че го вижда отново жив и здрав, че отново заедно ще водят борбата срещу народните врагове;

„Партизаните бяха насядали в кръг под един ширококлонест бук, а между тях беше седнал бай Динко и им говореше нещо. Щом видя Мартина, той веднага го позна, скочи пъргаво и тръгна към него. Мартин му подаде ръка, но бай Динко не я пое, а го прегърна и тъй силно го притисна към широките си и силни гърди, че ребрата на момчето пропукаха. После бай Динко отстъпи една крачка, огледа зачервения от вълнение Мартин и каза възхитен:

— Колко си порасъл! Момчета! — обърна се той към партизаните. — Я му дайте една пушка... оная, „мартинката"... Засега не разполагаме с други пушки, но и тя не е лоша, ако се научи да стреля добре."[1]

[1] „Сините скали", с. 108.

Тук трябва да се изтъкне и едно особено достойнство на Марко Марчевски като балетрист, а именно — умението да създава вълнуваща, пълна с романтично очарование атмосфера в отношенията между възрастните и малките герои. Това са сякаш отношения между любещ баща и достоен син или между силно привързани един към друг братя (например между бай Динко и Мартин, Мартин и Володя в „Сините скали", между Петър и Балкан, между Митко, от една страна, и Гърбушката и командира на отреда, от друга, в „Митко Палаузов") и пр. В тази атмосфера намират най-осезателен художествен израз комунистическата партийност, социалистическият хуманизъм и романтика на борбата, подчертано изпъква очарованието на новия човек. Чрез нея заедно с мислите, чувствата, делата на героите писателят внушава у читателя непринудена любов и вяра към партията и нейните дейци, към социалистическия морал и идеал изобщо.

Крайно симпатичен образ, облъхнат от чара на легендарното, създава Марко Марчевски от партизанина Иван Козарев — Балкан. Неслучайно него той включва като герой в две свои произведения — в „Партийна тайна" и „Героите на Белица". В образа на Балкан писателят рисува тип на революционер комунист, излязъл от народните низини и здраво свързан с тях. До смърт предан войник на партията, неустрашим характер, изключително ловък и съобразителен като партизанин, с някои черти на революционната си дейност той напомня апостола на свободата Васил Левски. „Никой не знае къде живее, къде се крие" — характеризира го бай Делчо. — „Знае се само, че оттогава е партизанин, ходи с пушка на рамо, неуловим. Виждали са го из планината, срещали са го и по друмищата, пък и в селата... Нощно време неочаквано... ще влезе в някоя къща, когато хората вечерят, наяжда се и си отива с пълна торба. Веднъж играл на една сватба, отишли стражари да го арестуват, а него вече го няма. Другарят Козарев бил предупреден от селяните и офейкал. Нали добро прави на народа и народът го закриля. Ала на властта е голям душманин. Де що кметове има по селата, треперят от него..."[1]

Освен с другите си качества Балкан се слави и като безпогрешен стрелец. В борбата с народните врагове той „нито един куршум не пуска на вятъра", справя се сам с многочислен противник. Оръжието на този пиринski Вилхелм Тел внася ужас и респект у фашистките потисници, а на народното въображение дава материал за същински легенди. Но този храбър син на народа и безпощаден изтребител на неговите врагове носи в гърдите си едно дълбоко човечно сърце за всички страдащи и онеправдани. Как великодушно се смее той дори когато в смущението си пред него малкият му ятак Петър изтърве някоя „глупост" — и как възхитително в такива случаи „зъбите му лъщят на слънцето, в очите му — блясък", а сърцето на неопитното ятаче трепти в смущение и обич пред голямата личност на героя.[2] Именно тази непринудена хуманност и духовно благородство помагат на суровия партизанин да се разбира не само с възрастните, но и с малките, да печели с неотразима сила

[1] „Партийна тайна", с. 12—13. Впрочем такъв е бил Балкан и в действителност. Срв. Г. Джоджов, Иван Козарев (Биографичен очерк), Библиотека „Революционни борци", София, 1957.

[2] „Партийна тайна", с. 13.

сърцето на младежта. Колко човешки мъдро, ясно и просто учи той и Петър (от „Партийна тайна"), и Борко (от „Героите на Белица") на ум и смелост, на съобразителност и самообладание в пълната с толкова опасности конспиративна дейност. А сам той им дава най-добър личен пример в това отношение. Така след като Балкан го спасява от една крайно опасна полицейска блокада, Борко заживява с безгранична увереност в него и в своите собствени сили: „Нека го води сега Балкан, където ще — през огън и вода! От нищо не се бои Борко..."[1] Даже след убийството му, вече сам партизанин, Борко чувствува в гърдите си присъствието на неговия дух: „Балкан е винаги с мене, другарю командир... Аз винаги си мисля за него и си го спомням" — изповядва той с дълбоко вълнение пред командира на отреда."[2]

Ярко и живо Марко Марчевски е индивидуализирал и образа на Гърбушката (от „Митко Палаузов"). Този мургав къдрокос младеж проявява крайно остроумие и ловкост в конспиративната работа, а после и в борбата на партизанския отред, отличава се с необикновено жизнерадостен нрав и с привична склонност към хумор. Възлаганите му конспиративни и бойни задачи той изпълнява просто и естествено — с такава съзнателност и готовност, като че върши нещо желано и любимо. Никакви трудности и опасности не са в състояние да помрачат жизнерадостния му дух, да разколебаят неговата воля за борба и вяра в победата. А рядката му човешка скромност, морална чистота и склонност към добродушна самоирония правят да изпъкне с още по-силно очарование неговият образ. Неслучайно Гърбушката става любимец на малкия Митко, върху когото упражнява неотразимо въздействие с оптимистичния си характер, с героичния си личен пример, с романтичните си разкази за щастливото народно бъдеще след победата над фашизма.

Но писателят и в тези случаи не се увлича да идеализира положителните герои така, че да ги лиши от чертите на реални хора. Твърде показателна в това отношение е обрисовката на Митковия баща (в романа „Митко Палаузов"). Наред с ярките си положителни качества Трифон проявява и някои слабости — резултат на тежките, нечовешки условия на живот при фашисткия режим, както и на опасностите, с които е съпроводена нелегалната антифашистка борба. В стремежа си да бъде „предпазлив", да се доверява само след достатъчно убедителни доказателства, той стига до „затвореност" на характера и даже до „мнителност" (понякога и към партийни функционери). Този недостатък на характера му писателят разкрива още в срещата на героя с пратеника на партийната организация Стефан. Изненадан и смутен от една толкова прекалена предпазливост, накрай той е принуден да отправи към него открит укор: „Чуден човек си, другарю Палаузов. С много другари говорих, преди да дойда тук, и всички ми казаха хубави работи за тебе, а какво излезе... Ако и сега не ми вярваш, ще си отида и ще кажа на другарите, че не желаеш да работиш за партията. Решавай!"[3] Не бива да се забравя естествено, че тук се касае до „отрицателни" черти върху обща положителна основа на характера, до недостатъци, които субективно са свързани с напълно честни, благородни съображения.

[1] „Героите на Белица", с. 107.
[2] Там, с. 126.
[3] „Митко Палаузов", IV изд., София, 1957, с. 30—31.

Както вече бе отбелязано, групата на отрицателните герои стои на заден план, заема второстепенно място в разглежданите повести и романи на Марко Марчевски. Такова съотношение в системата на образите тук, разбира се, съвсем не е случайно: то се обуславя от действителното социално-историческо място и роля на фашизираната буржоазия в класовия двубой на епохата, от марксистко-ленинския мироглед и социалистическо-реалистичния метод на писателя. При това авторът цели не само да разкрие отрицателните образи в обсега на сюжета, но и по съответен начин да ги контрастира с положителните герои.

Като отрицателни типове тук се явяват главно народните потисници и грабители от средата на фашизираната буржоазия: фабриканти, селски и градски богаташи, военни и полицейски органи, а като изключение — и продажни, лумпенизирани елементи от народните низини. И тук писателят показва широко познаване на противонародния лагер и жив усет за индивидуалното многообразие на социалните типове в живота. С малки изключения и в тяхно лице той успява да нарисува не социални схеми, а реални, живи хора. Такива са капитан Николчев от „Партийна тайна“ и „Героите на Белица“, полицаят Едноухият от „Партийна тайна“, старшията Иван Сланчов, селските богаташи Иван Лазаров и Алекси Саев, предателят Салих от „Героите на Белица“, фабрикантът Стамов, околийският управител Килифарев, учителката по история от „Митко Палаузов“, фашисткият селски кмет Главана, Рошавият (полицай), старшията на концлагера от „Сините скали“ и др. Повечето от тези герои са епизодични. Очевидно писателят не счита за необходимо с оглед на идейно-възпитателните цели, които преследва, да занимава нашироко читателя с тяхното отвращаващо „човешко“ битие. От друга страна обаче зловещото „присъствие“ на тези „герои“ се чувствува винаги в живота и борбата на положителните герои, на целия трудов народ.

Чрез този кръг образи Марко Марчевски е успял да характеризира вярно и силно нечовешкия морал на фашизираната буржоазия. Това са хора с грабителски и потиснически дух, пълни с ненавист към хората на честния труд, към народната интелигенция и преди всичко към комунистите, към борците за нов обществен идеал и човешки морал; хора, изгубили нормалната си човешка съвест, варварски жестоки в борбата за запазване на своето привилегировано паразитно положение в обществото, способни на всякакви злодеяния в името на своя класов егоизъм. Каква пъстра галерия наистина от врагове на народа! Кметът на Сандалово, Главана, е същински хищник експлоататор за селяните, но според неговия морал „разбойници“ са не хора като него, а ратаите, работниците, чийто труд той ограбва. Нещо по-лошо. За грабежа той намира всякога „законно основание“, като си осигурява подкрепата и на фашисткия „съд“. Така постъпва и с Мартин и Драгойчо: налага им тежка глоба само за това, задето бедните овчарчета по невнимание допуснали в нивата му неговото собствено стадо. Освен това фашистът кмет многократно преувеличава уж нанесените му щети, от една страна, за да изтръгне поголяма глоба от родителите им, а от друга — да застави „на законно основание“ самите тях да му пасат безплатно стадото. „Загубата трябва

да се плати!“ — заявява Главана. — „Десет декара овес ми изпасли, шега ли е! Да — да, десет декара! Ще ми пасете овцете до Димитровден без пари, а останалото ще ми доплатите! На законно основание... Ясно ли е?“[1]

По художествен и морален облик (в „Сините скали“) много сроден с Главана е бай Ламби бъчварят, който — макар и много „набожен“ — се проявява не само като експлоататор, но и като тиранин спрямо своите калфи и чираци. Поради това обикновено след остра саморазправа с него те скоро го напускат. Даже с простичката си, но разбрана и добра по сърце жена той не умее да живее човешки. Такива са и двамата селски богаташи Иван Лазаров и Алекси Саев (от „Героите на Белица“). Само че за разлика от бъчваря те участвуват „активно“ в обществените работи, налагат се като „ръководни“ политически фактори в селото и тъкмо това си положение те използуват като средство за разбогатяване. Първият от тях, Иван Лазаров, започва противонародната си кариера като „районен войвода“ във фашисткото крило на македонското движение. „През тъмните години на фашисткото управление“ — разказва писателят — „той имаше неограничена власт и я използуваше да убива и тормози прогресивните хора. Жесток човек беше той, милост нямаше дори и към децата на комунистите... беше богат търговец на дървен материал. Евтиният труд на работниците и гешефтите, които вършеше заедно с представителите на властта, му носеха големи печалби.“ Другият, Алекси Саев, като него „богат човек“, търгува с „всичко“, „стига да носи печалба“. „С мургаво слабо лице и с очи на ястреб, той винаги ходеше намръщен, сякаш целият свят беше виновен пред него. Преди 1934 година той беше кмет на Белица и селото не беше забравило неговите золумлуци.“ С още по-отвратителен морал се разкрива едрият търговец Иван Саев. Успял коварно да се промъкне в местната организация на Работническата партия, като неин касиер той ограбва касата ѝ, за да си създаде търговски капитал, върши предателства срещу видни партийни дейци — и чрез тези свои престъпления става „доверен“ човек на властта.[2] От такива типове се състои фашистката клика в селото, която заедно с властниците се разпорежда безотговорно с честта, имота и живота на населението.

Към тази група образи спада и фабрикантът Стамов (от „Митко Палаузов“). За разлика от споменатите сродни нему герои в негово лице писателят рисува представител на „висшите“, „елитните“ фашизирани среди — човек, който има лични връзки с министри и по „големите“ въпроси на политиката говори с тон на „познавач“. Държавата според него трябва да се управлява по „хитлеристки“, т. е. като се „унищожават“ комунистите. Изобщо фабрикантът Стамов е представен като злостен враг на народа от периода на въоръжената антифашистка борба. Уплашен за своя живот и за „бъдещето“ на своята класа при вида на растящото революционно надигане на народните маси, той призовава към безмилостна разправа с комунистите. — „Извинете, госпожо...“ — говори той пред жената на околийския управител Килифарев — „Но положението наистина е сериозно. Ние на вашия съпруг раз-

[1] „Сините скали“, с. 16.
[2] „Героите на Белица“, с. 67.

читаме, госпожо. Той трябва да се справи с комунистите веднъж завинаги... Дали сме му старшия тъкмо какъвто трябва сега: сто комунисти ще разстреля, без да му мигне окото. И стражари, и агенти дал господ. Какво е нужно още? Според мене, само едно: да няма милост към комунистите. Щом някой дигне глава — разстрел!"[1] А на самия околийски управител Стамов сочи за образец чудовищната „политика" на Хитлер: „Я виж какво прави Хитлер в Русия — чисти мало и голямо! От него трябва да се учиш какво да правиш с нашите комунисти... запретвай ръкави и чисти, докато те не са очистили нас. Това ти го казвам от името, тъй да се каже, на цялото наше фабрикантско съсловие. Па ако щеш, и от името на правителството... До крак! Няма да се успокоя, докато не обесиш на площада поне сто комунисти..."[2]

И правдиво, и силно тук писателят е разкрил не само класовата злоба на фабриканта към борците за народна свобода и правда, но и извора на тази злоба: животинския страх на потисника от очаквано сурово народно възмездие. Гузната му социална съвест го води не към разкаяние, нито към човешко вразумяване, а към още по-ожесточена ярост и нови по-големи злодеяния. До какво нравствено подиряване стига фашистът фабрикант, показва неговата закана — по „примера" на Хитлер — да изтребва „мало и голямо" измежду честните, верни синове и дъщери на народа, да пристъпи към Иродово унищожение даже на младежта и децата. Със същата дива ненавист фабрикантът Стамов се отнася и към отечеството на социализма. В двубоя между хитлеристка Германия и Съветския съюз той очаква и желае само поражение за „болшевиките". За него не представлява никаква морална проблема поголовното изтребление на един толковамилионен миролюбив и честен народ като съветския, щом това ще осигури животеца и класовото господство на хищници от рода на Стамов.

Този „героичен" привърженик на фашисткото варварство в действителност обаче се оказва най-жалък страхливец — черта, присъща на всички потисници и тирани. Фабрикантът Стамов си спомня с ужас момента, когато работникът — разпространител на позиви — уж направил опит да го убие с нож. И не само това. Даже когато той е арестуван и вързан, Стамов не желае на никаква цена повторно да се срещне очи в очи с този страшен работник. И в случая писателят е поставил морално-политическия лик на героя в такова дълбоко и правдиво сатирично осветление, щото просто го е приковал на позорен стълб пред погледа на читателя.

Измежду отрицателните герои в разглежданите повести и романи най-широко място заемат представителите на фашистката полиция и офицерството. И това положение очевидно се налага от самата действителност. Като най-непосредствени свои органи в терора и борбата срещу народа фашистката власт хвърля на първо място полицейските и военните сили. Сравнително по-широко писателят е спрял внимание върху образите на полицейския началник, на цивилния агент Рашев (с прозвище Рошавият), на старшията в концлагера — в „Сините скали"; на поли-

[1] „Митко Палаузов", с. 62—63.
[2] Там.
[3] Там, с. 63.

цейския агент Едноухият, на капитан Николчев — в „Партийна тайна"; на старшия стражар Иван Сланчов и същия капитан Николчев — в „Героите на Белица"; на старшията Караманов и околийския управител Килифарев — в „Митко Палаузов".

С какви общи морални качества се характеризира тази група съзнателни оръдия на монархо-фашизма? Това са хора, за които душевната грубост и осакатяване са се превърнали във втора природа — до такава степен са задушени у тях всякакви пориви на човешката съвест. Заслепени от омраза към всичко честно и прогресивно, на патриота комунист те гледат като на свой смъртен враг. Гузната им съвест изпада в ужас, когато го срещат в борбата с оръжие в ръка. Когато обаче „попадне" в ръцете им, с него те „се разпореждат" като палачи садисти. Нечовешките побоища, инквизиции, разстрели над най-достойните синове и дъщери на народа, та дори и над децата — ето в какво се изразяват „основните" им „служебни обязаности", от които те съвсем не изпитват присъщите за един нормален човек погнуса и отвращение, а някакво чудовищно „удоволствие". Нещо много по-лошо. „Усърдните" в тези злодеяния получават щедри парични „награди" и „повишение" в службата от страна на фашистката власт — с цел да бъдат „насърчени" към още по-голямо „усърдие" като оръдия на управляващата фашизирана буржоазия в борбата срещу народа.

Често с твърде пестеливо изображение и тук Марко Марчевски съумява да очертае ярко и силно моралния лик на своите герои. При Рошавия в зловещата обстановка на полицейския участък довеждат арестувания Мартин. Но това беззащитно момче не събужда нито капка милост в каменните гърди на полицая. Тъкмо обратното. Той го посреща с най-дива, садистична злост: „С два пръста да го стисна за гръцмулчето, душата му ще изскочи през петите!..." След като не успява с никакви полицейски изтезания да прекърши душата на малкия конспиратор и да го направи предател на народната борба, началникът пуска в ход последното средство — поставя го пред избора: признания или смърт. Той предава Мартин в ръцете на Рошавия (най-безмилостния измежду полицаите) с нареждане да го убие незабавно, щом и пред него не направи признания. И това нареждане полицейският началник обявява с „мрачен" вид на категорична решеност в присъствието на самия Мартин: „Рашев, момчето е на т в о е разположение, м о ж е ш д а г о л и к в и д и р а ш о щ е т а я н о щ — мрачно каза началникът. — Ако не признае, р а з с т р е л я й г о."[1] Тутакси Рошавият хваща Мартин „за косата" и го повлича към инквизиторските подземия... Сякаш тук не се касае за един човешки живот, за една неизживяна младост, за една до последен предел изтерзана крехка човешка душа. В гърдите на палача фашист има не сърце, а камък. (Тук наистина се касае до полицейски похват — до една жестока полицейска хитрост, употребена като последно „средство" да се изтръгнат от инквизирания желаните признания, обаче в случая малкият патриот съвсем не съзнава тази хитрост като полицейски „похват", а като реална заплаха за своя живот.) До каква степен е затъпяло човешкото чувство у тези оръдия на фашизма, говори тяхната чудовищна „способност" да се показват в позата на „доброжелатели" даже към най-жестоко инквизирани от тях хора.

[1] „Сините скали", с. 61, 62.

„Отидоха в канцеларията. До една маса бяха седнали рошавият агент и старшията със засуканите мустаци.

— Влез, приятелче, не се срамувай — иронично каза Рошавият, като се хилеше срещу Мартин...

— Ела по-близо, приятелче — обърна се и старшията към Мартин. — Аз добре посрещам гостите си. Ела да те нагостя.

— Аз го гощавах вече — противно се изсмя Рошавият. — Май не беше достатъчно, ама нейсе... от мене да мине.

— И аз трябва да му дам една порцийка — промърмори старшията...

Старшията се приближи до Мартин и неочаквано му зашлеви силна плесница...

— Хайде, тръгвай пред мене, приятелче — каза старшията с омекнал глас, сякаш нищо не беше се случило.

— Къде? — попита Мартин, зашеметен от плесницата.

— На баня, приятелче.

Рошавият стана.

— Слушай какво ще ти кажа и добре го запомни, приятелче — рече той, като закопчаваше двуредните копчета на сакото си. — С тоя магарешки инат, дето го имаш, ще свършиш на бесилката. Ако беше си признал, щяхме да те изпратим в затвора. Наистина и затворът не е голям келепир, но все пак е сто пъти по-хубаво да бъдеш в затвора, отколкото там, където ще те пратим сега."[1]

Все същия тип, но даден в друга жизнена вариация и с по-други индивидуални черти, Марко Марчевски е нарисувал в образа на старшията Сланчов. Макар морално тъп и груб, той е „съзнателен", „амбициозен", с „високо" мнение за себе си и „службата" си като агент на властта. Той счита за голямо „достойнство" да бъде „верен служител на царя и отечеството".[2] Дори се чувствува „обиден" от „подчиненото" положение, в което го поставя управляващата цивилна фашистка „тройка" в селото. Въпреки голямото си „старание" обаче старшията Сланчов получава повече ругатни и огорчения от началствата си, отколкото похвали. В най-жалко трагикомично положение се оказва този „верен служител на царя и отечеството", когато началникът на разложката полиция се заканва да убие него, ако не се „справи" с комунистите в селото: „Чуваш ли, Сланчов?... Иначе тебе ще убия!" Най-сетне объркан и „обезсърчен", старшията Сланчов започва да разбира, че „полицията е безсилна да се справи с партизаните", тъй като на тяхна страна е целият народ.[3] Изобщо писателят е очертал правдиво и широко образа на тоя злополучен полицай. Той го разкрива не само в отношението му към народните борци, към партизаните и комунистите, но и към полицейската му служба, към неговото фашистко окръжение и пр. От друга страна, той надниква в тъмния свят на неговите амбиции, преживявания, „мечти". По такъв начин пред читателя се откроява едновременно както противонародната „служба" на полицейския старши, така и цялата му мерзостна „душа". В сравнение със сродните нему герои, старшията Караманов, Едноухият, полицейския началник от „Героите на

[1] „Сините скали", с. 65.
[2] „Героите на Белица", с. 71.
[3] Там, с. 229

Белица“ и др., старшията Сланчов е сравнително най-пълнокръвен художествен образ.

По-специално отбелязване заслужават творческите постижения на писателя и в обрисовката на други двама народни врагове: на околийския управител Килифарев и на капитан Николчев. От тях той също така е създал живи, запомнящи се индивидуални образи.

Килифарев изхожда от „културните“ среди на фашизираната буржоазия. Верен на манталитета на своята класа, той не обича „да плува в плитки води“, затова, за да бъде „независим“ в „обществото“, се стреми да стане богат, поне „акционер на някоя фабрика“. Полицейската си служба той използува като път за постигане на тая цел. За да се предпази от „уволнение“, този полицай кариерист е решен да арестува, да убива и „виновни“ и „невинни“ — „колкото повече, толкова по-добре“. В преследване на своя „идеал“ за разбогатяване той „изпълнява“ безогледно волята на фашистките си господари. „За мене службата е всичко“ — заявява безсрамно той.[1] Но писателят е потърсил и други начини да разобличи този отрицателен тип, като същевременно направи и по-жизнен неговия индивидуален облик. Това добре е постигнал той чрез изображение на семейното му битие. Даже госпожа Килифарева въпреки буржоазния си морал е потресена от пороците на своя мъж. В нейната преценка той е просто „хайдук и пияница“, отвратителен потисник и палач на невинния народ. В минути на кипнала омраза и недоволство към Килифарев тя се окайва, че е станала негова съпруга. „По-добре слугиня, отколкото жена на такъв като тебе!“ — в лицето му заявява тя. Защото този безогледен кариерист е лишил от човешки радости и нейния живот. Чрез семейната драма на Килифарев авторът на „Митко Палаузов“ е показал в още по-дълбок разрез моралната низост и безвъзвратна изроденост на хората от лагера на фашизма.

Може би най-ярко морално-политическата деградация на фашизираната буржоазия Марко Марчевски е типизирал в образа на жандармерийския капитан Николчев. И той, подобно на старшията Сланчов, иска да бъде „идеалист“: той служи съзнателно на „царя и отечеството“, убеден е в „правотата“ на своите злодеяния спрямо народа. Жестокият жандармерийски капитан има съзнание не само за собственото си социално и служебно „достойнство“, но и за „качествата“ на своята класа. От гледище на фашисткия си „идеализъм“ той даже критикува общественото поведение на хората от своя лагер, като „обективно“ прави крайно изобличителни за тях сравнения с комунистите. Въпреки съзнанието му, че водената от него кървава борба срещу народа е обречена на поражение, капитан Николчев ни най-малко не се отказва от позорната роля на народен палач. Той се харесва само такъв, какъвто е. Затова не съзнава колко чудовищна е неговата „радост“, когато получава „разрешение“ да разстреля наведнъж 14 честни патриоти; или когато нарежда да се излагат публично труповете на избити партизани с цел да се „сплашва“ народът и да се „окуражават“ фашистките среди; или когато издава заповед да бъдат разстрелвани даже деца. Това обаче все още не разкрива в пълнота морала на фашиста капитан, както го разголва случаят със заловения партизанин Никола Мадолев, бивш

[1] „Митко Палаузов“, с. 65.

войник на Николчев. При една злополука с нечовешки усилия и с риск да загине сам бившият войник е спасил от явна гибел своя командир. След ареста на Мадолев капитан Николчев сам разпитва своя спасител, двамата си спомнят всички подробности около този случай. Капитанът узнава от него, че вече е женен, че си има дете. Но въпреки всичко морално оскотелият фашист ни най-малко не възнамерява на свой ред да „спасява" живота на своя благороден спасител. Най-хладнокръвно той нарежда да го „ликвидират". Капитан Николчев върши своята „работа" по всички правила на „новия ред" (т. е. по „правилата" на варварския хитлеро-фашистки морал) — подчертава иронично писателят.[1] И тези „правила", идейни и физически, са разкрити с голяма художествена сила чрез образа на зловещия жандармерийски капитан.[2]

Изобщо когато четем местата, гдето се рисуват отрицателните герои, ние изпитваме чувството, че присъствуваме на някакъв съдебен процес за морално разгромяване. С такава убедителност авторът внушава идеята за историческата обреченост на фашистката буржоазия като класа. На всяка страница в неговото повествование напира мисълта, че представителите на тази класа са престанали да бъдат хора, че те са изгубили моралното право не само да управляват държавата, но и да живеят. Ето защо когато разкрива физиономичните им черти и морални пороци, душевните им преживявания и престъпни деяния, писателят често употребява епитети, метафори, сравнения, свързани с животинския свят, а така също изрази, взети от арсенала на полицейско-фашисткия „стил" и жаргон (особено в репликите на отрицателните герои). Характерни за техния речник са думи като „куче", „говедо", „магарешки инат", „разбойници", „затвор", „бесилка"; глаголи като у д р я м, п о б е с н я в а м, р а з с т р е л в а м, л и к в и д и р а м; садистично-иронични изрази с преносно значение като „ела да те нагостя" или „аз го гощавах" (за побой), „ние по-добре оперираме" (за инквизиторски полицейски похвати); „Къде ще ни изпратите?" — питат арестувани борци антифашисти. — „На баня" (в концлагер) или „при свети Петър" (на разстрел) — отговарят фашистките оръдия и пр. Чрез езика и „стила" на тези типове Марко Марчевски съумява да сгъсти още повече противната, мръсна атмосфера около образа и делата им, да внуши на читателя по художествено осезателен начин моралната нечистоплътност на фашистката буржоазия, да разголи целия позор на водената от нея грабителска и изтребителна борба срещу народа. От друга страна, по силата на антитезата и контраста над тази зловеща клика от загубили човешкия си облик хора се издигат още по-чисти и прекрасни образите на борците антифашисти и преди всичко образът на комуниста. В това отношение следва да се признае и една от големите заслуги на писателя, и едно от най-ценните достойнства на разглежданите негови произведения.

8

Както вече бе отбелязано, при написването на своите повести и романи на теми из партизанското движение Марко Марчевски използува

[1] „Героите на Белица", с. 229.

[2] Не случайно за него Марко Марчевски пише и специален очерк под заглавие „Врагове" в сп. Септември, кн. 9 от септември 1954 г., с. 18—32.

изобилен историко-документален материал. За по-голямата част от изобразените в тях герои той си служи с реални прототипове, като запазва обикновено и техните действителни имена и псевдоними. По собственото му признание от тази група творби той иска да създаде историко-документални художествени произведения. Как обаче Марко Марчевски се е отнесъл към използувания жизнен материал? В каква мяра този материал е преобразен от творческото въображение на писателя — кое в произведенията е реален факт и кое художествена измислица?

Без конкретен отговор на тези въпроси би била несигурна и неточна всяка характеристика на творческия процес и художествения метод на писателя, а така също и преценката на неговия белетристичен талант.

В едно свое изказване през 1958 г., изхождайки преди всичко от собствения си писателски опит, Марко Марчевски подчертава: „От практиката е известно, че за да напише едно произведение, писателят трябва основно да познава фактите, с които борави, той трябва да познава много повече факти от ония, които ще изобрази в своето произведение. Само такова задълбочено и всестранно запознаване с живота, със съвременната ни действителност може да даде богат материал за действително значителни художествени творби."[1]

Именно такъв път на творчество следва авторът на „Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица", „Митко Палаузов". При това в процеса на създаването на тези повести и романи писателят все по-съзнателно се стреми да разширява кръга на познатия нему жизнен материал, по-ярко да подчертава историко-документалния характер на художественото изображение. Нещо повече. Направените му от някои критици внушения да се ориентира към „по-свободно", „по-творческо" боравене с жизнения материал[2] той не преценил като „полезни", като „съответни" за творения с такава сюжетна основа. И не е трудно да се установи, че докато в „Сините скали" (първия по време на написване от тази група романи) има сравнително най-много „измислени" сюжетни положения и герои,[3] в „Митко Палаузов" (последен по време на написване) такива положения и герои са най-малко.

Както признава писателят, при описването на концлагера в „Сините скали" той нашироко предал свои лични впечатления от концлагерния си живот през 1941—1943 г. Мнозина от споменатите тук партийни дейци (бай Любен, Титко, Доктора, Веселин Испанеца) са действителни личности. Такива били също бояджията — доверен човек на партията за връзка с ЦК, укриваният в неговия дом бай Кольо и пр. За образа на бай Динко използувал и черти от преследван партиен функционер в навечерието на Балканската война, когато като юноша (заедно със свое другарче) авторът участвува в подобна на описаната сцена в плевнята. Това станало в село Средни Чамурлий (Добруджа). „Аз и досега си спомням как съм тръпнал от страх... В мрака на плевнята — и от напрежение —

[1] „На огневата линия", в. Литературен фронт, бр. 51 от 18. XII. 1958 г., с. 2.

[2] Я. Молхов, Жизнени факти и художествено обобщение, в. Литературен фронт, бр. 40 от 7. VI. 1951 г., с. 2.

[3] Става дума за положения и герои без достатъчна опора в съответни жизнени факти, а не за творчески създания.

не успях да видя лицето му...“ Семейството на бъчваря било подобно на онова семейство (в град Дряново), у което бащата възнамерявал да даде бъдещия писател да учи занаят. В образа на Мартин (случките с Узуна, Главана, ареста, разпита в полицейския участък и др.) Марко Марчевски внесъл също така редица автобиографични моменти.[1] Взета в цялост обаче, сюжетно-образната система на „Сините скали“ е резултат на творческа идея, на художествено обобщение. Напротив, сюжетната основа на „Партийна тайна“, „Героите на Белица“ и „Митко Палаузов“ се изгражда предимно от реални случки и действителни участници от антифашистката борба. При това в някои от „измислените“ тук герои (като Сърчо и Банчо в „Партийна тайна“, Борко, неговата баба и дядо в „Героите на Белица“, Гърбушката в „Митко Палаузов“) писателят повече или по-малко съчетал черти от познати нему лица.

До каква степен Марко Марчевски се стреми да изгради от богат фактически материал сюжетната тъкан на тези повести и романи, говори още самият начин, по който събира този материал. Той се среща лично почти с всички живи прототипове на своите герои (с които не е бил познат от преди), беседва продължително и многократно с тях, разговаря с родителите и близките на загиналите борци, придружаващ писателя стенограф записва водените беседи; чете съответни партийни документи, полицейски рапорти и разпити; най-сетне сам или с чужда помощ си набелязва подробни скици на географски и други обекти, свързани с разказваните случки и събития, и пр.[2]

Ето например колко подробни бележки си взема той за епизода, когато Трифон Палаузов навестява повторно партизанската „болница“ в планината: „В болницата са само четирима. Като отива, гледа — затрупани със сняг. Открива капака, лъхва го задух. Вода е навлязла до половината и (всички) са в безсъзнание. Майката и синът откриват очи. Единият (от партизаните), ранен в коляното и месото там окапало. Дава им по една филийка (хляб). Идват в съзнание. Оставя храна за 10 дена и се връща в отреда. Буря. Скърцат дърветата. Стига „Узана“, където ядат картофи без сол... На 6 януари правят литературна вечер...“

В своите спомени за малкия Митко Палаузов (изискани от писателя), Русана Палаузова възсъздава редица моменти от живота му. Разказвайки как като дете веднъж Митко яде картофи, тя пише между другото: „Живо играеха сините му очички. След като го изяде, поиска да му изтрия ръчичките. „Не обича да му са мръсни ръцете“ — поясни снахата...“[3]

Цялото това изобилие от конкретни и най-разнообразни факти и сведения от биографично, битово, географско, идейно-политическо и др. естество Марко Марчевски съвсем не използува обаче като готов за строеж материал, за да създаде от него натуралистични очерци или фотографични биографии. Без да омаловажава основната му важност, той борави с него като художник творец, който знае какво и как да

[1] Някои от тези прототипове и случки от юношеските години на писателя са използувани от него и преди това — в повестта „Село“, издадена през 1937 г. в Киев (СССР).

[2] В процеса на творчеството неведнъж Марко Марчевски отправя писма с допълнителни въпроси към живите участници в рисуваните от него случки (напр. към Трифон Палаузов — бащата на малкия Митко, към неговата сестра Русана Палаузова и др.).

[3] Използуваните материали се намират в личната архива на писателя.

вземе от реалните факти и обстоятелства, как да прибави към тях други, „измислени", или да ги видоизмени — съобразно с разработения сюжет и прокарваните чрез него идеи. Особено нагледно творческият процес в тези произведения на Марко Марчевски се документира чрез повестта „Партийна тайна" — когато се съпоставят главните положения в повестта със съответните моменти в биографията на главния герой Петър Орозов.[1]

Така докато в повестта бащата на главния герой е представен не само като кротък и добродушен бедняк (какъвто наистина е бил) но и като чужд на обществени и политически интереси, в действителност той с оръжие в ръка участвува в Септемврийското въстание, два месеца подир това бива инквизиран във фашистки затвори, а през 1942—1944 г. фашистката власт го интернира далеч от град Разлог. Времето, през което се развива действието в повестта, обхваща главно 1943—1944 г.; тогава героят е на 14—16 години — още момче. В действителност обаче тогава Петър Орозов е бил около 20-годишен и вече женен. От биографията на героя се вижда, че той е бил много по-отрано член на РМС и по-активен негов функционер, отколкото е показано в повестта. Действителният Петър Орозов участвува в Соболевата акция през 1940 г. (събира подписи за договор за приятелство със Съветския съюз, арестуват го), ръководи 5-членната саботьорска група от младежи, изпълнява длъжността касиер на ремсовата организация, след Девети септември се среща при драматични обстоятелства със своя палач капитан Николчев и пр. — моменти и прояви, които не са намерили отражение в повестта. Също така действителният Петър Орозов не е бил лекуван в болница от фашистката полиция; лекуват го в партизанския отред, и то от болест, а не от рани. Този епизод авторът пренесъл тук от друг случай, станал в друг край на страната.

Както се вижда, реалният случай породил в творческата фантазия на писателя една подобна, но друга сюжетно-образна постройка, на места доста различна от действителния случай. Като подбрал известни основни черти от живота и личността на Петър Орозов, както и множество конкретни моменти от неговата антифашистка дейност и преживявания, где повече, где по-малко авторът ги изменил, допълнил ги с „измислени" факти и обстоятелства (но също с жизнен източник) — подчинил ги на изискванията и логиката на оформилия се в творческото му въображение сюжет. В този сюжет действителният герой е като по-маловъзрастен, показан е като свито, примирително по характер, „отритнато" сираче, като твърде изостанал отначало в обществените си интереси юноша от народните низини. Поради това и от образа на бащата са снети чертите и моментите, които го свързват с антифашистката борба и по-специално със Септемврийското въстание.

С каква идейно-художествена цел писателят е видоизменил толкова подробно разказания му жизнен случай? Отговор на този въпрос дава анализът на самата повест. В нея авторът си поставя за задача да покаже как под ръководството на Комунистическата партия и РМС даже

[1] Имаме пред вид записаните от нас подробни признания на Петър Орозов, направени в лична беседа с него на 21—22 юни 1958 г. в София.

„най-отритнати“ от живота деца на народа порастваха идейно и морално, калъваха се в огъня на въоръжената антифашистка борба, възмъжаваха като прекрасни патриоти и революционни дейци, издигаха се до висотата на национални герои. Тая задача, подсказана му от съдържателния жизнен случай, налага на писателя творчески да използува предлагания му от него материал — да прави съответен подбор, изменения, допълнения, преосмисляния. По признание на Марко Марчевски самият идейно-художествен замисъл на повестта — дошъл от действителния случай, го насочва и ръководи, подсказва му как да преобрази и композира „жизнения материал“.

„Когато писателят овладее жизнения материал на замисленото от него произведение, не му е нужен предварителен план“ — смята авторът на „Партийна тайна“. „Планът на творбата ще му бъде подсказан от самия материал, от характера на героите, от техните взаимоотношения. . . Щом писателят си е изяснил героите, при творчеството те просто го водят за ръка. Кривне ли в тяхното правилно изображение, те го дръпват и го насочват накъдето трябва да върви перото му. . .“ А в своята творческа практика писателят просто е свикнал „да вижда“ героите си, дори да ги сънува „като живи“. „Ако писателят не се подчинява на така „живия“, „видения“ от него герой, той не ще напише нищо ценно.“

В най-общи черти такъв характер има творческият процес у Марко Марчевски в разгледаните негови произведения. Почерпеният от живота материал поражда основната идея на произведението, после от своя страна основният художествен замисъл въздействува върху жизнения материал, видоизменя го и го съобразява с характера на героите, с изискванията на сюжета. При това основният художествен замисъл, подсказван от реалната действителност, стои в пълно единство с комунистическата идеология на писателя, с неговите литературно-естетически идеали.

Несъмнено в „Сините скали“, „Партийна тайна“, „Героите на Белица“ и „Митко Палаузов“ Марко Марчевски прилага съзнателно и умело метода на социалистическия реализъм. Негова отличителна индивидуална черта тук е стремежът към историко-документално художествено изображение, към извличане на естетическите образи и картини от конкретни реални факти на живота.

9

През годините на въоръжената антифашистка борба и след народната победа на Девети септември Марко Марчевски, както бе изтъкнато, обогатява извънредно много своя запас от непосредни впечатления и наблюдения от нашия живот. Това дава възможност на неговия талант да покаже рисуваните характери в съответна жизнена атмосфера, да разкрие чертите и битието им в тяхната сложна социална обусловеност, да набележи вярно линията на развитието им: към славна смърт или победа — положителните, към позор или гибел — отрицателните герои. Личната участ и националната съдба, класово-революционната борба и световният двубой между демокрацията и фашизма авторът показва в дълбока историческа връзка и в отчетливи, убедителни изображения. По такъв начин повествованието в „Сините скали“, „Партийна тайна“, „Героите на Белица“ и „Митко Палаузов“ тече обикновено като пълноводен жизнен

поток пред погледа на читателя. Нещо повече. С изключение до известна степен на „Партийна тайна“ в тия произведения картината на живота се изгражда върху широк исторически план. В тях епическият характер на въоръжената антифашистка борба, на самата епоха се чувствува къде повече, къде по-малко осезателно. Това са в пълния смисъл на думата исторически повести и романи. Полъхът на епохата се чувствува например още в началната глава на „Сините скали“. Далечният тътнеж от наближаващите към Сандалово немски танкове, тревожният грохот и злокобен вид на техните безкрайни редици, новият кървав поход на хитлеристките пълчища към далечната съветска земя и художествено вярно подсказаната перспектива на започващата нова страшна война в света — всичко това е обобщено в широка, епическа по дух картина:

„Една сутрин в ранни зори сандаловчани бяха разбудени от далечен тътнеж. Отначало те помислиха, че към селото се приближава градоносен облак, и изтръпнаха. . .

На площада се изсипа много народ Всички учудено се поглеждаха и се питаха какъв е тоя шум. . .

— Танкове! — извика с тънък глас учителят Ставрев. — Германци!. . .

Те нахълтаха в селото с гръм и трясък, наредени един след друг в дълга, безкрайна редица, с измърсена черна боя, с вирнати дула на оръдията. От бронираните им кули се подаваха главите на уморени германски войници с опушени, посърнали и малко изплашени лица.

Преди няколко месеца през Сандалово минаха много германски военни части — танкове, тежка моторизирана артилерия и пехота в удобни полски и френски автобуси. Тогава те отиваха към запад, към Югославия и Гърция... Тогава германските войници бяха чисти и спретнати. . . А сега дрехите им бяха измърсени, лицата — изцапани и небръснати, от погледите им лъхаше умора и безразличие. Те гледаха равнодушно селяните, не вдигаха ръка за поздрав, не викаха „хаил Хитлер“, както преди няколко месеца.

Какво беше се случило с тях? Защо блясъкът в очите им беше угаснал?

Те се връщаха от Югославия и Гърция като победители, а приличаха на победени. В погледите им се чете уплаха. От кого се страхуваха? Та нали бяха прегазили Чехословакия, без да гръмне нито една пушка; бяха победили Полша и Франция, бързите им моторизирани коли бяха минали през Белгия и Холандия само за няколко дни. Над тридесет европейски столици се развяваше тяхното знаме с пречупения кръст, а радиостанциите на тези столици се надпреварваха да предават техните победни маршове. И вместо да ликуват, те бяха мрачни и потиснати. Защо?“[1]

Тревожният лик на епохата с нейните съдбоносни социални сблъсъци у нас и в света се оглежда твърде широко в редица общи по характер пасажи на авторовия разказ, в отделни сцени, в биографични характеристики на революционни дейци, най-сетне в описание на природата. Така например младият Асенчо (от „Героите на Белица“) възсъздава

[1] „Сините скали“, с. 5—7.

пред другарите си картината на съветската военна мощ с такава патетична любов към отечеството на социализма, че съвсем естествено търси похватите на епическото изображение (разбира се, съобразени от писателя с възрастта на героя): „. . .А русите имат такива аероплани. . . които летят по-бързо от куршум. И като лети, блъсва немския самолет и на пух и прах го прави. А танковете им вървят и по земята, и по водата, и под водата. . .“ След това Асенчо ще разгъне картата на Русия и ще каже: — Ето, всичко туй, дето е зелено, е все Русия, а Германия е тук, ей това малко сиво петно, колкото копче. . .“[1] Епически полъх се чувствува например при изображението на Веселин Испанеца: „По-късно Мартин узна неговото житие-битие. През 1936 г., когато пламна Испанската гражданска война и от всички краища на Европа смели борци против фашизма отишли в Испания да се бият против Франко, Веселин оставил семейството си — жена и малко дете — и заминал за Испания. Там постъпил в интернационалната бригада като артилерист и проявил голяма храброст. . . След победата на Франко той избягъл във Франция. Френската полиция го интернирала на брега на Средиземно море в концлагер за чужденци. . . След време Веселин избягал от концлагера и по тайни пътища се завърнал в България. Българската полиция веднага го арестувала и го изпратила в Еникьойския концлагер.“[2] С епически приповдигнат тон и одухотвореност авторът на Митко Палаузов рисува в съответни по характер моменти и самата природа: „И отново е в поход партизанската колона през гъстите гори на Стара планина, и отново прехвърля билото на планината и се спуща надолу по голите стръмнини, през дълбоките дерета към равната Розова долина. Бучат и се пенят мътните поройни води, блъскат се в тесните скалисти брегове и се укротяват едва долу в равното Тракийско поле. А небето е сиво и намръщено, а по заснежните ридове пъплят гъсти кълбести мъгли. С тревожен крясък прелитат на юг закъснели жерави, ята черни гарвани прехвърчат ниско, а малките настръхнали врабчета се гушат из оределия посърнал листак на дърветата.“[3]

Естествено драматичният, епическият характер на разглежданите повести и романи иде от сюжета и характерите, от идеалите, чувствата, делата на положителните герои — от самите носители на революционния патос на епохата. Нейният огромен исторически смисъл прави сякаш по-големи, по-величави тези образи. Даже в скромната фигура на главния герой от „Партийна тайна“ читателят вижда живи черти на историческа личност, качествата на новия човек на нашето време — борца за революционно, социалистическо преустройство на живота. Изобщо стремежът на Марко Марчевски да постигне по-пълно и по-убедително художествено единство между литературен герой и дух на времето е едно от важните негови творчески постижения и безспорно едно от завоеванията на социалистическия реализъм у нас. Не бихме били далеч от истината, ако кажем, че в това отношение той няма равен съперник в нашата детско-юношеска белетристика.

---

[1] „Героите на Белица“, с. 210.
[2] „Сините скали“, с. 87.
[3] „Митко Палаузов“, с. 231.

В своите повести и романи, както и би трябвало да се очаква в социалистическореалистични произведения на такава тематика, Марко Марчевски е разкрил не само героиката и трагизма, но и елементи на комизъм в антифашистката борба. Естествено трагизмът тук е осмислен в духа на комунистическия морал и естетическото отношение към живота. Жестоките изпитания, гибелта на героя са облъхнати с героика, с човешко величие, силно се набляга върху идейно-моралното превъзходство на борците патриоти над народните врагове, подчертава се неизбежната народна победа над монархо-фашизма и капитализма. По такъв начин трагичните моменти предизвикват дълбоко морално удовлетворение — събуждат у читателя здраво, жизнеутвърждаващо чувство, възпитават у него комунистическо оптимистично отношение към живота и света.

Значително умение Марко Марчевски показва при разкриването на характерите, при изграждането на сцените и тяхното композиране, при изображението на природата, при боравенето с езиково-стилистичните средства. Най-често авторската реч и повествователният стил на писателя твърде отчетливо се отделят по характер от репликите и разказите на героите. Твърде рядко, главно на места в „Сините скали", Марко Марчевски се отклонява от характерното за тези повести и романи живо художествено изображение за сметка на очерковото описание. В такъв очерков стил разказва той например за живота в концлагера — в глава 6, и за партизанския отред — в началото на глава 8 на романа. Впрочем това са и по-малко сполучливи страници в разглежданите творби на писателя.[1]

Както вече се изтъкна, прилагайки метода на социалистическия реализъм, в „Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица" и „Митко Палаузов", Марко Марчевски създава ярки, запомнящи се типични образи със съответни живи индивидуални черти, разкрива характерите в тяхното исторически правдиво развитие, обусловено от социалното им битие и класовите борби на епохата. Преминавайки през перипетиите на своя живот и на борбата, тук героите наистина се променят, развиват се (преди всичко главните герои). Но тези промени, това развитие писателят разкрива художествено в цялостния поток на повествованието, без да си поставя по-специална „психологическа" задача. Той няма вкус към „сложните" психологически проблеми, въпреки че негов любим писател е тъкмо Достоевски. В това, дето не разкривал „сложния процес на развитието на героите", някои наши критици съзират „най-съществена слабост" на писателя. „Както във всички други книги на Марчевски, така и в повестта „Митко Палаузов" — пише П. Димитров-Рудар — тоя процес е само загатнат, но не е изяснен. Получава се впечатление, че героите са оформени със своите положителни или отрицателни качества още при първото им показване от автора и затова по-нататък в характера им или не настъпват, или настъпват незначителни промени."[2]

---

[1] По признание на Марко Марчевски очерковият характер на описанието на концлагера в „Сините скали" се наложил от твърде силните впечатления на писателя от живота в лагера Еникьой през 1941—1943 г.

[2] П. Димитров-Рудар и Г. Михайлова, Детска литература. Учебник за учителските институти. Част втора, София, 1954, с. 216. К. м — К. Г.

Макар и нелишени от известно основание, тези критики ни се струват пресилени. Можем да се съгласим с писателя, че в едно произведение на детско-юношеската литература не е уместно да се представя „сложният процес“ на развитие на героите. Това, разбира се, не значи, от друга страна, че той трябва да се изобразява „опростено“. На второ място реалистичното разкриване на характерите не предлага винаги, при всички обстоятелства, „значителни“, „коренни“ промени в тяхното развитие — на основните им черти. Марко Марчевски заостря творческото си внимание към това — как във времето, при редуващите се нови обстоятелства, се изявяват и развиват качествата на характера на героите, а не към това — как самият характер се изменя по основа или в главните си черти. Много трудно и бавно се променя човешкото съзнание за такъв кратък период от време, в какъвто се рисуват главните герои в разглежданите произведения.[1] Затова „скоковото“ изображение на характерите в подобни случаи, смята писателят, често се явява в резултат не на реалистично третиране, а на преднамерена „идеализация“. От подобна идеализация, от каквато страдат някои негови произведения от периода до Девети септември, той съзнателно се предпазвал в тези повести и романи.

Характера на героя Марко Марчевски по правило разкрива чрез неговите действия, мисли, преживявания. Той не проявява склонност към статичната характеристика. При първото му включване във фабулата обаче писателят прави къса портретна скица на героя, като впоследствие на съответни места припомня само най-отличителни за него физиономични черти. Ето например колко пестеливо, но с добре подбрани щрихи е нахвърлян портретът на ремсистите Кирчо и Гърбушката в „Митко Палаузов“: Кирчо беше съвсем млад момък, по-нисък и по-слабичък от бати Добри, със загоряло скулесто лице и с жълтеникава като слама коса. Когато говореше с някого, Кирчо леко наклоняваше главата си на една страна и тогава имаше вид на съвсем тих, кротък и дори малко наивен младеж. Вторият непознат беше слабичък като Кирчо, но с живи черни очи, с мургаво продълговато лице и с черна къдрава коса. Той беше гърбав и от тежестта на големия куфар, който носеше приведен, гърбицата му се издигаше почти по-високо от главата.“[2] Даже когато рисува портрета на главен герой, Марко Марчевски не се увлича в подробно описание, а търси най-кратък начин за образно-емоционално внушение на физиономичното, както например постъпва при изображението на командира Спартак (също в романа „Митко Палаузов“): „Начело на карловските партизани вървеше техният командир Спартак — набит и широкоплещест мъж в ботуши и брич, с каска на главата и с дълга черна брада. Отдалеч той приличаше на легендарния войвода, който преди много години, когато отиваше със своите юнаци да осво-

[1] По този повод в беседата с нас през 1957 г. писателят развиваше следните мисли: „Нима Дон Кихот се „променя“ по характер в романа на Сервантес? Когато героят съзнава грешката си и следва да заживее по новому, той умира и романът свършва. Процесът на промяна на героя е процес на изменение на неговото съзнание. А съзнанието на човека не се мени така бързо и дълбоко за година-две, както изискват някои наши критици да представяме своите литературни герои.“

[2] „Митко Палаузов“, с. 40.

бождава България от турското робство, беше казал на капитана на кораба „Радецки“: — „Тук се слуша мойта воля, аз съм капитан!“[1]

Богата галерия от разнообразни, интересни и бързо сменящи се по характер случки, свързани с релефно индивидуализирани образи — ето какво се старае писателят да постигне преди всичко в своето повествование, или както изповядва сам: Стремил съм се, щото написаното да бъде интересно, увлекателно, всичко да се развива в действие. . . Детето не обича разсъжденията, умуванията, статичното съзерцаване. Аз просто бягах от тях като дявол от тамян. . .“ И трябва да се признае, в това отношение Марко Марчевски бележи несъмнени постижения. В неговите повести и романи за юноши героите оживяват в изобилието на случките, които едновременно характеризират героите и служат като естествено градиво на сюжета. Нему е чуждо увлечението да се използува случката, авантюрата като самоцелен елемент на повествованието, при което се подценява значението на характерите.

Като всеки истински художник Марко Марчевски ясно съзнава живото, органическо единство на всички елементи в литературната творба. Това особено осезателно се долавя от начина, по който той свързва пейзажа със сюжета. Изображението на природата обикновено той съчетава с характера на случката, с преживяванията и участта на героите, поставя го в повече или по-малко прикрита вътрешна връзка едновременно с духа на фабулния момент и преследваното чрез него идейно-емоционално въздействие върху душата на читателя. Това художествено единство между герои и природа е особено характерно за повестта „Партийна тайна“. Да вземем например сцената на разстрела: „Нощта беше тиха, сякаш всичко живо беше се притаило — слуша и гледа ужаса, който се разиграва с нас. Луната се скри зад облак — мрак тежеше над долината. Една звезда се отрони и остави светла диря по небето, но и тя след миг угасна. Такъв е и моят живот, помислих си. И моята звезда за миг светна, за да угасне след малко. Преди мен и след мен — нищо. Тъмна нощ. . . Докато живея — малка светла диря. . .“[2]

Притаена и заслушана „тиха“ нощ — сякаш сама изживяла ужаса на предстоящия разстрел; скрила се над облак луната — като че ли сама не може да понесе настъпващата ужасна сцена; натежалият мрак в долината, случайно отронилият се от небето метеор и свързаните с него трагични размисли на героя — всичко това е дадено не само картинно, но и в естествена, жизнена художествена свързаност.

Много рядко природата тук се явява „безучастен“ декоративен елемент на обстановката, при която се развива случката. Понякога само на пръв поглед това се струва така. Един пример. След мъчителни тревожни усилия в бурна и дъждовна нощ семейството на Митко Палаузов успява най-сетне да се добере до партизанския лагер и да се включи в отреда. Колко сполучливо писателят завършва този драматичен епизод с изображение на ведро, слънчево майско утро в балкана, с което внушава мисълта за започващото н о в о п а р т и з а н с к о битие на тримата герои — прекрасно като слънчево пролетно утро:

---

[1] „Митко Палаузов“, с. 194.
[2] „Партийна тайна“, с. 32.

„Вече съвсем се разсъмна. Вятърът разпръска облаците и на ясното небе заблестя слънцето. Сетне вятърът утихна, въздухът се затопли. В началото на май времето в планината е променливо, дъждът изведнъж пресича на сняг, а сетне току-виж грейнало слънце и нито една следа от снега не остава. Само мътни ручеи клокочат по припеците и едри капки се ронят от младите листа. Гората като че се пробуди, разтърсиха снага високите клонести букаци и невидими птички зацвъртяха над бегълците."[1]

Авторът би могъл да си послужи тук и с друга, не по-малко реалистична картина на природата. От художествено гледище обаче като най-съответен завършък от този епизод той напълно сполучливо е избрал тъкмо светла, жизнерадостна картина, чрез която силно се внушава идеята за достойнството и красотата на въоръжената народна борба против фашизма, облъхва се със съответно романтично очарование образът на нейните героични участници. В редица пейзажи Марко Марчевски постига истинска художествена осезаемост на форми и багри в природата, долавя богатата гама на музикалнослуховите явления в нея, показва своеобразната динамика на нейния могъщ живот. Между високите му постижения в тази насока може да се посочи например картинното, емоционално раздвижено изображение на зимата в началната глава на „Партийна тайна":

„Колкото мека и слънчева е зимата, толкова и сърдита е тя понякога. Както грее слънце, току-виж, задал се от към Пирин син, тъмен облак, сърдит — начумерен, затуля и слънцето, и Пирин, и Рила, че и Родопите, па като духне и резнякът през Белишкото дефиле, като заогъва високите мури, като зафучи — всичко се тресе и трепери. Ала краткотрайни са снежните бури — вятърът бързо разкъсва облаците, подбира ги напреде си като овчар стадото си, разпилява ги и пак грейне слънце, поточетата бълбукат по скали и скатове, шумят мътни и пенливи, а в равнината отново се надига, пъпли към планината топла синкава пара."[2]

Изобщо Марко Марчевски показва верен усет за идейно-композиционно предназначение на природните картини. Той знае как да ги включи в широката тъкан на повествованието, да ги облъхне с повече естественост, да им придаде по-голяма жизнена убедителност и свежест. Изображението на някои положителни герои (Балкан, Петър, Савко, Василчо — от „Партийна тайна" и „Героите на Белица") той свързва по такъв начин с изображението на природната обстановка (по-специално с величавия пейзаж на Пирин), че те заживяват в неразделно художествено единство в съзнанието на читателя. Изобщо от географската обстановка писателят често успява да създаде жива художествена обстановка и атмосфера за героите, за рисуваните случки. Сравнително по-слабо и недостатъчно е постигнато такова художествено единство между образите в „Сините скали" и „Митко Палаузов" и пейзажа на Стара планина.

В сравнение с произведенията му, писани преди Девети септември, езикът на Марко Марчевски в „Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица" и „Митко Палаузов" (особено в последните преработени

[1] „Партийна тайна", с. 5.
[2] „Митко Палаузов", с. 131.

издания) се отличава с повече живот и близост до народната реч, с по-богата лексика и поетична образност. Писателят постига тук значителна изразна простота, мисловна яснота и точност. Дългите, заплетени изречения са рядкост. Речта му е чиста от диалектизми и чуждици, изпъстрена е с характерни народни изрази, пословици, поговорки. Както вече се каза, где повече, где по-малко ярко Марко Марчевски съумява да оцвети с индивидуални черти речта на героите си, да я съобрази с тяхната социално-политическа принадлежност, с културното им равнище, с възрастта им, както и с душевното им състояние в съответния момент.

Как живо и хубаво например писателят характеризира и чрез езика главния герой на „Партийна тайна“ простичкото ратайче Петър, от чието лице се води разказът в повестта. Обяснявайки несносното си положение в къщата на втората си мащеха, Петър говори: „Баща ми — нищо. Не смее да шукне. Нали е в чужда къща. . . там мащехата заповядва“ (с. 7). Особено в битовите моменти езикът на героя носи дъха на простонародната поетична реч: „Вечер запирахме овцете в кошарата и след като ги издоим, наклаждаме огън, подваряваме мляко, дробим попара и ядем. . . Бай Делчо стъкна огъня. . .“ (с. 8); „...викна ми бай Делчо, като хвърли сухи съчки в загасналия огън. Изведнъж лумна бледожълтеникав пламък и освети замисленото брадясало лице на овчаря“ (с. 10); „Де що кметове има по селата, треперят от него“ (с. 13); „Стражарите се щурят из участъка като мухи без глави“ (с. 100) и пр.

След решението на Мартин (от „Сините скали“) да се махне от село писателят разказва между другото за неговите преживявания: „Мартин цял ден се скита по реката, а като мръкна, тихо се промъкна в плевнята, покачи се на сеното и се притаи в очакване. Как хубаво мирише сеното! И как леко се диша! Но мъката беше легнала на сърцето му и го пареше като жив въглен. Ако не днес, утре Дългият ще го бие, това беше неизбежно. Но то ще бъде за последен път. . . Светът е широк, за всички хора има място по земята“ (с. 18—19). В същия стил е предадена и срещата на Мартин с Манол в часа на бягството им от концлагера: „Мартин не повярва на очите си. Радостта му беше толкова голяма, че той едва не извика. Манол стоеше срещу него засмян до уши. Мартин тръгна към него и двамата мълчаливо се прегърнаха. Сякаш тежък товар се смъкна от гърба на Мартин“ (с. 102).

Сравнително взето, с повече литературност се характеризира езикът на „Митко Палаузов“ и „Героите на Белица“. Но и тук той стои твърде близо до народната реч.

Зоркото око ще забележи естествено и някои езикови грапавости — неуместни диалектизми, авторски недоглеждания и коректурни грешки. Така например в „Партийна тайна“ са допуснати изрази като „когато пазарът почна да се разваля“ (вм. да се разтуря), „източи хубава баница“ (вм. разточи), „пак се разхленца“ (вм. разхленчи) и др. В „Сините скали“ например в един пасаж от 14 реда (на с. 83) четири пъти се повтаря съюзът но: „Но тук, в тоя южен край. . .“, „Но силните ветрове. . .“, „Комендантът нареди да се насекат дърва в планината, но концлагеристите. . .“, „Другари, дървета са необходими не само за полицията, но и за нас. . .“

Трябва обаче да се отбележи, че в последните издания на партизанските повести и романи писателят е отстранил редица езикови неправилности, като на места в това отношение е внесъл значителни подобрения.

В разглежданите произведения на Марко Марчевски би могло да се посочат и други, по-съществени недостатъци, отнасящи се до изображението на героите, до сюжетната композиция и пр. На места писателят е допуснал не съвсем убедителни положения и дори такива прояви, които стоят в противоречие с логическия развой на характера у някои от героите.

Така например в последната (десета) глава на романа „Сините скали" главният герой Мартин е показан като крайно наивен и недисциплиниран — качества, неприсъщи на неговия характер и предишните му прояви. Още през първото сражение на партизанския отред (в който участвува) той отправя такъв странен въпрос към Володя: „Това истински бой ли е?" После, в самия разгар на престрелката с фашистката потеря, Мартин не само се отклонява от положението на постови, но и съвсем по детински заявява на командира, че бил „гладен".[1] Все там Володя е показан с несъответно на характера и живота му несериозно отношение към въоръжената борба с фашизма — той например „крещи" от радост и бърза да се похвали пред партизаните, когато улучва в сражението някой полицай. Освен това Володя проявява необяснимо и неуместно (особено в този момент) високомерие към напусналия поста си Мартин, макар в същото време да питае „братска топлота" към верния си другар:

„Мартин се сконфузи и се върна при прозореца.

— Тук сме на пост — каза по-тихо Володя и Мартин почувствува братска топлота в гласа му. — Нямаме право да напущаме поста си без заповед.

— Аз два пъти вече слизах долу и на тавана се качвах — възрази Мартин.

Да, защото аз те изпратих. Аз съм старши на поста."[2]

Развитието на характерите тук подсказва други, по-мъжествени прояви и по-другарски отношения между двамата. Читателят с право очаква да ги види — духовно и физически — порасли и зрели тъкмо в решителните дни на борбата, да почувствува у тях вече закалени комсомолци.

Като недостатък трябва да се изтъкне нестройната композиция на фабулата в „Героите на Белица". И тук, подобно на втората половина на „Сините скали", главният герой (Борко) не се очертава с очакваната пълнота и широта в повествованието, та с пълно право да се яви като обединяващ в крепко сюжетно единство останалите герои (особено юношите). В романа не е разкрита по конкретен начин идейно-възпитателната и революционно-организиращата роля на РМС.[3]

Би могло да се изброят и други, по-несъществени недостатъци в повествователното изкуство на Марко Марчевски. Но взети заедно,

---

[1] „Сините скали", с. 131, 133, 134, 138.

[2] Там, с. 131, 132, 134.

[3] Срв. Я. Молхов, Жизнени факти и художествено обобщение, в. Литературен фронт, бр. 40 от 7. VI. 1951 г., с. 2.

всички тези недостатъци в крайна сметка представляват само отделни тъмни петна в общата светла картина на постигнатото от писателя значително художествено майсторство.

11

„Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица" и „Митко Палаузов" са любими книги на българските деца и юноши наред със сродните им по дух и тематика повести и романи на Георги Караславов Камен Калчев, Емил Коралов, Мария Грубешлиева, Стоян Ц. Даскалов, Никола Маринов, Иван Хаджимарчев и др. И това е лесно обяснимо. В тези повести и романи Марко Марчевски е възсъздал по твърде внушителен художествен начин героиката на нашата народна младеж от периода на въоръжената антифашистка борба, като същевременно е показал дълбоко познаване на душевния свят на съвременното дете и юноша. Още по-силно малките читатели се вълнуват от обстоятелството, че рисуваните герои са не само на тяхната възраст, но че те са и герои действителни, съществували. Множеството писма, които писателят получава от пионери и юноши от цялата страна, свидетелстват най-красноречиво за неотразимото комунистическо възпитателно въздействие, упражнявано от тези книги на Марко Марчевски, а особено от романа за Митко Палаузов. Ето някои от по-характерните признания в тези писма.

„Пионерите от нашия клас са прочели всички Ваши книги. . . Възхищаваме се от делата на Вашите герои и се стремим да бъдем смели и храбри като тях. Обещаваме да се учим прилежно, за да станем достойни последователи на Митко Палаузов, Володя, Мартин, Петър и други."[1]

„Другарю Марчевски, с любов и увлечение четем Вашите произведения. . . Особено ни вдъхновяват образите на малките герои наши съвръстници, които с необикновените си подвизи са давали ценен принос в революционната борба на нашата славна работническа класа."[2]

„В нашия отред разгледахме книгата „Сините скали", която много ни хареса. За нас, макар и никога да не сме виждали Мартин, той е истински любимец, другар и човек когото така много заобичахме. . ."[3]

„С голямо внимание четем книгата Ви „Митко Палаузов", макар, че вече сме ученици в VII клас. В лицето на това малко партизанче ние видяхме истински борец, готов да умре за щастието на своя народ. . . В нашите постъпки Митко неотклонно ни следва. Ние виждаме неговите сини, проницателни очи, които сякаш ни питат: „На това ли са достойни пионерите? Нима за такива като вас аз дадох своя млад живот?"[4]

„Книгата „Митко Палаузов" на мене ми помогна много. От нея аз научих как трябва да обичам своята родина и да се жертвувам за нея, да пазя нашата скъпа свобода, за която даде живота си нашият най-малък партизанин герой Митко Палаузов. . ."[5] и т. н.

---

[1] Писмо до М. Марчевски от пионерите в V „б" кл., Габрово, от 10 април 1956 г.

[2] Писмо до М. Марчевски от Магдалина Веселинова, VII кл., Ихтиман, от 18. III. 1956 г.

[3] Писмо до М. Марчевски от VI отред на дружина „Й. Николова", с. Староселци, Плевенско, от 10. III. 1956 г.

[4] Писмо до М. Марчевски от седмокласниците в Габровското у-ще „В. Априлов", от 12. VI. 1956 г.

В дълга поредица писма пионерите не само обещават да възпитават у себе си качествата на положителните герои деца и юноши в повестите и романите на Марко Марчевски. Те привеждат и конкретни случаи на силно положително превъзпитаващо въздействие между техни другарчета, върху поведението на цели пионерски отреди, класове и пр.

В една от литературните си статии Марко Марчевски с особено наблягане цитира известното остроумно признание на Аркадий Гайдар за истинската същност на неговото литературно дело: „Иска ми се в бъдеще да пишат за нас: Имало едно време такива умели, знаещи хора, които от военна хитрост се преторили на детски писатели и помагали на децата да станат добри, храбри войници " (на социализма и комунизма).[1] Струва ни се, това признание на класика на съветската детска литература може с пълно право да се отнесе и за автора на „Партийна тайна", „Сините скали", „Героите на Белица" и „Митко Палаузов".

Трябва да се подчертае фактът, че в своите партизански повести и романи Марко Марчевски даде на българската младеж не само ярки, вълнуващи образи на положителни герои, които силно допадат на тяхната закърмена със социалистически идеали души, но същевременно облъхна някои от тези образи с очарованието на истински национални герои — достойни да й бъдат пример за следване в живота. Такива са преди всичко образите на Митко Палаузов, на Савчо и Василчо Кокарешкови. В речта си на тържеството по случай 15-годишнината на Димитровската пионерска организация „Септемврийче" сам първият секретар на Комсомола не пропусна да припомни, че „подвизите на малките герои като Митко Палаузов, Васил и Сава Кокарешкови, Стефан Крайчев и други са за пионерите образец на родолюбие".[2] Като изтъква, че съвременните „малки зрители" обичат да гледат на сцената герои, на които „да приличат, по следите на които да вървят, да имат вдъхновяващ пример, обгорен от пламъка на подвига", един от дейците на детско-юношеския театър у нас подчертава: „Тъкмо за това Митко Палаузов[3] — този познат и обичан от най-ранна детска възраст герой, печелеше от сцената сърцата на нашите деца със своя подвиг и обаяние."[4] А истина е, че и Митко Палаузов, и Васил и Сава Кокарешкови влязоха в сърцата на подрастващите поколения чрез романите на Марко Марчевски. Именно неговото вдъхновено и майсторско перо направи възможно техният подвиг да изпъкне в цялата си величава героика и пленяваща красота. Това е несъмнено голяма, национална заслуга на писателя.

И не само това. Марко Марчевски поднася на малкия читател богато и правдиво познание за великата борба на народа против фашизма и капитализма, за съдбоносната, мъдра и героична, ръководна роля на Комунистическата партия в тази борба, за епохалната освободителна мисия на Съветския съюз и неговата братска помощ в революционния устрем на нашия народ да тръгне по пътя на социализма и комунизма. Като малцина свои събратя по перо Марко Марчевски е успял да придаде

---

[1] М. Марчевски, Аркадий Гайдар. По случай 50 години от рождението му, сп. Септември, кн. 5 от май 1954 г., с. 171.

[2] В. Работническо дело, бр. 272 от 29. IX. 1959 г., с. 2.

[3] От драматизацията, която Марко Марчевски направи на своя роман.

[4] Вж. статията на А. Каракостова във в. Народна култура, бр. 51 от 20. XII. 1958 г.

на своите повести и романи епически, национален характер. Чрез тях силно и вярно малкият читател слуша гласа на народа, на нашата преломна епоха, възпитава у себе си качества на нов човек — на комуниста, който разбира истинската насока на своя живот, на живота на своя народ и на цялото човечество.

Сам писателят ясно съзнава важната обществено-възпитателна роля, която играят тези негови творби, ето защо старателно ги дообработва при новите им издания: прибавя нови глави, разширява отделни моменти, изхвърля или преустройва несполучливи места, подобрява езика и стила. Това говори за будно гражданско и писателско съзнание. Впрочем, като се имат пред вид идейно-познавателните и художествено-възпитателните достойнства на тези повести и романи в последната им редакция, не може да ни учудва обстоятелството, че те вече се превеждат на много езици — главно в социалистическите страни.

Със „Сините скали", „Партийна тайна", „Героите на Белица" и „Митко Палаузов" Марко Марчевски се налага несъмнено като наш, български Аркадий Гайдар в детската литература.

НИКОЛАЙ ОСТРОВСКИ В НАШАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА

Йордан Цонев

Нашата прогресивна литературна общественост полага големи усилия за правилното осветление на живота и творчеството на Николай Островски и за пропагандирането му сред широките читателски кръгове. Задачата на настоящия труд е да проследи как се оценяват животът подвиг и героичните произведения на Островски у нас и как неговата дейност се използува от критиката ни за възпитаване на читателя в социалистически дух и за решаване актуални задачи на нашия литературен фронт.

Няма да обхванем всички статии, очерци, есета, рецензии, информации и др., засягащи писателя изцяло или по-специално „Как се каляваше стоманата". Това, от една страна, би било трудно, защото броят на информациите и критиките, посветени на Н. Островски, е голям, а, от друга страна, поради компилативния и популяризаторски характер на част от тях подобна работа няма оправдание. От особена стойност е преценката за Н. Островски у нас преди установяването на народната власт, защото тогава той е писател комунист със забележително възпитателно въздействие, попаднал под ударите на цензурата. От онова, което е създадено след този ден, ще подберем най-съществените и важното.

Две неща ни ръководят при проследяване на оценките, които нашата критика е давала на Николай Островски: ще излизаме от специфичните задачи, които има да решава нашият комунистически и демократичен литературен фронт, и от завоеванията на съветската литературна критика, тъй като те най-често по един или друг начин се пренасят у нас. При подбора на критичните материали, при решаване на въпроса на кои от тях да се спрем ще се ръководим от това кои автори първи са въвели у нас някои завоевания на съветската критика или са застъпили свои оригинални схващания и доколко поместеното в нашия печат за Н. Островски представлява по-сериозно завоевание на литературната критика.

* * *

През втората половина на тридесетте години във връзка с победата на новия Димитровски курс постепенно се преодолява сектантското отношение към литературата, постига се по-здраво обединение на антифашистките писатели, правят се усилия за по-задълбочени и по-цялостни анализи на художествените произведения. Партийната и антифашистка критика не притъпява своята бдителност. Тя продължава да воюва против буржоазния естетизъм, против опитите на реакционната

критика да сведе значимостта на едно литературно произведение само до изяществото на художествената му форма. Така, като се противопоставя на литературно-теоретичните схващания на златорожците, Т. Павлов подчертава, че за да бъде „същински поет-талант на своето общество и време, поетът е длъжен да бъде верен, чуток, деен и самотвержен син на своето общество и време, да живее, да се радва и страда с неговите нужди, устреми и идеали и следователно да ги отразява в една или друга форма и степен в своите художествени творби. Без това условие няма и е немислим същински поетичен талант именно като поетически талант."[1]

Т. Павлов твърдо защищава положението, че първият и единствен критерий за едно художествено произведение не може да бъде „артистичната творческа личност", че не бива да се откъсва писателят художник от гражданина, че социално-идейното съдържание на изкуството не стои на втори план, а е „извънредно важна първостепенна, основна, съществена страна в художественото творчество"[2].

Верен на същите принципи, Трудин (Сава Гановски) изтъква огромното значение на въпроса „каква тема, проблема разработва авторът, доколко тя е актуална, близка, позната на широката маса..."[3] при решаването на проблема за въздействието на художественото произведение. Трудин подчертава високата ценност на ония произведения, в които писателят е разработил актуалните задачи на своето време. Такъв писател „способствува преодоляването на редицата грешки и недостатъци в тяхната ежедневна дейност и борба днес."[4]

Като прави изводи от изтеклата 1935 литературна година, подобни възгледи изказва и Людмил Стоянов. Според него литературата трябва преди всичко да организира и насочва съзнанието на народа. „Този организиращ принцип на литературата, ето новото, което нашето време иска от писателя."[5]

Две години преди това в статия, озаглавена „Главната задача — създавайте масова антифашистка литература", Орлин Василев съветва писателите да претворят в изкуство борбите на своето време.[6]

В друг аспект изразява тази мисъл в статията си „Писателят-гражданин" Славчо Васев. Като желае да изтъкне социалната отзивчивост, гражданската активност на художника на словото, той недвусмислено бележи: „Писателят в тези дни отстъпва място на гражданина. А днешното време повече от всякога налага писателя-гражданин."[7]

Заедно с това през посоченото време антифашистката и партийна критика поставя някои по-конкретни и преки задачи пред нашите писатели. Тогава, през годините, когато зреят революционните сили и се готвят бъдещите големи социални сблъсъци, в нашата литература критическият патос трябваше да се съчетава с нейния утвърждаващ характер.

---

[1] Т. Павлов, Критика и „критика". На литературни и философски теми, Акц. д-во „Българска книжнина", София, 1940, с. 100.

[2] Т. Павлов, пос. съч. с. 101.

[3] и [4] Трудин, Художественото произведение, в. Кормило, г. I, бр. 28 от 8. IV. 1936.

[5] Людмил Стоянов, Поуки и перспективи от литературната 1935 година, в. Кормило, г. I, бр. 15.

[6] Вж. в. Щит, г. I, бр. 24 от 21. II. 1934.

[7] Вж. в. Нова камбана, г. I, бр. 206 от 9. I. 1937.

Нужно бе не само да се разкриват слабостите и противоречията в буржоазно-капиталистическата действителност, да се сочи трагедията на трудовия човек в нея, но и да звучат бодрите тонове на утвърждаване силите на труженика, да се очертае светлата перспектива за победата на новото и отмирането на старото. Лозунгът на Г. Бакалов[1] за изобразяване на героичното, за разкриване и отразяване подвига, пронизал борбите на революционната работническа класа и овладял будните народни синове и дъщери, бе една от тъй ясно формулираните задачи на литературата ни.

И тъй през втората половина на тридесетте и началото на четиридесетте години нашата литературна критика поставя на едно от първите места онези произведения, които задълбочено и вярно отразяват борбите и подвизите на народа, произведенията на писателите граждани, живеещи с устремите на своето време. Неслучайно през тези години висока оценка получават стиховете и поемите на пролетарските поети Хр. Радевски, Младен Исаев, Камен Зидаров, Никола Ланков и др., поемата „Среднощен конгрес" на Н. Хрелков, романите „Село Борово" на Крум Велков, „Мехмед Синап" на Л. Стоянов и др., в които именно е проявено високо гражданско съзнание, революционно виждане на действителността.

При така поставените задачи на нашия антифашистки литературен фронт безспорно ще се засили и интересът към съветската художествена литература, която издига принципа за комунистическата партийност и разкрива образите на борците за новия социалистически свят. Всички, които са проучвали българската литература от епохата на тридесетте години, отбелязват повишения масов интерес към тая литература у нас.

Оттук и една от належащите задачи на нашата антифашистка литературна критика — да информира читателите за постиженията на съветската литература, да помага за изработване на верен идеен и естетически критерий.

Безспорно онези произведения на съветските писатели, които пряко утвърждават новата социалистическа действителност, като очертават ярки образи на положителни герои борци и строители, са особено привлекателни за нашите критици. Романът „Как се каляваше стоманата" — повествование за раждането и израстването на бореца пролетарий, за силата на неговата воля и за титаничния му дух — трябва да предполагаме, че ще бъде предмет на много отзиви в нашата критика през епохата на засилващата се фашистка диктатура у нас.

Оценки за „Как се каляваше стоманата" се появяват в съветската литературна критика още след излизането на първата част от романа в сп. „Молодая гвардия". Критиците отбелязват, че писателят е свидетел и участник в изобразяваните събития, разкриват актуалността на произведението, в което се разгъва историята на формиращия се нов съветски човек.

Вече след цялостното излизане на романа въпреки някои неверни по същество рецензии като тия на И. Зубковски или Б. Дайреджиев, в които се подценяват художествените достойнства на Н. Островски като писател, съветската литературна критика отличава „Как се каляваше стома-

[1] Вж. Георги Бакалов, Изобразете героичното, сп. Мисъл, 1936, кн. 6.

ната“ от редица други произведения на млади писатели, вярно схваща значението на романа. Така в очерка на Михаил Колцов „Мъжество“[1] се прави разлика между книгите шутове и книгите воини и много правилно се подчертава, че „Как закалялась сталь“ е именно книга воин. Колцов намира и здрава връзка между героичния живот на автора и неговото произведение и сочи, че когато самата книга попада в ръцете на читателя, тя обгаря със своята „младост, страстност, свежа сила...“ Николай Островски за Мих. Колцов е човек с голям талант и безгранично мъжество.

Няколко месеца по-късно пак във в. „Правда“ се подчертава, че Н. Островски е един от майсторите на „изкуството на големите идеи“, и като се обръща отново внимание на пролетарския произход на писателя и на дейното му участие в гражданската война, отбелязва се, че „Как се·каляваше стоманата“ е произведение с голяма възпитателна сила.

Още приживе на писателя се появяват и спомени и по-подробни биографични сведения за него.

Вече приблизително след втората половина на 1936 г. се правят по-сериозни и по-задълбочени опити да се осмисли романът „Как се каляваше стоманата“ от автори като А. Лейтес, В. Перцов, И. Виноградов и др. В работите на тия критици се съдържат по-детайлни и по-тънки наблюдения. Има опити за определяне идейно-художественото своеобразие на романа. В някои критики главният герой на книгата Павел Корчагин се сродява с такива свои предшественици като Левинсон от „Разгром“ на Фадеев, Чапаев от едноименния роман на Дм. Фурманов и др.

Смъртта на Н. Островски (декември 1936 г.) дава нов тласък за по-задълбоченото осветление на неговото творчество. В статии, поместени в „Правда“, „Известия“ и др., младият творец се характеризира като „писател на милионите“, като „голям талантлив художник, творчеството на когото има принципиално значение за цялата съветска литература“[2]. Преминава се от общите характеристики на творчеството на Н. Островски към осветление на отделни негови проблеми. Вече решително се отхвърля твърдението за тъждеството между Николай Островски и Павел Корчагин, т. е. покритието между твореца и неговия литературен герой, което се отразяваше в статиите, написани в предишните години.

Съществено място отделя на Н. Островски и критичката Е. Усиевич, която през 1939 г. издава книгата „Пути художественной правды“. Творческият успех на Н. Островски се обяснява преди всичко с партийната страстност на писателя, с високото му революционно горение.

Изобщо до към края на Отечествената война съветската литературна критика съумява правилно да оцени творчеството на Н. Островски. Тя подчертава големите идейно-възпитателни ценности, които крие това творчество, прави сполучливи опити за по-системно проучване и изясняване живота на писателя и полага началото на оценяване художественото майсторство на Н. Островски.

* * *

През периода от втората половина на тридесетте години до Деня на народната победа литературното ни развитие се спъва от една жестока

[1] Вж. в. Правда от 17. III. 1935.
[2] В. Правда от 25. XII. 1936.

цензура, която изхвърля всеки намек за революционно изменение на действителността, осакатява всяка последователна прогресивна мисъл.

Романът на Н. Островски „Как се каляваше стоманата", който се отличава със своето ясно изразено революционно съдържание и утвърждава образите на героите от гражданската война и социалистическото строителство, дълбоко убедени и съзнателни защитници на съветската власт, не бе разрешен да се преведе на български език и бе издадена заповед за инкриминирането на превода, направен в Съветска Украйна през 1938 г. Така че легалните партийни или ремсови издания, както и демократичният печат изобщо, не можеха да поместват просторни статии за Н. Островски, детайлно да анализират произведенията на този забранен писател. Онова, което се появи във вестниците, списанията и отделните книги, имаше в повечето случаи откъслечен характер, нерядко за писателя се споменаваше само по някакъв повод. И все пак прогресивната ни литературна информация и критика изпълни своя дълг по отношение на Николай Островски, не остави името и творчеството му в сянка. Част от най-съществените оценки на съветската критика под една или друга форма намериха място в нашия печат.

Първият отзив за Н. Островски у нас се появява в младежкия печат около една година след като излиза в отделно издание втората част от романа „Как закалялась сталь" в Съветския съюз. В младежкия вестник „Съвременник"[1], бр. 10 (3. XII. 1935) в рубриката „Културни вести" на четвърта страница има бележка: „Един нов писател". Авторът на бележката много вярно посочва, че Островски стои в центъра на общественото внимание на Русия. Като подчертава след това работническия произход на създателя на „Как се каляваше стоманата" и споменава за заболяването му след дейното му участие в Гражданската война и строителството, анонимният автор пише:

„Със своята челична воля обаче той обуздава слабостта си; полуслял — с помощта на радиото и четенията на приятелите — той придобива нови знания и се оформя като истински писател. Той казва за себе си: „Физически аз загубих всичко, оставаше ми само неизчерпаемата енергия на младостта и страстното желание да бъда полезен някъде някому. Жестока болест ме сломи; аз ще нанеса обаче решителни удари на тоя враг..." Неговата книга „Как стоманата се втвърдява"[2] въодушеви за героични дела стотици хиляди млади хора, неговите думи ентусиазират, възпламеняват, с право правителството му даде най-голямото отличие — орден."

От тази кратка бележка личи колко скъпи за автора са личността и делото на Николай Островски и колко силно желае той да ги популяризира сред нашата борческа младеж. Н. Островски е тъкмо писател от нов съветски тип.

Както се вижда, авторът на бележката познава добре текста на краткото предисловие към първата част на романа „Как се каляваше стоманата", напечатано в сп. „Молодая гвардия", кн. 4 от 1932 г. Цитатът в бележката, където Н. Островски говори за себе си, отговаря отначало на предисловието, но в края вече българският текст се отклонява от

[1] „Съвременник" е легално ремсово издание. Излиза само една година (1935).
[2] Погрешно е преведено заглавието на романа.

оригинала. На руски тоя пасаж гласи: „Физически потерял все, остались только непотухающая энергия молодости и страстное желание быть чем-нибудь полезным своей партий, своему классу.“ На български обаче са отпаднали последните няколко думи от края. Ясно е защо са изпуснати крайните думи от руския текст, защо не е конкретизирано желанието на Островски кому иска да бъде полезен. Авторът на бележката в „Съвременник“ се е задоволил с неопределеното „някому“, което заменя „на своята партия, на своята класа“, по чисто тактически съображения: да се промъкне през иглените уши на цензурата.

Общо взето, анонимният автор на бележката проявява верен политически усет. Той добре тълкува интересите и чувствата на народните синове и дъщери. Тъкмо такива герои като комсомолеца Островски могат и трябва да бъдат духовни учители на младите. Те най-добре могат да им внушават истината за непобедимостта на правото народно дело, за несломимата мощ на мъжествения дух, дори когато е слаба физиката.

След спирането на в. „Съвременник“ започва да излиза в. „Жар“, „един от най-хубавите и масови младежки вестници у нас“[1]. Излизал под редакторството на Емил Шекерджийски и при ценното ръководство на Александър Димитров (Сашо), вестникът се списва така грижливо, че в кратко време успява „да се свърже тясно с работническата и селската младеж и да добие голямо разпространение“. Той се оформя „като ръководител на политическия и духовния живот на младежта“.

Вестник „Жар“ също не пропуска случай да заинтересува своите читатели с живота и творчеството на Николай Островски. Вероятно прякото запознаване с младия съветски писател се е видяло неподходящо на редакцията, защото цензурата е могла да го задраска, та се е прибягнало към цитиране на статия, излязла в чуждия печат. Под заглавие „Руската младеж“[2] се помества принципната, добре аргументирана статия на френския журналист Андре Жирар, който е прекарал една година в Съветския съюз. Статията се превежда от в. „Тан“.

Френският журналист разглежда доста детайлно проблемите за живота на съветската младеж, нейните идеали, морал и т. н. Авторът намира, че в Съветския съюз се възпитава една наистина нова младеж, скъсала с всички заблуждения и предразсъдъци на миналото и за която борбата за по-добро бъдеще е основата за изграждане на щастието, а героизмът „е лишен от признаците на сладникавата сензация; героите са навсякъде, където човек се среща с препятствия, които превишават неговите сили и които той независимо от това преодолява“. Като ярка илюстрация на тези мисли Жирар дава живота подвиг на Николай Островски. Сравнявайки тежката и упорита борба на Островски с болестите и смъртта, с борбата, която е водил Хайне, Андре Жирар идва до правилния извод за превъзходството на съветския човек. Той пише: „Особено характерен е случаят с младежа Островски. След ратуването[3] му в размирните години на гражданските междуособици той е бил изправен пред угрозата от парализиране. Болестта бавно прогресирвала. Па-

[1] Вж. В. Чавдаров-Челкаш, Маяци на РМС, в. Народна младеж, г. V, бр. 1286 от 21. X. 1952.

[2] В. Жар, г. I. бр. 18 от 25. VI. 1936.

[3] Т. е. след дейното му участие.

рализата му отнема едната, а после и другата половина на тялото. И оттогава този млад човек е прикован към постелката. Така Хайне на времето бе легнал в гроб приживе. Но този гроб на Хайне е несравним с леглото на Островски, на когото болестта остави ушите, езика и мозъка. Но това беше мозъкът на нов тип младеж. Този момък запази в себе си богат опит и житейски наблюдения и Островски решава да разкаже всичко това. Човекът без ръце, без очи, без тяло продиктува своята книга „Как закалялась сталь", в която се увлича сега цялата руска младеж, която е пласирана в стотици хиляди тираж и чрез която се калят нови такива твърди и мъжествени хора, като самия автор."

Безспорно тук се забелязва известно увлечение на френския журналист в желанието му да представи физическото състояние на Островски по-трагично, отколкото е било, но както отбелязахме, основният му извод е верен. И тъкмо чрез тоя извод — че за съветския човек няма непреодолими пречки, че възможностите на духовните му сили са неизчерпаеми, поместената статия изиграва най-положителна роля. Тя укрепва любовта към новия съветски човек, утвърждава превъзходството му пред човека от буржоазното общество, и което за нас е от най-съществено значение — събужда жив интерес у читателя към книгата, „в която се увлича сега цялата руска младеж" — „Как се каляваше стоманата".

Не е трудно да се разбере защо в съобщението, излязло във в. „Съвременник", и в статията, отпечатана във в. „Жар", се обръща внимание почти изключително на живота на писателя и само се споменава за неговата книга, като се изтъква огромната нейна популярност и въодушевяващото и мобилизиращо въздействие, което оказва тя на съветската младеж. Цензурата не би допуснала да се разкрие по-детайлно съдържанието на тая забранена за превеждане книга. Но редакциите знаят как да промъкнат все пак тъй необходимата информация за нашата борческа младеж. Те подчертават произхода, трудностите, които е имал да преодолява авторът, трагичните моменти в живота му и така под формата на интригуващи сведения събуждат интереса към писателя и творчеството му, препоръчват на младежта да прочете книгата, от която са във възторг нейните братя — съветски комсомолци. И трябва да се пренесем в обстановката на онова време, когато прогресивните вестници се четяха и между редовете, за да почувствуваме каква полезна работа вършат „Съвременник" и „Жар", как умело насочват и възпитават те читателската маса.

През същата 1936 г. във връзка с готвената от театъра на Мейерхолд пиеса „Как се каляваше стоманата" по романа на Н. Островски излиза в сп. „Български театър"[1] една информация, озаглавена „Изявленията на Всеволод Мейерхолд". В нея се съобщават схващанията на режисьора за кризата в западноевропейския театър и се сочат някои интересни постановки в Париж и Прага. „Говорейки за своя театър в Москва — се казва по-нататък, — Мейерхолд дава следните сведения: „Сезонът се открива на 15 ноември с пиесата „Как се каляваше стоманата" по романа на слепия и парализиран писател Островски; сюжетът на пиесата е от гражданската война в Русия."

[1] Сп. Български театър, г. I, 1936, кн. 3—4.

В случая тези съобщения ни интересуват главно поради това, че те заострят интереса на читателя към Николай Островски като човек и писател.

Смъртта на Николай Островски на 22 декември 1936 г., както вече споменахме, предизвика появата на редица статии в съветския печат, които обобщаваха жизнения път и творческото дело на писателя. И макар че не можеше да разкрие цялата истина за младия, но вече утвърден творец, нашият печат проби цензурните прегради и информира широките читателски кръгове за жизнения му подвиг и за творческите му завоевания.

Най-ранния и непосредствен отклик у нас за кончината на писателя намираме във в. „Глобус“[1]. Както се вижда от броя на вестника, интересуващата ни бележка е излязла само една седмица след смъртта на писателя. Въпреки телеграфната пестеливост на тази своеобразна скръбна вест тук се съдържат някои много важни оценки за Н. Островски. Подчертава се, че той е „един от най-популярните съвременни руски писатели“, че чрез „Как се каляваше стоманата“ той се врежда между най-добрите литературни изразители на периода на гражданската война“. Загатва се и за волевото дерзание, за силата на духа на героя от гражданската война, който въпреки налегналите го тежки болести е написал два романа. А накрая се дава обобщението, че „смъртта на Н. Островски е голяма загуба за новата руска литература“.

Няколко месеца след смъртта на Н. Островски и в. „Заря“[2] посвещава на писателя една литературна бележка. Тя е поместена на първата страница на вестника и е придружена с портрет на съветския творец. Тук се дават кратки биографични черти за Островски, споменава се за неговата неотдавнашна смърт и се подчертава, че той е автор на широко известния роман „Как се каляваше стоманата“ и че до последния си миг „не е прекъснал творческата си работа, завършвайки новия си роман за гражданската война „Раждането на бурята“.

Дори едно бегло сравнение на бележката във в. „Заря“ с евентуалните източници, от които нейният автор Г. В. Георгиев би могъл да черпи сведения за живота на писателя, ни отвеждат към автобиографичните сведения на Островски, поместени в сп. „Молодая гвардия“. Авторът може да се е ползувал пряко от тях или от някои други животописни сведения за писателя, излезли в съветския печат по това време. Грешките, които са допуснати във вестника, като заглавието на романа „Рожденны бурей“ е преведено „Раждането на бурята“, а 1928 г. е посочена за година, когато Островски е бил комисар на 2-ри баталион от Всеобуча, лесно могат да се обяснят с лош превод или с проста печатна грешка.

След смъртта на Николай Островски в. „Глобус“[3] отново отделя място на Николай Островски. Сега вече на съветския писател е посветен цял очерк, озаглавен „Николай Островски — живот и творчество“. След като се споменава за гибелта на създателя на „Как се каляваше стоманата“, преминава се към героичния му живот, протекъл в непре-

[1] В. Глобус, г. III, бр. 7 от 1. I. 1937.
[2] В. Заря, г. XV, бр. 4648 от 6. III. 1937.
[3] В. Глобус, г. III, бр. 8 от 7. III. 1937.

късният труд и борба, подчертава се неговата морална издръжливост, стоицизъм, с които той посреща пристъпите на болестите. Пренесъл читателя в юношеските години на Н. Островски, авторът на очерка разкрива революционните увлечения на бъдещия писател и участието му в гражданската война, очертава бойната и строителната му героика. Преминавайки към литературната работа на Н. Островски, авторът разкрива изключителните условия, при които протича тя, и топлия, възторжен прием, който оказват читателите на романа „Как се каляваше стоманата". Очеркът завършва с думите: „Животът на Николай Островски е един велик пример на героизъм, и то не само за своята страна, а и за целия свят". Този очерк не е оригинално произведение. Наблюденията показват, че като се изключат само някои пасажи, той е свободен превод на очерка „Мужество" на известния съветски писател Михаил Колцов, излязъл във в. „Правда" и сп. „Молодая гвардия" в началото на 1935 г.

Сравнението между очерка на М. Колцов и очерка, поместен в българския вестник, сочи, че сътрудникът на „Глобус" е имал голямо желание да запознае нашите читатели с яркото произведение, излязло изпод перото на съветския писател журналист, затова, като е написал кратко самостоятелно встъпление и заключение, той е предал свободно почти изцяло съдържанието на посочения очерк. Общо взето обаче, „Мужество" на Михаил Колцов е творба по-просторна, по-художествена, заредена с повече огън. В нея по-силно се усеща комунистическата насоченост, отколкото в нейния български превод.

Преди всичко в очерка в „Глобус" са съкратени всички онези изрази, които разкриват по-ясно комсомолската дейност на Н. Островски, които по-пряко го свързват с Комунистическата партия и великата борба за завоюване на нов, социалистически свят. Така изпуснат е пасажът, в който се говори, че юношата Островски е донасял ценни сведения „на червените партизани," че е „ръководител на разраслите се комсомолски легиони," че чете Маркс,[1] че „воюва с бандитите," че по-късно след претърпените операции той събира силите си, „започва нов дълъг поход, завоевание на място в редиците на строителите на социализма".

В края на своя очерк Михаил Колцов поставя риторичните въпроси: „... что питало эту мужественную натуру? Что и сейчас поддерживает духовные, физические силы этого человека?"[2] И отговаря кратко, пределно ясно и точно: „Только безграничная любовь к коллективу, к партии, к Родине, к великой стройке. Только желание быть ей полезным."[3]

В свободния превод отговорът на поставените въпроси сочи известно отдалечаване от руския текст: „Това бе само радостта от борбата, радостта от чувството, че не си сам в нея, че си непобедим като част от великото дело." Смисълът на отговора е същият, но той безспорно е загубил своята целенасоченост, конкретния си партиен пълнеж.

Изпуснати са изцяло и разговорите на Колцов с Островски, отнасящи се до положението в Далечния Изток и Първия конгрес на съветските писатели, както и един цитат от писмото на Н. Островски до брат

[1] Употребен е по-смекчен израз, за да не предизвика цензурата: „чете книги по политическа икономия".

[2] и [3] Михаил Кольцов, Литературные портреты, Изд. Правда, Москва, 1956, Библиотека Огонек, № 26, с. 48.

му и разсъждението на М. Колцов за начеващите писатели, които лесно се възгордяват от успехите си и бързо замечтават за безсмъртие.

Какви обяснения могат да се дадат за голямата свобода в превеждането и за направените пропуски?

Безспорно на първо място стои желанието на сътрудника на вестника да доведе до нашите читатели същината на очерка на Колцов, начина, по който Колцов вижда и преценява младия съветски писател. Някои странични проблеми, като тия за положението в Далечния Изток, за начеващите писатели и др. са отпаднали без особена загуба за българския читател. А политически съображения, желанието да се промъкне очеркът през цензурата са продиктували премълчаването за „червените партизани", за „комсомолците", за Маркс и за строежа на социализма. Сътрудникът на вестника обаче в повечето случаи е намерил сполучливи синоними на „опасните" думи и изрази и е вървял по същата логична линия, която е възприел Колцов.

По-лошо отражение са дали някои съкращения на отделни пасажи, които са обеднили блестящия стил на Колцов. Така напр. Михаил Колцов пише: „Живет и лицо. Страдания подсушили его черты, стерли краски, заострили углы. Но губы раскрыты, два ряда молодых зубов делают рот красивым. Эти уста говорят, этот голос спокоен, хотя и тих, но только изредко дрожит от утомления."[1]

В българския свободен превод тоя пасаж гласи: „Страданията са изсушили чертите му, изличили са цвета му, подчертали са контурите. Устните са полуотворени, говорят с нисък глас, който потрепва от умора."

И тъй очеркът „Н. Островски — живот и творчество" е първото по-цялостно разглеждане на жизнения път и творческото дело на съветския писател у нас. Като е поместил съкратен и свободен превод на очерка „Мужество" от Мих. Колцов, вестник „Глобус" безспорно много добре е изпълнил своята задача.

Основната мисъл на очерка, че социалистическата революция пробужда и активизира силите на хората от социалните низини, а прякото им участие във великите събития оформя характерите, стимулира израстването им и доизковава мъжеството им, добре се долавя, без да е пряко и непосредствено изразена. Особенно ценна е заключителната мисъл, в която животът на младия съветски писател се дава като велик пример за героизъм, надхвърлящ границите на Съветския съюз и служещ на цялото човечество. Така очеркът за Островски утвърждава в съзнанието на нашия читател величието на Октомврийската революция, разкрива огромните идейно-морални сили на новия съветски човек, сочи и на нашите писатели големите възможности, които получава творецът, когато умее дълбоко да прониква в смисъла на извършващите се исторически събития.

* * *

Важно културно събитие със съществени последици за заякчаване на връзките и обичта на нашия народ към съветския народ и неговата култура и литература, е изложбата на съветската книга, уредена през

[1] Михаил Кольцов, пос. съч., с. 44.

1938 г. в Университетската библиотека. След много преговори и при специално поставени условия — да се допуснат на изложбата само научни и художествени книги; да няма никаква продажба на книги; да не се позволява подаряване на книги на частни лица, а само на научни институти и т. н.[1] — официалните власти неохотно се съгласяват с уреждането на изложбата.

Един макар и кратък преглед на списъците на книгите, представени за изложбата на съветската книга, показва колко ограничени понятия са имали официалните представители на държавата тогава за характера на съветските книги изобщо. Искането на Министерството на просветата да не се допускат други книги освен научни и художествени наистина се спазва, но, разбира се, научните книги са изградени върху марксистко-ленинска методология и са най-тясно свързани с практиката, а художествените книги са пронизани от комунистическа партийност. Така че за утешение на блюстителите на буржоазния ред, за строгите цензури може да служи правилната констатация в бележката на комисията, която предварително е прегледала книгите, предназначени за изложбата, че „общият дух на всички книги се определя от марксистката теория". В списъците и на художествената литература, която трябва да бъде представена на изложбата, и на раздела за детска и юношеска литература се намират книгите на Н. Островски „Как закалялась сталь" и „Рожденные бурей".

За нас обаче има още по-голямо значение речта на съветския пълномощен министър в София и по-специално онзи пасаж от нея, в който се изтъкват успехите на съветската литература и се изброяват някои нейни по-крупни завоевания: „Съветската литература създаде вече немалко талантливи произведения: „Клим Самгин" и други произведения на Максим Горки, творбите на поета Маяковски, „Тихият Дон" и „Разораната целина" на Шолохов, „Педагогическа поема" на Макаренко, „Хляб" на Алексей Толстой, „Как се закалява стоманата" на Н. М. Островски[2] и много други."[3]

Причисляването на „Как се каляваше стоманата" към „талантливите произведения" на съветската литература и издигането на нейния автор до идейно-художествената висота на забележителните творци на съветската литература Горки, Маяковски, Шолохов, Толстой и др. от такъв авторитетен представител на социалистическата държава насочва нови погледи към произведенията и автора, утвърждава го в съзнанието на ония, които вече са били в допир с тях.

Заслужават внимание и някои по-дребни съобщения в нашата преса, в които Николай Островски се споменава във връзка с разглеждане на някои културни събития. Така, като разглежда библиотеката за всемирна художествена литература „Цимент", издавана от международното книгоиздателство в Париж под редакцията на френския журналист Рено дьо Жувенел, Ж. Кларински[4] подчертава, че тук се включват „преди всичко художествени и реалистични романи из областта на почти всички национални литератури". Изброявайки излезлите номера от библиотеката,

[1] Централен държавен исторически архив. Фонд 117, опис № 1, арх. ед. № 1762.
[2] Името на писателя е погрешно предадено.
[3] В. Заря, г. XVI, бр. 5156 от 1. XI. 1938.
[4] В. Нова камбана, г. III, бр. 708 от 24. IX. 1938.

като „В разбунтувания Китай“ от английската писателка Агнеса Скедсдсей, „Великата борба“ от френския писател Тристан Рони, „1919“, роман от американския писател Дон Дос Пасос и др., авторът подчертава и романа на съветския писател Николай Островски — „И стоманата бе стопена...“[1] Към името на Островски са прибавени и думите: „който миналата година почина“, т. е. името на Н. Островски е известно на Кларински и сякаш с добавката той подсеща читателите на вестника за този познат творец.

По случай две години от смъртта на Николай Островски в списание „Изкуство и критика“[2] излиза анонимна бележка за писателя. Отличително за малкото напечатани редове е съчетанието на богатството от факти с верни и точни изводи. По всичко личи, че авторът на бележката е бил добре запознат с условията, при които е протекъл животът на Островски, както и с идейната насоченост на творчеството му. Тук не само се очертават основните етапи в жизнения път на Николай Островски, като се използуват автобиографичните бележки на писателя, поместени като предговор към печатания в списанието текст на първата част от „Как се каляваше стоманата“, но се разкрива и специфичното за тоя роман, изтъква се неговият автобиографичен характер и се споменава, че „огромното мъжество на Островски, необоримата сила на волята и здравия оптимизъм са се въплътили в героите на тая книга“. „Използувайки материалите, които излизат в съветския печат за Островски, авторът на бележката достига и до схващането, че героите на „Как се каляваше стоманата“ носят „в себе си чертите на новия човек, неговия нов морален облик“. Така романът на Н. Островски се тълкува преди всичко като вярно художествено решение на тъй-важния проблем за идейно-моралния облик на новия социалистически човек.

Романът „Родени от бурята“ се определя като произведение за „въоръжената борба на партизаните за освобождението на Украйна от немските и полските окупатори“. Насочва се вниманието на читателите също към героите на произведението, които са предимно младежи.

Важен момент в бележката за Н. Островски, поместена в сп. „Изкуство и критика“, са сведенията за отзвука, който получава книгата в родината на писателя. Изтъква се, че по случай двегодишнината от неговата смърт в предприятията, училищата и учрежденията са организирани лекции и изложби, че Островски е „имал особено тесни връзки с младежта, чийто наставник и приятел бил винаги“. „Как се каляваше стоманата“ е настолна книга за съветския читател, а Павел Корчагин е „пример за героизъм, целеустременост и любов към родината“.

Макар и кратка, тази литературна бележка дава вярна характеристика на Николай Островски като син на революционния пролетариат и талантлив художник на словото. Чрез правилното долавяне на основната проблематика в творчеството на писателя и чрез загатване за широкия отклик, който получава Островски сред съветските читателски среди, се създава интерес и у нашия читател към създателя на „Как се каляваше стоманата“. Дава се своеобразна препоръка на тази книга, която решава

[1] Тук явно е станало грешка при превеждането на заглавието на романа от френски на български език.

[2] Сп. Изкуство и критика, г. II, 1939, кн. 1, с. 55.

тъй актуалния за нашата литература от това време проблем за положителния герой, за борeца, който воюва за новия свят.

Сравнително по-широка и сложна задача във връзка с живота и творчеството на Н. Островски си поставя изтъкнатият наш писател антифашист Гьончо Белев. Той вече надхвърля рамките на общата информация и цели още по-задълбочено и по-цялостно да разкрие облика на писателя.

Гьончо Белев рецензира две книги на съветски критици: „Лев Толстой — работа и стил" на Л. Мишковская и „Пътят на художествената правда" на Е. Усиевич.[1]

Спирайки се на втората книга, Гьончо Белев изтъква, че Усиевич дава оценка на няколко забележителни произведения на съветската литература, като излиза от здрави теоретични позиции. „Именно у художника, който живее с истинските кръвни интереси на народа, разяснява Гьончо Белев мислите на Усиевич, политическото съдържание органически прониза цялото му творчество, естествено се влива също и в специалните политически произведения на злободневна тема, без да ги превръща в специален „политически жанр".

Съсредоточил вниманието си върху първата статия на Усиевич, посветена на Николай Островски, Г. Белев представя съветския творец на читателите и изтъква трагичните обстоятелства в живота му. Цитирайки Усиевич, той подчертава, че първата книга на Николай Островски е „прочетена от милиони хора, че тя е станала тяхна любима книга" и е „запалила милиони сърца".

Желанието на нашия писател е да разкрие пред българския читател докрай мислите и доводите на съветската критичка, да изтъкне „в какво именно се заключава тайната на този роман", та тъй бързо, без помощта на критиката, „е оказал голямо въздействие върху читателите". Но при осъществяването на това желание Гьончо Белев се сблъсква с опасността редовете му да бъдат задраскани от червения молив на цензурата и затова той признава: „По-нататък Усиевич задълбава в произведенията на Островски, прави интересни и положителни изводи (които ние за жалост не можем да дадем) и поставя в първите редици на съветските писатели този загинал трагично талант".

Поради невъзможността да доведе до нашия читател оценката на Островски, дадена от Усиевич, Гьончо Белев цитира само някои изводи на съветската критичка: „Произведенията на Островски ни учат на голямо уважение към човека, като посочват неограничените възможности, които притежава трудещият се човек, и условията за тяхното осъществяване".

При такова откъслечно предаване на мислите на Е. Усиевич читателят трябва да гадае какъв по-дълбок смисъл се крие зад цитирания текст и какви мисли на критичката остават неизразени. Насочим ли се обаче към разглежданата книга на Усиевич[2] и проникнем ли в цялостната оценка, дадена в нея на творчеството на Островски, ще можем да възстановим онова, което е било невъзможно да се появи в рецензията на Гьончо Белев, въпреки тъй силно засвидетелствуваното му желание.

[1] В. Заря, г. XVIII, бр. 5507 от 28. XII. 1939 и бр. 5508 от 29. XII. 1939.
[2] Е. Усиевич, Пути художественной правды, Советский писатель, Москва, 1939.

Основното качество, което отличава Николай Островски като човек, според Усиевич, е революционната страст. Тя владее всичките му сили, прониква в цялото му същество. Революционна страст го хвърля в боя, прави го пламенен агитатор и пропагандист, непоколебим борец с антипартийните течения. „...И тая страст, пише Е. Усиевич, му позволява да види в действителността тези черти, които не са били видени от десетки писатели, литературно по-опитни от него."[1] С пламенната неугасваща революционна страст съветската критичка обяснява както общественатa дейност на писателя, така и неговото творчество. У Николай Островски, както и у Горки, има пълно единство на живот и творчество. Подобно на великия Максим Горки Островски умее да види и покаже ума, таланта, благородството, подвизите и красотата на новия съветски човек. Николай Островски не е направил списък на неговите добродетели, не се е стремял да ни запознае с всички негови качества, взети поотделно. Заслугата му е, че е усетил патоса в характера на положителния герой, че е разкрил пред читателите основното и определящото за новия съветски човек. Островски не показва онова, което трябва да бъде, а онова, което е, „което реално съществува в работническата класа и се развива под влияние на теорията и практиката на социализма"[1].

Солидната аргументация на Усиевич за силата и ценността на Островски като писател естествено не е могла да бъде популяризирана докрай от Гьончо Белев върху страниците на в. „Заря". Обективните пречки са спънали писателя, не са позволили да изпълни изцяло своя дълг. Но и така, както е излязла у нас, с неизбежните недомлъвки и подсещания за четене между редовете, рецензията пак насочва както творците на художественото ни слово, така и обикновените читатели.

На нашите писатели Гьончо Белев сочи примера на Николай Островски, той подчертава големите възможности, които се разкриват пред твореца чрез участието му в борбата за изменението на живота, в класовите сражения. Положителните герои, борците, съществуват реално в живота. И те могат да бъдат видени, разбрани и почувствувани най-добре, когато сме рамо до рамо с тях, когато споделяме тяхната любов и омраза, живеем с техните устреми и възторзи. Очевидно Г. Белев чрез рецензията си иска да влияе върху поведението на нашите писатели, да ги подтикне да издигнат гражданската си активност до степента на съветските си събратя по перо. Разкривайки грешките на съветската критичка, която не е могла своевременно да оцени „Как се каляваше стоманата", Гьончо Белев се насочва към нашите критици. Те трябва да излизат преди всичко от идейната значимост на произведението, от обществения му патос, от революционното му звучене, да не задълбават в отделните слабости и литературни несъвършенства, преди да са почувствували книгата като цяло, преди да са разбрали съзвучието ѝ с устремите на времето. Такова виждане на художественото произведение е ценно за всяко време, но безспорно особено ценно е то за края на тридесетте години у нас, когато е тъй остра нуждата от бойка литература и литературна критика.

---

[1] Пос. книга, с. 6.
[2] Пак там, с. 8.

Писателят Кръстьо Белев също изяснява творческия лик на Николай Островски. К. Белев написа полемичната статия „При съветските писатели“[1]. Той влиза в спор с бившия социалдемократ, преминал тогава на фашистки позиции — Сотир Янев, — който споделя с читателите на един литературен седмичник[2] впечатленията си от съветските писатели и учени, на които е гостувал при посещението си в Съветския съюз. Съвсем необосновано и явно грубо тенденциозно Сотир Янев прави такъв основен извод от срещите си и разговорите с писателите: „Тия хора навсякъде по земята са чудати. Каквото и да се говори, всички писатели и поети са сякаш отровени хора. Живеят малко или много откъснати и затворени в себе си.“[3] Писателят комунист Кръстьо Белев, който познава съветската литература не само като читател, но има и лични впечатления от нейните творци, не може да остане равнодушен към подобни безпочвени констатации. Като се противопоставя на мислите, изказани от Сотир Янев, той припомня обществения патос, с който са живели най-добрите представители на руската класическа и съветска литература. Верни на утвърдената традиция да вземат „ясна определена позиция по животрепущите политически и обществени въпроси на времето“, „съветските писатели, пише по-нататък Кр. Белев, разтвориха широко очи, разпериха крила пред хоризонтите на новото време, задълбаха в недрата на новия живот, разбирайки ясно своите задачи като съзнателни граждани на своята страна и държава да бъдат *светилници на епохата*, да бъдат *строители и инженери на новата душа на човека*“[4]. В опровержение на С. Янев за писателите чудаци, откъснати от обществения кипеж, Белев с право твърди, че „чудати“ и „отровени хора“ не биха могли „да създадат такива велики и неповторими жизнени творби като „Делото на Артамоновци“, „Клим Самгин“ от Максим Горки, „Железният поток“ от Серафимович, „Разгром“ от Фадеев, „Цимент“ и „Енергия“ от Гладков, „Как се закалява стоманата“ от Н. Островски, „Цушима“ от Новиков-Прибой. „Тихият Дон“ и „Разораната целина“ от Шолохов, „Петър Първи“ и „Хляб“ от Алексей Толстой и много други, в които бие пулсът на времето“.

От съществена важност за нас е фактът, че за Кръстьо Белев „Как се каляваше стоманата“ е „велика и неповторимо жизнена творба“, създадена от писател, чието поведение остро опровергава твърденията на Сотир Янев. В края на статията Кр. Белев вече прави определен извод, че съветските творци са „обществено активни, не откъснати от живота, с огромна морална отговорност пред времето и пред своя народ“. И такива според него трябва да бъдат изобщо писателите. Така още един път се утвърждава гражданската активност на Островски и се сочи като ярък пример за следване.

В края на тридесетте и началото на четиридесетте години важни литературни събития, които засягат популяризирането на съветската литература у нас, са излизането на поредици литературни очерци за съветски поети и писатели от Димитър Янакиев, както и появата на първата по рода си Малка литературна енциклопедия, съставена от Марко

[1] В. Заря, г. XVIII, бр. 5737 от 5. X. 1940.
[2] В. Литературен глас, г. XIII, бр. 481 от 18. IX. 1940
[3] Пак там.
[4] Подчертавания на Кръстьо Белев.

Марчевски. В тия две издания също се осветляват животът и творчеството на Николай Островски.

Литературните очерци на Димитър Янакиев за съветски поети и писатели излязоха отначало в отделни броеве на в. „Литературен глас". Като прибави по-късно очерци и за някои нови, неразглеждани в броевете на вестника съветски творци, през 1941 г. Янакиев оформи книга „Съвременна руска литература"[1].

Авторът е написал своята книга, както сам свидетелствува, имайки под ръка материалите, излизащи в съветската преса, и някои допълнителни сведения, получени от съветската легация в София. В желанието си да даде интригуващо и увлекателно четиво за представителите на съветската литература, Янакиев по-свободно се е ползувал от събрания материал, давал е простор и на въображението си. Той групира творците на съветската литература по известна идейна близост, но често пъти доста произволно сближава различни по идейно-художествен облик писатели. Самият строеж на очерците не е подчинен на строго определен ред. Не е било по силите на Димитър Янакиев да подведе по определена линия толкова богат и разностранен материал. Но „Съвременна руска литература" включва ценни факти. Като популярно издание, което запознава читателя със съветската литература, тя изигра своя роля.[2]

Очеркът за Николай Островски не е отпечатван във в. „Литературен глас". Той излиза направо в книгата. И тук Димитър Янакиев остава верен на своя начин на писане. Той търси връзката между живописната и богата Украйна, между бурното и напрегнато развитие на украинския народ и Николай Островски като техен художник. Важен момент в очерка е борбата, която се води за освобождение на Украйна от властта на реакционерите националисти, като Скороподски, Петлюра и др. Тъкмо тук, изброявайки героите на народна съпротива, Янакиев вмесва и героите от романа „Рожденные бурей" на Николай Островски. Така се получава странно съжителство на исторически лица и литературни герои. Но не може да се отрече, че читателят получава правилна историческа ориентировка.

След това авторът накратко отбелязва някои важни моменти от съдържанието на романа, свързани с общото развитие на политическите

[1] Д. Янакиев, Съвременна руска литература, Изд. Д. Гологанов, София, 1941, с. 285.

[2] Подобна оценка на книгата дава и нашата преса в началото на четиридесетте години. Така критикът Б. Делчев в рецензията „Поглед към новата руска литература", като отбелязва, че авторът на книгата няма за задача да прави всестранен анализ на застъпените автори и произведения, нито да съставя история на съвременната руска литература, пише: „Авторът е имал по-скромна задача — да даде на българския читател, колкото е възможно при конкретните наши условия, повечето от значителните имена на съвременната руска литература, за отделните застъпени в книгата автори и за главните литературни направления. И трябва да се признае, че той е изпълнил добре поставената задача. В ръцете на българския читател е неговата книга, отразила около сто имена на най-значителната съвременна литература, очертала в общи линии значителните й идейно-творчески направления и нейния път от вчера към днес. В края на рецензията Делчев изтъква, че читателят може и да не се съгласи с всички изводи на Янакиев, но „ще се убеди, че авторът е чертал със старание и любов литературното дело на застъпените писатели; чрез тази книга читателят ще може да хвърли поглед към новата руска литература. А това е много важно — по-важно от подробностите, при общата оценка на книгата." — Сп. Литературен критик, г. I, бр. 16, с. 4—5.

събития, без да навлиза в композиционното и сюжетно своеобразие, без да се докосва до богатата система от художествени образи.

Като проследява хода на събитията в Украйна, Янакиев стига до полската окупация и до героичния отпор, който получават окупаторите от червените бойци и най-вече от Първата конна армия на Будьони. Тук той вплита в канавата на очерка и героите на Николай Островски от романа „Как закалялась сталь". Едва сега Янакиев по-конкретно подхожда към темата. Той пише: „Нас в случая не ни занимават подвизите на конницата на Будьони и бригадата на Котовски — нито техните стратегически и тактически действия. Животът, страданията, героизмът, калянето в борбата на юношата от Шепетовка, Павел Корчагин, е нашата сега тема."[1]

Той вече набеляза жизнения път на Павел Корчагин, проследява неговото идейно израстване и боево закаляване. Правилно е схванато и определящото в характера и поведението на Корчагин като непрестанен устрем към новия живот, като безпощадно громене на всичко, което препречва пътя на революцията: „Павел Корчагин се бори за партийна дисциплина, бори се против уклоните в партията, разхайтените и неморални партийци, бори се с невежеството, с корупцията, еснафщината, бори се против всичко онова, което пречи на революцията да получи своя естествен завършък."[2]

Янакиев обаче не е могъл да свърже по-тясно, по-цялостно Корчагин с неговите другари комсомолци и оттук да направи извода за отличителните качества на съветския човек и по-специално на първото комсомолско поколение.

В очерка е засегнат, макар и бегло, и въпросът за художественото майсторство на Островски. Отбелязвайки изключителните условия, при които са писани двете книги, Янакиев изтъква тънкия художествен усет на автора, способността му да рисува картини, да извайва образи с малко изразни средства.

Д. Янакиев се е считал задължен накрая да подчертае огромната сила на въздействие, която оказва животът и творчеството на писателя върху младия читател: „Той (Островски) изгаря в тая борба, но неговият пример, неговата саможертва не е безследна. Неговите две книги днес са любимото четиво на съветската младеж. Тая младеж от тях се учи „как се калява стоманата", как се ражда и израства човекът борец през време на вилици и бури."[3]

Очеркът за Николай Островски в книгата „Съвременна руска литература" има информативен характер. Д. Янакиев е целял да въведе читателя в живота и творчеството на Островски, най-общо да го ориентира в тях. Изхождайки от правилното становище, че е необходимо художникът на словото да бъде свързан със своята страна и с историческата й съдба, Янакиев обаче доста се е увлякъл и е отделил прекалено място за историята на Украйна (почти толкова, колкото и на писателя).

Невярно Янакиев тълкува „Как закалялась сталь" просто като „автобиографичен роман" и слива Островски с Корчагин. Оценката, която е дадена на идейно-художествените завоевания на Н. Островски, е до

[1] Д. Янакиев, пос. кн., с. 221.
[2] и [3] Пос. кн., с. 222.

известна степен стеснена и принизена. Прави силно впечатление фактът, че Янакиев не е осведомен, че тогава — през 1941 г. — романите на Островски, особено „Как се каляваше стоманата", бяха преминали вече границите на Съветския съюз, превеждаха се усилено на чужди езици и бяха станали част от богатството на световната литература.

Трудно може да се открие точно с какви съветски материали е боравил Димитър Янакиев при написването на очерка за Николай Островски. Ценни за нас са изводите, които прави Янакиев от жизненото и творческото дело на Островски. Адресирайки сякаш думите си към нашите писатели тогава, авторът на очерка сочи подвига на съветския писател, който от „бедно, без училищно и домашно образование дете, завършило едвам трето отделение", благодарение на големия си труд и стоманена воля за кратко време се издига високо в културно отношение и създава забележителни произведения. Очарован е Янакиев от твърдостта в убежденията на Островски, от вярната му политическа ориентация, от правилното му схващане на „пътищата, по които трябва да тръгне животът, за да излезе на добър край"[1].

Използувайки езоповския език, за да може да преодолее цензурните прегради, авторът на очерка се възхищава и от младежкия устрем, който пронизва делата на младите и възрастните в романа, и подчертава, че Н. Островски сякаш е искал да посочи „колко е нужно при създаването на история, щото нейните творци да са хора със силна вяра в правотата на своето дело, вяра в своята сила и вяра в успеха"[2].

Така Дим. Янакиев разкрива светлите перспективи пред нашите писатели, произлезли от народните низини, които могат да се въоръжат с волята и дерзанието на Островски. От тях той като че ли очаква да изпълнят повелите на своето време, като изобразят героизма на съвременниците си, като изваят образи на наши борци, изпълнени със същото такъв младежки ентусиазъм, в който живее подобна „вяра в своята сила", вяра в успеха на народното освободително дело.

Почти едновременно със „Съвременна руска литература" на Д. Янакиев излиза „Малка литературна енциклопедия" от Марко Марчевски (1941). Марчевски си поставя задачата „да запознае читателите с всички по-важни въпроси в областта на поезията, белетристиката, критиката, литературоведението, история на литературата и т. н."[3]

При съставянето на енциклопедията Марчевски се е ползувал преди всичко от томовете на литературната енциклопедия и други съветски източници. Безспорно сложността на задачата — да се обхванат толкова много въпроси и имена на творци, — както и тежките цензурни условия не са позволили на Марчевски да реши успешно всичко. Но като общо ръководство, като необходим наръчник „Малка литературна енциклопедия" е изиграла своята голяма роля.

Основната причина, заставила Марчевски да окаже предпочитание на Н. Островски, като му отдели сравнително много място, вероятно е свързана с биографията на съветския писател, с желанието на съставителя на енциклопедията да разкрие пред нашия читател силите и въз-

---

[1] и [2] Пос. кн., с. 222.

[3] Марко Марчевски, Малка литературна енциклопедия, Библиотека за всички, София, 1941, с. 1.

можностите на човека, закален в революционните борби и израсъл под ръководството на Комунистическата партия.

Марко Марчевски, общо взето, добре е доловил главните моменти от живота на Н. Островски, разкрил е противоречието между неизчерпаемата му духовна енергия и упадъка на физическата мощ на организма, както и спасителната мисъл на Островски да се заеме със създаването на роман за героизма на своите съвременници.

Марчевски вярно определя „Как се каляваше стоманата" като произведение, в което е „изобразен героят на нашето време и не само един герой, а цяло поколение, което знае защо живее и никакви прегради не могат да го отклонят от стремежа му да си извоюва място под слънцето"[1]. Тези думи, при все че са недостатъчно конкретни (за заблуда на цензурата), правилно ориентират към широката вътрешна мащабност на Павел Корчагин, подчертават образа като типичен герой борец, характерен представител на поколението, закалено от революцията.

Макар и съвсем бегло, Марчевски се е опитал да разкрие и някои страни от художественото майсторство, проявено в „Как се каляваше стоманата". „Идеалите на героя и начините на осъществяването им — пише той — са изобразени в ярки картини, пълни с доблест, мъжество и саможертва."[2]

Като сравним статията за Н. Островски със съветските източници, виждаме, че на Марко Марчевски е била известна автобиографията на писателя, поместена в сп. „Молодая гвардия". Съставителят на „Малка литературна енциклопедия" е включил в статията и знаменитото разсъждение на Павел Корчагин за смисъла и ценността на живота. Финалът обаче на мислите на Корчагин, който на руски гласи: „...вся жизнь и все силы были отданы самому прекрасному в мире — борьбе за освобождение человечества"[3], в енциклопедията е преведен: „...целия си живот и всичките си сили отдадохме на най-прекрасното нещо в света — на родината и човечеството"[4]. Очевидно това изменение е направено с цел да се избягнат ударите на цензурата.

Статията за Н. Островски на М. Марчевски не само правилно информира за общата насоченост на жизненото и творческото дело на съветския писател, но и заостря вниманието към решението на проблема за положителния герой, за новия съветски човек, който проявява огромна енергия, решителност и мъжество за завоюване на социалистическия свят. Тъкмо по тая линия се загатва и за майсторството на Островски.

Поместените преди Девети септември 1944 г. в нашия периодичен печат и в отделни книги информации, бележки, очерци и статии за Николай Островски са сравнително малко на брой. Като се изключат бележката, излязла в сп. „Изкуство и критика", и очеркът, написан от Димитър Янакиев, които имат сравнително по-самостоятелен и творчески характер, останалите материали за Островски са преводни или компи-

[1] Пос. съч., с. 650—651.
[2] Пос. съч., с. 651.
[3] Николай Островский, Собрание сочинений. Том первый. Как закалялась сталь, Гослитиздат, Москва, 1955, с. 255—256.
[4] С. 650.

лативни. Характерен е и интересът на нашите критици предимно към героичния живот на писателя, към проявите на гражданската му активност.

Но тези факти в никакъв случай не бива да ни водят към подценяване и омаловажаване на задачата, която е изпълнила литературната ни критика по отношение на видния съветски писател.

Правилната и вярна оценка може да дойде едва след като анализираме по-дълбоко извършеното и след като вземем пред вид условията, при които е съществувала литературната ни информация и критика през посочените години.

Нашите литературни критици в повечето случаи не създават самостоятелни критични оценки за Н. Островски. Критиците въпреки съществуващите обективни пречки се ориентират правилно, превеждат и компилират от най-съществения, значителното и важното, до което достига съветската критика. Широко са известни на нашата критика не само автобиографията на Николай Островски и част от творчеството му, но и такива ярки произведения, посветени на него, като очерка „Мужество" на Михаил Колцов и статията на Усиевич, които са между най-ценното, до което е достигнало съветското литературознание през това време.

По този начин, открито или негласно, чрез провеждане или резюмиране статиите и очерците за Николай Островски, нашата критика запознава по-широк кръг читатели и с някои страни от методологията на съветската марксическа критика и с нейните по-конкретни резултати.

Особено ярко се открояйва значението на статиите, очерците, съобщенията и бележките, посветени на Николай Островски, ако ги разглеждаме в светлината на тогавашното време, ако не ги откъсваме от актуалните задачи на нашия антифашистки литературен фронт.

Да се появи статия, очерк или бележка за Н. Островски тогава не значеше просто да се осведоми нашата общественост за един нов писател. Островски не бе обикновен създател на нови литературни ценности. Чрез своя живот той разкриваше силата на борческата воля, неукротимата революционна енергия, войнствуващия хуманизъм на новия социалистически човек. Чрез творчеството си манифестираше онези големи възможности, които се добиват от съчетанието на революционната страст, на богатия боен опит с дарбата на занимателен и вълнуващ разказвач.

Николай Островски бе истински пример за българските писатели как да се вглеждат в околната действителност, да откриват и ярко да изобразяват героичното.

Времето на засилващата се фашистка диктатура и на зреещата социална революция у нас диктуваше необходимостта от писатели, които да не се затварят в кабинетите си, а смело да се изявяват като граждани и борци. Само те можеха да разбират устремите на своята епоха, да въодушевяват и водят напред. Такъв писател бе и Николай Островски. Затова за нашата антифашистка критика животът подвиг на Островски се превръщаше не просто в интересен и занимателен разказ, а в блестящ пример, в необоримо доказателство, в най-солиден аргумент, че участието в големите народни движения, че нареждането на страната на

революционерите не само не препятствува силите на писателя, но, напротив, подема го на своите крила, стимулира силите му.

Чрез разкриването пред нашия читател на основните перипетии от живота на Н. Островски се достига и до утвърждаване в съзнанието на масовия читател на истината, че революцията не спъва ръста на обикновения труженик. Напротив, тя пробужда и изправя човека, ражда титаничната му воля за победа, повдига съзнателността му на невиждана дотогава висота.

Тъкмо тук се корени една от причините, че повечето от информативните и критични статии, очерци и др. за Николай Островски поставят на пръв план живота на писателя, участието му в гражданската война и трудовите му подвизи, а самото творчество и предимно „Как се каляваше стоманата" разглеждат преди всичко като пряко отражение на живота подвиг на Николай Островски. Няма нищо чудно и в това, че понякога нашите критици стигат до известно сгъстяване на краските, за да подчертаят още повече силите на писателя борец и на човека комунист.

Важният и неотменен обаче проблем — как писателят, който е достигнал до жизнената правда, превръща правдата на живота в художествена правда — почти не е поставян и решаван от нашата критика преди социалното и политическото ни освобождение. Само е набелязван въпросът за художественото майсторство на Николай Островски, без да е определяно по-дълбоко своеобразието на „Как се каляваше стоманата" като съветски роман. Мимоходом само се отронват по няколко думи за дарбата на автора и за художническото му умение. И тук до известна степен се отразява слабостта на начина, по който съветското литературознание оценяваше Островски през тези години. Тук се проявява и онова увлечение по идейното съдържание, което е тъй присъщо за епохата на зреещата революция у нас.

* * *

Социалистическата ни революция след Девети септември 1944 г. подложи живота у нас на основни промени. Те намериха своето място и в литературата. Възтържествуваха най-добрите традиции на нашата пролетарско-революционна и демократична литература.

В усилията за създаване на литература, изградена върху нови идейни основи, литература, която да решава актуални проблеми и да издига като основни герои типичните образи на дейците от нашето съвремие, българските писатели се опират на „богатите традиции и широко използуват опита от развитието на съветската литература"[1].

Върху нови начала трябваше да се градят както възпитанието и превъзпитанието на обикновените хора, на масовия читател, така и на творците на художествената литература. Гражданската активност, актуалната проблематика и реалистичното отражение на живота бяха неотменни изисквания, поставяни пред нашите писатели. В уводни статии, в статии, написани по случай определени годишнини, както и в критики и рецен-

[1] Очерки истории болгарской литературы XIX—XX веков. Издательство АН СССР, Москва, 1951, с. 471.

зии нашият печат постоянно поставяше, в един или друг аспект, тия изисквания.

Съветските писатели, към които литературната ни критика насочваше преди всичко вниманието на читателите и писателите, бяха М. Горки, Вл. Маяковски, Н. Островски, Ал. Фадеев и др.

Животът и творчеството на Николай Островски съдържаше тъкмо такива ценности, които можеха да изиграят роля на първостепенни възпитателни фактори, можеха тъй добре да изпълнят задачата за възпитание в гражданска готовност и борческа активност. Произведенията на Островски можеха да стимулират желанието за непосредствена решителна намеса в живота, та да бъде той изменен в революционна насока.

Наред с Горки, Маяковски, Фадеев и др. Н. Островски нагледно показва, че активната борба за изменението на живота в прогресивна насока е способна да обогати писателя и избистри погледа му. Патосът от живота на писателя се пренася върху неговото творчество и то издига високи идеи, заразява, увлича.

Оценявайки от тези позиции живота и писателското дело на Н. Островски, нашата литературна критика полага големи грижи за широкото му популяризиране, за довеждането му до съзнанието на по-голям брой читатели.

В статията „Литературната ни критика след Девети септември 1944 г." Г. Цанев бележи два етапа в развитието на нашата критика. Докато за първия е характерен стремежът преди всичко да се наложат „новите теми и герои, да се защити новата идейност в литературата"[1] и това се върши нерядко с груб социологичен подход към литературните произведения, то за втория етап е присъщо вече по-внимателно анализиране произведенията на писателя, вникване в творческия му натюрел, в авторския му почерк.

За съжаление ние не можем да отбележим някакъв по-ясно забележим прелом в отношението на нашата литературна критика към Николай Островски. Съществуват само наченки на по-задълбоченото му анализиране, на проникване в художественото му майсторство. Като пристъпваме към разглеждане на оценките, които нашата литературна критика дава на Николай Островски през годините след Девети септември, необходимо е също, както и в предишния период, да отбележим основните завоевания на съветската критика в оценяването на писателя.

Значителна крачка напред се прави по отношение издирването и попълването на биографичните данни за писателя. Преодолява се вече увлечението по механичното пренасяне на отделни факти от романа „Как се каляваше стоманата" в живота на Николай Островски. Проучват се нови периоди от живота на писателя, въвеждат се нови документи за осветляване отделни страни от характера му, по-цялостно се разкрива вече неговата личност.

Книгата на И. Бачелис и С. Трегуб „Счастье Корчагина", която излиза през 1944 г., е ценна не само с очерка за Н. Островски, където централно място заема Павел Корчагин, но и с широко разкрития

[1] Сп. Септември, г. XIII, 1960, кн. 2.

„втори живот“ на героя. Основавайки се на документален материал, авторите са очертали силата и жизнеността на този литературен герой, неговата най-активна намеса в живота.

Определящи обаче за разглежданото следвоенно време са вече не толкова изследванията, които осветляват отделен период от живота или отделен проблем от творчеството на писателя, колкото по-цялостните студии, които върху здрава научна основа разкриват етапите в идейно-творческото израстване на писателя.

Едно от първите места сред изследователите на Н. Островски заема безспорно Семьон Трегуб, който не само лично е познавал писателя, но е положил и много усилия за проучване на неговото дело. През 1950 г. Трегуб обнародва книга за Николай Островски“[1], която според определението на А. Караваева представлява „сполучливо съчетание на биография, литературен портрет и многостранен анализ на творчеството на писателя болшевик“[2].

В началото на петдесетте години (1952) излиза от печат и монографията на Н. Венгров „Николай Островский“[3], която представлява според оценката на Н. И. Никулина „най-обширното и многостранно изследване за Островски“[4]. Книгата на Венгров наистина се отличава с принципиалността и широтата на поставените проблеми и с тяхното сравнително сполучливо разрешение. Без да възприема като непосредствена задача да създаде научна биография на писателя, изследователят използува не само известното в живота на Н. Островски, но и множеството непубликувани материали, за да разкрие постепенното назряване на творческия замисъл, който ражда романите „Как се каляваше стоманата“ и „Родени от бурята“. Важен проблем, който Венгров решава в своята монография, е проблемът за автобиографичността на романа „Как се каляваше стоманата“. Привеждайки солиден доказателствен материал, авторът посочва, че не трябва да поставяме знак за равенство между Николай Островски и Павел Корчагин, както и между други прототипове и тяхното отражение в романа. Венгров във второто издание на монографията отделя повече внимание и на въпроса за връзките между Н. Островски и М. Горки, за това как младият съветски писател усвоява и развива горкиевските литературни традиции. Засягат се по-детайлно и някои страни на художественото майсторство на писателя, като особеностите на композицията, средствата за индивидуализация на героите, жизнената правда и типичността на образите и др.

Новото, което внася Д. Юферев със своя критико-биографичен очерк „Николай Островский“[5], е подчертаният стремеж да се разглежда творчеството на писателя върху широка историко-литературна основа. Ясно се посочва тук, че „темата за положителния герой на съвременността се развива в романа в органическо сливане с темата за партията“[6]. И оттук

---

[1] С. Трегуб, Николай Алексеевич Островский (1904—1936). Серия „Жизнь замечательных людей“, Изд. ЦК ВЛКМС „Молодая гвардия“, Москва, 1950.

[2] А. Караваева, Светлый образ болшевика, Комсомольская правда от 25. I. 1951.

[3] Н. Венгров, Николай Островский, Изд. АН СССР, Москва, 1952.

[4] Н. И. Никулина, Семинарий по Н. А. Островскому. Изд. Ленинградского университета, Ленинград, 1956, с. 34.

[5] Д. Юферев, Н. А. Островский. Критико-биографический очерк, Гослитиздат, Москва, 1954.

[6] Д. Юферев, пос. съч., с. 76.

широкото въвеждане в повествованието на „епизоди от вътрешния живот на партията: партийни събрания, заседания на бюра, вътрешно-партийни дискусии“[1]. Авторът на изследването, водейки се от тия мисли, подхожда и към цялостната образна система на романа „Как се каляваше стоманата“, като вътре в нея определя и мястото на Павел Корчагин като основен герой.

Юферев е направил и ценни наблюдения над художественото майсторство на Островски.

В последните години, след като съветското литературознание постави на преден план проблема за разкриване художественото майсторство на писателите, излязоха някои изследвания за Н. Островски, които вече изоставят общите проблеми, неведнъж решавани, и обръщат специално внимание на естетическата страна на романите му.

Така на идейно-художествен анализ е подложена книгата „Родени от бурята“ в статията на В. Тимофеев „Мастер искусства больших идей“[2]. Особено значение за по-цялостната и дълбока оценка на Николай Островски има брошурата на Л. И. Тимофеев „О художественных особенностях романа Н. Островского „Как закалялась сталь“[3]. Авторът излиза от положението, че съветската критика вече е охарактеризирала основното идейно-естетическо значение на романа, като е подчертала единството на богатия жизнен опит и високата идейна перспектива. Той отбелязва, че и в най-добрите трудове за Н. Островски „сравнително малко внимание се е отделяло на въпроса с какви художествени средства е могъл Островски да осъществи тия високи идейни задачи, които той си поставя“[4]. И Л. И. Тимофеев съсредоточава вниманието си върху въпроса как правдата на живота, до която достига Н. Островски, се превръща в убедителна художествена правда. Така Тимофеев достига до интересни и приемливи наблюдения и изводи за композицията на романа, за портретните и речевите характеристики, за пейзажа, за авторското повествование и интонациите в произведението и т. н.

Както виждаме, в годините след Отечествената война съветското литературознание постави и реши някои много важни проблеми, свързани с Николай Островски. Върху по-здрава почва и с по-голяма широта се поставиха проблемите за идейно-естетическите ценности на творчеството на писателя, направиха се сериозни опити за по-детайлното анализиране романите на писателя, за по-конкретното посочване на художественото му майсторство.

И тъй, като разглеждаме отношението на нашата критика към Николай Островски след народната победа, ще имаме пред вид не само това доколко тя запознава читателя със съветския писател, но и доколко подпомага чрез него решението на актуалните литературни проблеми и доколко родната ни критика е на нивото на съветската литературна критика, доколко тя е съумяла да използува най-добрите й достижения в оценката на интересуващия ни писател.

---

[1] Д. Юферев, пос. съч., с. 76

[2] Николай Островский. Сборник материалов, Краснодар, 1954.

[3] Л. И. Тимофеев, О художественных особенностях романа Н. Островского „Как закалялась сталь“, Изд. АПН РСФСР, Москва, 1955.

[4] Пос. съч., с. 5.

В нашата преса от първите години след Девети септември 1944 г. се появяват множество популярни статии, рецензии, очерци и др., които имат за предмет живота и произведенията на Н. Островски.

Написани по повод излизането на книгите на Островски на български език или по случай годишнини от раждането или смъртта на писателя, те обикновено не се отличават с особена оригиналност на застъпваните възгледи и позиции. Строго погледнато, това са статии, рецензии и очерци, в които невинаги е проявено достатъчно умение за използуване достиженията на съветската литературна критика. Най-често нашите автори познават статиите на Усиевич, Платонов, книгата на Бачелис и Трегуб и др. Нерядко излезлите в нашия печат информации и критика са пряко отражение и на популярни статии, печатани в съветски издания.

Разбира се, ако ценим литературната критика от позициите на самостоятелност на концепцията и оригиналност в изразяване на мислите, тези популяризации на Н. Островски нямат особена цена. Но при по-широк поглед, когато дирим как литературната критика, без да се е издигнала до истинско творчество, е подпомагала прогресивното ни литературно развитие, ние ще им намерим съответното място.

Статията например „Николай Островски", поместена по случай 41 години от рождението на писателя във в. „Работническо дело", е характерна с високата оценка на живота и творческата дейност на писателя, без обаче да се търси специфичното за художественото майсторство на писателя.[1] Авторът цели преди всичко да очертае Н. Островски като нов, съветски човек, да покаже зависимостта между личността на писателя и неговото творчество и да намери мястото на произведенията на Островски в борбата за изграждане на новия социалистически човек у нас.

От същите позиции цени творчеството на Николай Островски Александър Обретенов в своята статия „Диалектическият материализъм и съветското изкуство"[2]. Ценността на съветската литература Обретенов вижда преди всичко в това, че тя създава „един нов герой, положителен тип, строител на своята страна, излязъл от народа, свързан чрез хиляди нишки с него, въплъщение на най-добрите му мисли, идеи, стремежи". По-нататък Ал. Обретенов извежда високата стойност на романа „Как се каляваше стоманата" именно като произведение, в което се открива такъв нов герой.

В една рецензия, посветена на очерка на Е. Балбанович за Н. Островски, се изказва мисълта, че книгите на писателя въплъщават „превъзходните черти на руския национален характер"[3].

По подобен начин вижда ценността на Н. Островски като писател и В. Каратеодоров.[4]

Доколко е пълен резонансът между настроенията на прогресивните обществени среди у нас по това време и творчеството на Николай Островски, може да се съди от това, че понякога нашата критика дори

---

[1] В. Работническо дело, г. XVII, бр. 318 от 28. IX. 1945.

[2] Сп. Изкуство, г. III, 1947—1948, кн. 2.

[3] Кирил Тороманскн, Животът на Островски — извор за познание на характера на съветския човек, в. Народна младеж, бр. 215 от 28. III. 1949.

[4] В. Труд, бр. 13 от 29. IX. 1949.

достига до видимо надценяване на този съветски писател и му дава предпочитание пред всички други литературни творци от първата социалистическа страна. В статията например „Корчагин — съветският човек", поместена във в. „Народна войска", се изтъква, че в съветската литература могат да се намерят немалко живи и привдиви образи на нови, съветски хора. „Опитайте се да изследвате техните възгледи, постъпки и качества, се казва по-нататък, и вие ще се убедите, че всички, така или иначе, се привличат от Павел Корчагин сякаш от някакъв център."[1] Съобразявайки се с жизненото разнообразие и външно отличие на тези образи, неизвестният автор на статията заключава: „Те представляват като че ли частно по отношение на общото и това позволява да предположим, че на Николай Островски се е удало да възпроизведе образа на положителния герой от нашите дни и от литературата, но много по-пълно от всеки друг."[2]

Изобщо може да се каже, че съществена част от очерците, статиите и рецензиите, посветени на Н. Островски и излезли през първите години след Девети септември, почти не достигат до анализ на литературното творчество на писателя, не изясняват проблемите за традициите, които усвоява той, и за новаторството, което постига. Те обикновено се ограничават с въпросите за идейните позиции на Островски, със социалната типизация, която е дал на героите.

Но колкото и несъвършени да са те, колкото и да носят белезите по-скоро на информация, отколкото на критика, не бива да забравяме, че чрез тях се пропагандира творчеството на един виден съветски писател, че се утвърждават неговите положителни герои борци, че се възпитава нов критерий у масовия читател.

Очеркът на Людмил Стоянов „Николай Островски", поместен като предговор на българския превод на „Как се каляваше стоманата", е една от първите по-цялостни критични работи, посветени на съветския писател. Макар че Стоянов сам вижда задачата си не като подробен анализ на романа, а иска да даде „само кратката му характеристика във връзка с начина на работа, съдбата и житието-битието на автора"[3] той е изказал много ценни мисли, които, без да изчерпват проблемите вървят към тяхното решение по верен и оригинален път.

Широката осведоменост на Людмил Стоянов, доброто познаване на творчеството на Н. Островски и критичната литература е първото качество на очерка, което трябва да подчертаем. Тук се цитира статията на Е. Усиевич, статията на А. Платонов,[4] споменава се за писмото на Ромен Ролан до Н. Островски, привежда се мнение за съветския писател, изказано в американски вестник, отхвърлят се някои неправилни тълкувания на „Как се каляваше стоманата". При това през цялото време Л. Стоянов се чувствува уверено сред богатия материал. Той умело поставя проблемите и достига до необходимото им разрешение.

---

[1] и [2] Вж. „Корчагин — съветският човек", в. Народна войска от 18. XII. 1946 г.

[3] Николай Островски, Как се каляваше стоманата, Роман, Народна младеж, София, 1958, с. 9.

[4] А. Платонов, Павел Корчагин, Литературный критик, 1937, кн. 10—11, с. 241—255.

Положителното в очерка е и това, че той е написан раздвижено, сочно, като беседа, като вълнуващ разговор с читателя. От редовете на очерка изпъква новият героичен и непреклонен съветски човек с несломимата си воля и устременост на силите, с цялата обаятелност на нравственото си същество.

Людмил Стоянов се спира по-подробно на единството на преживяното и пресътвореното от Островски, на реалната основа, която получава неговият роман „Как се каляваше стоманата", и на своеобразния художествен коментар за живота на автора на книгата. Той много навременно и вярно определя, че Николай Островски не нанася на платното суровия материал от наблюденията си, а „обобщава впечатленията си в един типичен жизнен образ"[1]. Тук нашият писател се счита задължен да отхвърли без всякакви уговорки и клеветническата теория, че „Как се каляваше стоманата" има значение само на „човешки документ". Това е „истинска, съзнателна, прочувствувана, „от бурята родена" художествена творба"[2].

Като използува мисълта на Усиевич за силата на революционната страст, която владее Н. Островски, хвърля го в боевете за защита на революцията и му „позволява да види в действителността ония черти, незабелязвани досега от десетки писатели, литературно много по-опитни от него", Людмил Стоянов посочва здравата връзка на живота и делото на съветския писател. Той отхвърля погрешното твърдение, че живот и изкуство „са две различни области и че художникът е еднакво неутрален и в двете, за да може да изгради, да създаде нещо трето — художественото произведение"[3]. По тоя начин Л. Стоянов свързва предговора към „Как се каляваше стоманата" с неотложните задачи на нашата литература, сочи голямото значение, което имат за писателя жизненият му опит, героичното му участие в борбата за извоюване на новия свят.

Друг ценен момент в очерка на Людмил Стоянов е по-детайлното разглеждане на Николай Островски — твореца, създателя на художествени типове, майстора на словото. Изтъквайки, че е трудно да се създаде тип на нов, социалистически човек, положителен герой като Корчагин, „в който хиляди и хиляди да се виждат и да намират нещо от себе си, от своята съдба и от своя живот", Стоянов никак не подценява майстора художник за сметка на гражданина боец. Той пише: „Павел Корчагин е рожба на зрял художник, може би не толкова опитен и изкусен в словесното творчество, но положително талантлив и честен"[4]. Така нашият писател разбива погрешното мнение, вулгаризаторската представа, че жизненият материал — интересен, драматичен, изпълнен с конфликти — сам по себе си ражда, без подчертани лични качества на писателя, вълнуващо и значително произведение.

Людмил Стоянов подчертава голямата взискателност, високия художествен вкус и тънък езиков усет, който проявява Николай Островски. Нашият писател отбелязва: „Чувството на художника дири нов, по-хубав израз, по-съвършен образ"[5].

---

[1] и [2] Пос. статия, с. 7.
[3] Пос. статия, с. 9.
[4] Пос. статия, с. 9.
[5] Пос. статия, с. 8.

Като естествен извод в очерка на Л. Стоянов идва разглеждането на широкото и силно въздействие на романа „Как се каляваше стоманата“ у нас — роман, който извайва незабравим борец за нов свят и нови отношения между хората, книга на революционния оптимизъм, на дръзновението, на волята за борба. „Как се каляваше стоманата“ не достига до нашия читател в български превод при фашисткия режим. Тя е много „опасно оръжие“ в ръцете на работниците. А появила се вече в превод на български, книгата играе особено важна роля в отърсването на средния читател от някои стари предразсъдъци и заблуждения, в прякото поставяне пред него на най-важните и неотложни задачи на времето. Неслучайно авторът на очерка сравнява романа на Островски със знаменитата книга на Чернишевски „Какво да се прави“, която е възпитала поколения от революционери.

Интересно тълкуване е получил Николай Островски като човек и творец в статията на Веселин Георгиев (Андреев) „Тържество на живота“[1]. Както подсказва заглавието, авторът е насочил вниманието си към разкриване корените на неувяхващия оптимизъм, на великото жизнелюбие на Н. Островски. Думите на съветския писател „По дяволите хората, които не умеят да живеят полезно, радостно, щастливо“, поставени като мото на статията, направо ни водят към ония неразкъсваеми връзки, които свързват автора на „Как се каляваше стоманата“ с живота. Георгиев веднага подчертава, че силата на тия думи особено релефно се открояват от обстоятелството, че не са изречени от човек, преживял дните си безгрижно и леко, а от един голям страдалец, чийто живот е пълен с непоносими мъки. Тъкмо затова те добиват особен смисъл и „звучат като могъщо тържество на живота над смъртта“.

Подчертал след това, че едва ли има друга книга, която тъй бързо и тъй непосредствено и силно да е грабвала сърцата на милиони хора като „Как се каляваше стоманата“, Веселин Георгиев се старае да разгадае откъде произтича огромната действена сила на тоя роман. Използувайки някои установки на Усиевич, той насочва своето внимание най-вече към образа на Павел Корчагин и към идейното съдържание на романа. Авторът вижда големия успех на Островски в това, че е успял да извае обаятелния образ на новия човек в борбата за великия подем на човечеството — социализма. При това образът на новия човек е доловен от съветския писател и е получил своето правдиво и колоритно отражение не тогава, когато вече се е оформил със специфичните си черти, но още в момента на раждането си. Георгиев вярно е доловил и отбелязъл забележителната способност на Островски да изгражда социалната типизация на главния герой, като го свързва най-тясно с неговата работническа среда. Тъкмо затова този герой тъй успешно извървява пътя: живот — литература — живот, т. е. дошъл от действителността и влязъл в литературата, той запазва такава жизненост и устойчивост, че отново се връща в действителността, за да създава нови корчагиновци.

Примерът на Николай Островски дава повод на В. Георгиев да направи определени изводи за творческата практика на българските писатели, дава му възможност да засегне неотложни идейно-творчески проблеми на нашата литература.

---

[1] В. Литературен фронт, г. III, бр. 15 от 27. XII. 1946.

Опирайки се на факта, че „Как се каляваше стоманата“ „във формално отношение... има известни слабости“[1], авторът на статията идва до извода, че огромната завладяваща сила на книгата произлиза не от „формалното“ ѝ майсторство, а от силата на нейния герой, онзи, който твори живота и го движи напред. С тази аргументация Георгиев вече смята, че е доказал основното положение в марксистко-ленинската естетика — че съдържанието на художественото произведение има първенствуващо, решаващо значение.

Като се позовава на Николай Островски и посочената му книга, Веселин Георгиев прави ценни разсъждения за гражданския дълг на писателя, за належащата необходимост той добре да познава живота, да участвува най-активно в него, да бъде винаги до своя народ, да усеща пулса на сърцето му. „Островски показва, че успехът на писателя зависи от това, доколко той ще сполучи да слее сърцето си със сърцето и ума на народа, доколко народните радости, болки и устреми са и негови. Сливането с колектива обогатява писателя, изпълва го с прекрасни пориви, вдъхновява го за красиви дела.“

Статиите на Веселин Георгиев и Борис Делчев за Н. Островски разкриват много добре в какъв аспект се разглеждаше съветският писател в началните години след установяването на народната власт. И тук, както и в популярните стадии, продължава да се взема пред вид преди всичко богатият революционен опит на Островски, голямата му гражданска активност. Проявява се интерес към идейната основа на произведението и към социалната типизация на основния герой и се счита, че тия компоненти дават изчерпателен отговор на въпроса откъде иде силата на Островски, и правят излишни всякакви търсения в областта на художествената форма.

Формулировките и изводите, дадени в статиите, трябва да се разглеждат тъкмо в светлината на тогавашното време, когато склонността към социологичните анализи беше много силна. Сега за нас е ясно, че като са излизали от желанието да посочат първенствуващото, решаващото значение на съдържанието на художественото произведение, нашите писатели са подценили художествената форма. Те вземат само няколко близки една до друга страни от идейно-художествените постижения на Островски и смятат, че за другите дори е излишно да се говори, тъй като те няма с нищо да допринесат за изясняване на въпроса.

Един от нашите писатели, който проявява жив интерес към Николай Островски, е Стефан Станчев. Преводач на книгата на И. Бачелис и С. Трегуб „Счастье Корчагина“, Станчев не само по преводачески задължения проучва живота и произведенията на Островски. Към това го подтиква и влечението му изобщо към творците на руското художествено слово. В неговия „Руски албум“[2] влизат литературни портрети и есета за Пушкин, Лермонтов, Херцен, Горки, Маяковски, Пришвин, Еренбург и др. Тук е поместено и есето „Необикновен човек и герой“ за Николай Островски.

---

[1] За „формални несъвършенства“ в творчеството на Н. Островски споменава в своята статия, поместена в сп. „Съвременник“, г. I, кн. 10, „За един роман на Островски и за българския му превод“ и Борис Делчев.

[2] Стефан Станчев. Руски албум. Литературни портрети и есета. Изд. Лиляна Стайкова, София, 1947.

Проучил някои трудове за Островски, като тия на Усиевич и Платонов, запознал се също и с писмото на Ромен Ролан до съветския писател, Ст. Станчев си поставя една нова за критичната ни литература, посветена на Н. Островски, задача — да разкрие личността на революционера герой и писателя творец върху по-широкия фон на руския обществен живот и руската литература.

Стефан Станчев вижда у Николай Островски преди всичко светлото, оптимистическо начало, крилатия дух. И извора на тия ценни човешки качества той дири в това, че Островски „чувствува волята на народа в себе си и е осмислил живота си в борбата".

Съществен и ценен момент в есето на Стефан Станчев е трактовката на проблема за положителния герой. Правилно бележи Станчев, че положителният герой в художествените произведения е толкова стар, колкото и литературата. Неговият образ се проектира в народните песни, намира отражението си в много книги. Самата оценка на отрицателните герои става от позициите на проектираните в съзнанието на писателя положителни герои. И всеки писател, който не може да прецени живота от позициите на истинския положителен герой, „който не гори в патоса на човеколюбието и не споделя светлото начало в живота", не може да създаде трайни идейно-художествени ценности.[1] Големите художници не се примиряват с живота, те го водят в бъдещето, отвъд неговите сложни и често трагични противоречия.

От тази категория хора е Николай Островски, такъв е и неговият герой Павел Корчагин. Разяснявайки съществото за тоя положителен образ, Стефан Станчев вярно прониква в своеобразното съчетание от изключително-героично и обикновено-всекидневно, което представлява той. „Роден от нуждата на един живот, който иска да отърси човека от мухъла на миналото", „Корчагин не се примирява със страданието, не се бои от смъртта, не иска да умира, но да побеждава"[2]. Думите му, че трябва да се възпита умението да се живее и тогава, когато животът стане непоносим, са думи на обикновен съветски човек, който не се отличава с нищо изключително. Но мечтата на Корчагин не е само да остане в строя на живота, а и да участвува в борбите на своя народ. И тук той — атакуваният от страшните пристъпи на болестите — проявява една титанична воля, „воля за живота почти невероятна", както се изразява Стефан Станчев.

Положителна оценка трябва да получи стремежът на Станчев да свърже Николай Островски и основния герой от романа му „Как се каляваше стоманата" с традициите на руската литература. Сближението на Островски с Чехов е много общо, но правилно е посочено, че Максим Горки е „най-дълбок и пряк извор на Николай Островски"[3]. Подсказаното от книгата на Бачелис и Трегуб сродяване на Павел Корчагин с Павел Власов от романа „Майка" е намерило в есето още позавършен израз. За героя от „Как се каляваше стоманата" се казва: „Сякаш е възкръсналият син на Ниловна, но сякаш в едно и също време и един и всички революционери заедно"[4]. Така в същност мисълта

[1] Стефан Станчев, пос. кн., с. 86.
[2] Пос. кн., с. 86.
[3] Пос. кн., с. 78.
[4] Пос. кн., с. 81.

за близостта на двамата герои е разширена и в лицето на Павел Корчагин се съзират и качествата на други знайни и незнайни революционни дейци.

Интересен опит за обяснение силата на въздействието и за широкото разпространение на „Как се каляваше стоманата“ прави Г. Германов със своето есе „Винаги в строя“[1].

Германов търси необикновената съдба на романа, широтата и силата на неговото въздействие преди всичко по линията на изобразяване главния герой — Павел Корчагин. Тъкмо Корчагин е от тия литературни герои, които „със своите мисли и постъпки... тревожат, вълнуват, възхищават и учат поколение след поколение“. Той се превръща в жив човек, с когото ние имаме желание да бъдем заедно „и в радостни, и особено в трудни моменти в живота си“.

Тези констатации на автора на есето безспорно са верни. Но как си обяснява той свежестта, чудната привлекателност на образа? Германов е наклонен да вижда Павел Корчагин като носител на обикновеното, на често срещащото се. „Силата на Островски — пише Германов — като писател е именно в това, че съумява да покаже великото чрез изобразяване на всекидневното, на делничното. Тук е и особеността на неговия герой.“

И наистина Николай Островски успява да изгради образа на един съвсем обикновен, често срещан беден момък. Нищо изключително, чудно и необикновено няма в характера и постъпките на Корчагин. Всичко това — изключването от училището за будна и непокорна мисъл, търпяното унижение от по-силните при работа в гаровия бюфет, боевете с ненавистните богатски синове, увлечението в рисковани действия — ни е близко и познато. Но заедно с това умението на Островски се изразява в способността да извая така образа, че ние намираме и „онова ново и необикновено, което дотогава не е срещал“[2].

Г. Германов обаче недостатъчно е подчертал своеобразното съчетание в образа на Павел Корчагин на обикновеното, делничното с изключителното и героичното, което е една много важна страна на типизацията на героите, характерна изобщо за творчеството на Николай Островски. Наистина авторът говори за изумителния жизнен подвиг на Корчагин но той сякаш съзира голямото дръзновение, силата на волята на Корчагин, предимно по линията на борбата му с атаките на „вътрешния враг“, на болестите, които връхлитат младежа и се мъчат да го извадят от строя на живота. А Николай Островски достатъчно силно подчертава изключителното, онова, което излиза вън от рамките на всекидневието, и чрез разкриване участието на Павел Корчагин в гражданската война и началните години на социалистическото строителство.

Така че Г. Германов безспорно посочва една съществена и важна страна, определяща обаянието на образа на Корчагин, но не я съчетава достатъчно и с други и не разкрива докрай специфичността на литературния образ.

---

[1] Сп. „Родна реч“, г. I, 1957, кн. 8, с. 9—10.
[2] Пос. статия, с. 9.

В последните години се разшири и задълбочи интересът на нашата литературна общественост към „втория живот“ на героите от „Как се каляваше стоманата“ у нас. В печата бяха поместени редица документи, спомени, очерци, статии и др., които очертават много интересни моменти от проникването, четенето и въздействието на романа, от героичния подвиг на българските корчагиновци.

Вече са разработени отделни моменти от българския живот на романа, очертани са много характерни детайли, натрупан е пълноценен материал, от който може да се изгради една по-цялостна история на проникването и въздействието на „Как се каляваше стоманата“ у нас.[1]

В своите спомени Ив. Маринski[2] разказва как е приета книгата на Н. Островски от старозагорските политзатворници през зимата и пролетта на 1936 г., как се е стигнало до решението за превеждането на романа и каква роля е изиграл той за политическото възпитание, за укрепване бодростта и надеждите на комунистите и безпартийните борци — пленници на фашизма. Ал. Гърчев[3] обгръща в спомените си няколко интересни моменти от битуването на книгата в средата на политзатворниците: нейното проникване, превеждане, най-вече печатането (т. е. преписването с печатни букви) и по-нататъшното й разпространение.

Искра Панова[4] ни пренася в годините на своята ремсова младост и ни разказва за онези изпитания, на които са подложени тя и нейните другарки в стаите на V столичен полицейски участък, и за подкрепата и насърчението, което получават те от героите на романа „Как се каляваше стоманата“, който разказва една бонсистка.

Интересна картина на четенето и въздействието на романа в средите на горноджумайската прогресивна младеж в миналото разказва Моис Аврамов.[5]

Очеркът на Иван Вандов[6] благодарение на добросъвестно събраните данни, изучените и сверени факти, искреността и преклонението пред голямото дело на Николай Островски се превръща в малък интригуващ документален разказ за героичния живот и творческото дръзновение на писателя. Особено ценно е това, че тук по-конкретно и сравнително по-детайлно се говори и за „нелегалния живот“ на Николай Островски у нас — т. е. за конспиративното му проникване в старозагорския затвор, за превеждането, преписването и разпространението на „Как се каляваше стоманата“.

В „Нашият велик спътник“ на Дим. Методиев[7] е направено художествено обобщение за проникването на Николай Островски у нас и за силата на въздействието му. Вечно бодрият, неуниващ оптимист, човекът, който не престава да гори от желание за най-активна намеса във великия процес на преломяване на живота, е много майсторски въплътен в канавата на нашето българско битие. При това не хронологическата точност е ръководила автора, а духът на времето и духът на хората,

[1] Вж. оцита в това отношение — Йордан Цонев, Николай Островски сред нашите политзатворници, сп. Език и литература, г. XII 1957, кн. 5, с. 377—390.
[2] Съветската литература в България (1917—1944), Изд. БАН, София, 1961, с 271—284.
[3] В. Труд, бр. 305 от 22. XII. 1956.
[4] В. Литературни новини, г. I, бр. 9 от 9. IX. 1961.
[5] Съветската литература в България (1917—1944), с. 264—270.
[6] В. Литературен фронт, г. X, бр. 38 от 23. IX. 1954.
[7] В. Литературен фронт, г. X, бр. 38 от 23. IX. 1954.

които със своята дейност дават колорит на времето. Методиев умее да очертае най-напрегнатия, най-драматичния момент в общественото ни развитие, в живота на деснофланговите от нашия пролетарско-революционен фронт и тъкмо тогава да доведе при тях Николай Островски, за да ги ободри, насърчи и отново поведе напред.

Когато някои ревизионисти насочиха своите удари против положителните герои, издигнати от съветските писатели, те целяха да сринат тия водещи герои, да смалят заразителната им сила. Атакувано бе в чужбина и творчеството на Н. Островски, като се подчертаваше „остарялата" и „ненужна" идея за жертвеност, за строго подчиняване личността на колектива, за изпълнение императивите на времето. Нашата литературна критика обаче защити онова, което беше истински ценно завоевание. Николай Островски неведнъж се посочва за пример на нашите творци. Така в статията „Директива на живота" П. Пенчев[1], излизайки от мисълта, че вече навлизат в живота директивите на Седмия конгрес на БКП, се спира на важността на проблема за комунистическото възпитание на новия човек, посочва, че промяната на „човешкото съзнание е изключително трудно дело", за изпълнението на което „от решителна важност е участието на литературата, на нейните творци". В похода на народа към комунизма той вижда, че директивата на живота за писателите е „още по-всеотдайно включване в това велико благородно дело". И като търси примери за това как високоидейните, жизнеутвърждаващи и майсторски написани произведения на художествената литература са играли роля на изпитано оръжие за чародейно влияние върху съзнанието на хората, П. Пенчев сочи романа на Н. Чернишевски „Какво да се прави" и на второ място „Как се каляваше стоманата" на Н. Островски. Напомняйки, че в музея на Николай Островски се пазят обгорени от пламъците на Отечествената война екземпляри от романа „Как се каляваше стоманата", които могат много да разкажат как Корчагин е бил щурмовак от техния взвод, как е вдигнал войниците в атака или е загивал с тях, без да отстъпи нито крачка назад, авторът на статията заключава: „Преписана" от живота, книгата на Островски многократно е върнала на живота ония благотворни сокове, които авторът е почерпил от него.

Висока е оценката, която е дадена на Н. Островски в следващите редове. Писателят е включен в „голямата реалистична литература, въплътила най-ярките, най-прогресивните и оттам най-въздействените и най-трайните при художественото им пресъздаване явления и герои от действителността. Тази литература неизменно крачи в първите редици на напредничавия човешки устрем, като облагородява хората с най-възвишени добродетели."

В уводната статия „Новият човек — достоен герой на литературата", излязла също след Седмия конгрес на нашата партия,[2] отново се утвърждава истината, че „висшето си духовно предназначение художествената литература на социалистическия реализъм може успешно да осъществява главно чрез въздействието на ярки, жизненоверни и пълнокръвни

[1] В. Работническо дело, г. XXII, бр. 187 от 6. VII. 1958.
[2] В. Работническо дело, г. XXXII, бр. 208 от 27. VII. 1958.

художествени образи". И като пример на образа на комунист, който е възпитал и възпитава цели поколения, се сочи Павел Корчагин.

Тези две статии, отправени към нашите писатели в един момент, когато съществуват тенденции за пренебрегване силата на положителния пример, поднесен от художествената литература, свидетелствуват, че Николай Островски и неговият герой Павел Корчагин продължават да бъдат на първата бойна линия и да дават, както някога през годините на фашизма, жив пример за творческите резултати, които произтичат от близостта на писателя до живота, от активната му намеса на страната на новото, от проникването му в психологията на революционните борци. Николай Островски и неговите положителни герои продължават да се оценяват като ярки примери при изображение на героичното, което вдъхновява и води напред.

Литературната ни критика след Девети септември, преценявайки „Как се каляваше стоманата" и „Родени от бурята", продължи установилата се в предишния период традиция. Само че сега, при новите условия, тя много по-широко и по-пълно разкрива пред читателя духовната сила, героизма и борческата воля на съветския човек, сочи възможностите на хората, закалени от социалистическата революция. Така се достига до тъй необходимите изводи, че разгръщането на най-добрите човешки качества става именно чрез участие в революционното движение, че годините на изграждането на народната власт и на социалистическото строителство налагат максимална гражданска активност.

При преценяване делото на Николай Островски нашата литературна критика очертава пред българските писатели онези перспективи, които се откриват при съчетаването на високата комунистическа идейност и богатия жизнен опит. Тя утвърждава истината, че политическата актуалност е онази благодатна почва, върху която най-добре се развива талантът на писателя художник.

Литературната ни критика през годините след социалната ни революция обаче изостана в решаването на една такава важна задача, каквато е по-задълбоченото разкриване художественото майсторство на Н. Островски. Изобщо едва в последните години се преодолява вече осведомителният и пропагандистки подход към Н. Островски и се обръща по-голямо внимание на специфичните естетически ценности на неговото творчество.

И все пак нямаме никакво право да подценяваме извършеното от нашата критика по отношение на съветския писател Н. Островски. Като проникваше в комунистическата идейност на неговото творчество, литературната ни критика му отдели немалко сили и внимание. И резултатите са ясни. Не само най-широко се популяризираха произведенията на писателя, но и те заедно с верните им, макар и невинаги пълноценни тълкувания помогнаха за възпитанието на поколения революционни борци и строители, насочиха редица писатели по изпитан и плодотворен път.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ * ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
Книга XII, 1962 г.

МАТЕРИАЛИ И НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

ДОКУМЕНТИ ПО БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ В СЪВЕТСКИТЕ АРХИВИ

Цвета Унджиева

Цел на настоящото съобщение е да осведоми българския читател за някои интересни материали в московските и ленинградските архиви, свързани с българското национално Възраждане, с дейността на нашите възрожденци — от най-ярките фигури на тази епоха до скромните учители и просветители.

Сравнително най-основно проучени са документите, които отразяват разнообразната писателска и обществено-политическа дейност на Л. Каравелов. Голяма част от тях са публикувани или използувани от акад. Мих. Димитров, посветил много години на проучване живота и делото на големия писател революционер.[1] Несъмнено обаче съществуват и други, неиздирени досега материали, които разкриват нови страни от Каравеловия жизнен и творчески път или косвено хвърлят светлина върху неговата биография и идеология. Съветският учен Л. В. Воробьов, автор на книга за Хр. Ботев, подготвил монографично изследване за Л. Каравелов, ще публикува намерените от него две писма на Каравелов до Ховански от 15. XI. 1866 г. и от 11. II. 1867 г. Писмата се пазят в Централния държавен архив за литература и изкуство в Москва. Те помагат за уточняване на някои моменти от биографията на Каравелов.

Особен интерес представляват няколко разписки[2], изцяло написани от Л. Каравелов, за суми, които той получава от Славянския благотворителен комитет в Москва, предадени му от Погодин, Ковалевски или доставени от граф Игнатиев. През 1863—1864 г. Каравелов е получил 100 рубли, а през 1867 г. на 15 януари — 75 сребърни рубли (Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин“ в Москва. Пог. IV. 2/49).

Връзките на Л. Каравелов с руското славянофилство, както и с прогресивните, революционно настроени кръгове от руското общество през 60-те години на миналия век са, общо взето, проучени. Несъмнено обаче основното запознаване както с архивите на славянските комитети, така и с архивите на отделни руски общественици и писатели, с които видният българин е бил свързан с близка дружба, с общи идеи или интереси, е необходимо и полезно.

---

[1] Вж. М. Димитров, Л. Каравелов — биография, 1959; също „Публицистиката на Л. Каравелов“ (1860—1866), 1958.

[2] Тези разписки ще бъдат публикувани заедно с целия Каравелов архив, който се пази в Български исторически архив към НБ „Васил Коларов“ и в Архивния отдел при БАН, в подготвения за печат том от „Литературно наследство“ — издание на Института за литература.

Твърде интересни за изследователя на Каравеловото дело са архивите на Прижов и на Котляревски. В Централния държавен архив за литература и изкуство в Москва (ЦГАЛИ) се намира значителна част от ръкописното наследство на И. Г. Прижов — най-близкия Каравелов приятел и сътрудник (ф. 1227).

Интерес представляват и тези писма на Котляревски, в които се отразяват неговите идейни и научни позиции (Арх. АН СССР, Ленинград, ф. 95, оп. 2, ед. хр. 440; ф. 216, оп. 3, № 708—709; Пушкинский дом Ленинград, ф. 156, оп. 1, № 9 и др.).

Огромният архив на руските славянски благотворителни комитети, личните архиви на дейците на руското славянофилство и техните приближени от правителствените или научните кръгове съдържат множество интересни документи, свързани с Българското Възраждане.

В Ръкописния отдел на Ленинската библиотека в Москва се съхранява една значителна част от архивата на братя Аксакови, на М. П. Погодин и др. Тук читателят може да се запознае с устава на Московския славянски благотворителен комитет, да прочете тревожни сведения за дейността на католическата пропаганда в България, за създаденото в Париж общество, чиято цел е да „разпространи католицизма или унията в България чрез йезуитската пропаганда", като по този начин „отслаби руското влияние между славянските племена". Осъществяването на тези цели е оценено като гибелно за славянските племена, защото би убило народността им. „Два болгарских журнала — четем по-нататък — „Цариградский вестник" и „Болгарские книжицы" приняли на себе защиту православия, а вместе с тем и славянских народностей."

Наред с програмните документи на Московския славянски комитет с редица материали, които разкриват страни от неговата политическа дейност и връзките му със славянските народи, в Ръкописния отдел на Ленинската библиотека се пазят и разписки за получени суми, сметки на дружеството и др. В азбучен списък на членовете и пожертвователите на Славянския благотворителен комитет в Москва за 1869—1870 г. наред с имената на Аксаков, Милер, Погодин е отбелязано и името на Р. Жинзифов. Запазени са няколко разписки за парични суми, които Н. Бончев, К. Кесяков и др. са получили от Аксаков и Н. А. Попов. Между тях са и цитираните вече няколко разписки на Л. Каравелов. От сметките на дружеството през периода 1859—1873 г. ще отбележим следните откъслечни сведения: на 14 юни 1866 г. Нешо Бончев получава за 3 месеца (юни, юли, август) 60 рубли (по 20 на месец). Същата сума получават и Л. Каравелов, Панов, Кесяков. В други бележки е отбелязано, че Киркович е получил 150 рубли сребърни, П. Каравелов — 25 рубли за юни и юли (5 рубли ост.), Кесяков — 4 рубли средно за юни, Бончев — 20 рубли, Каравелов — 20 рубли, Манолов — 20 рубли, Радомиров — 8, Кесяков — 7,50 и т. н.

В Петербург през 1866 г. като отдел на Московския славянски благотворителен комитет се създава нов славянофилски център, който през 1877 г. прераства в самостоятелен комитет с председател княз Василчиков. Този комитет развива активна дейност около Освободителната война. Архивата на комитета представлява несъмнен интерес за нашата историческа наука. Почти всички документи, свързани с дейността на Василчиков и възглавявания от него комитет, се съхраняват в Ленинградския областен архив (ЦГИА, Ленинградска област). Тук са отразени връзките между Василчиков и Букурещкото централно благотворително общество начело с Киряк Цанков. Пазят

се разписки за получени суми, писмо до Васильчиков, подписано от К. Цанков и останалите членове на комитета, между които е и Ив. Вазов.

До Петербургския отдел на Славянския благотворителен комитет отправя писмо от 26 юни 1876 г. и Одеското българско настоятелство. Писмото е подписано от Н. Палаузов и още няколко ръководни дейци на настоятелството. Одеските патриоти разказват за безправното положение на българския народ, за безчинствата на турците след Априлското въстание, за многото българи, оставили родните си стрехи, превърнати в пепелища, и забягнали в Одеса, и молят Славянския комитет да окаже парична помощ на настоятелството (ф. 400, оп. 1, д. 98).

Интересни са докладите на руския дипломатически агент и генерален консул в Букурещ до Васильчиков. В писмото си от 10. IX. 1876 г. букурещкият консул характеризира от консервативни позиции българската емиграция, различните слоеве, политически течения и партии в нея (ф. 400, оп. 1, ед. хр. 101, ед. хр. 97, ед. хр. 133 и др.).

Още по-голям интерес представляват отчетите на Наришкин, главен агент на Московското и Петербургското славянско общество от 1877 г., и на Алабин, който заема поста на Наришкин през 1878 г. Тези отчети наред с данните за разходи на парични суми, помощи, книги са изпълнени с ценни сведения за положението в България преди Освободителната война, по време на войната и непосредствено след нея. В един от отчетите на Алабин до Аксаков четем: „Я очень счастлив, что вице-губернатором ко мне назначен Дринов. Он очень симпатичный, умный, дельный человек и большой патриот" (ф. 400, оп. 1, ед. хр. 242). Докладите на Наришкин разкриват пред читателя образа на искрен и възторжен славянски патриот. В отчета си до Аксаков от Търново — 4 септември 1877 г. — на 124 листа Наришкин разказва с вълнение за зверствата на турците, за трагичната съдба на хиляди български семейства, за героизма на българските опълченски дружини (ф. 400, оп. 1, ед. 245, л. 25...). Забележителни са редовете, в които Наришкин характеризира Л. Каравелов (л. 31). Те са интересни преди всичко като израз на преки, непосредствени впечатления от личността на нашия бележит писател и революционер. Най-характерно в разказа на Наришкин за Каравелов е вълнуващата емоционална атмосфера и топлота, живо, осезаемо почувствуваното от автора обаяние на Каравеловата личност. Тази именно емоционална страна от характеристиката е безспорно и най-искрена. Опитът на Наришкин да очертае някои възгледи и идеи на Каравелов е продиктуван очевидно от тенденциозния стремеж да го представи пред Аксаков в благоприятна светлина, като верен ученик на славянофилите. Тази страна от бележките на Наришкин не убеждава и не би трябвало от нея да се правят големи изводи за идеологията на Каравелов[1].

Извънредно интересни за историка на нашето национално Възраждане и за биографа на най-изтъкнатите ни възрожденски дейци, като Каравелов например, са архивите на Третото отделение, значителна част от които се съхраняват в Централния държавен исторически архив в Москва (ЦГИА) и в Държавния исторически архив на Московска област (ГИАМО). Тук се намира дългата преписка между началника на жандармското управление в Одеса и

[1] Този пасаж от отчета на Наришкин е цитиран от К. А. Пушкаревич в статията „Балканские славяне и русские „освободители", Труды Института славяноведения, II, 1934.

съответните държавни органи в Москва по повод намереното революционно възвание до войниците в Каравеловия в. „Свобода“, получаван в Одеса (ф. 109, 3 експ. до 110 л. 202, 214, 215, 220—222—256—260). Даден е препис и на самото възвание, в което между другото се казва:... „Солдатушки, вы откуда, кто вы? Наш брат мужик“... „Обманывали вас, братцы“... „Пришло, братцы, время, весь народ знает, что обманул его царь с господами, обворовал и ограбил.

Скоро, скоро встанет вся земля русская“... „Почти во всех землях плохо живется трудовому человеку и мужику...“ „Так вот и послужите отечеству против вековечных грабителей — дворян, попов и ихнего голову царя...“

Пак в архивата на III отделение намираме сведения за поставените под надзора на полицията лица през 1859 г., между които е и Каравелов (Дело № 1 за 1865, ф. 16, оп. 55, ед. хр. 151). Документи за Любен Каравелов от одеските архиви на III отделение публикува Дим. Димитров в „Труды института славяноведения“, I, 1932, стр. 136... „Архив Одесского градоначальника“.

* * *

Архивите на повечето наши възрожденски дейци са безнадеждно загубени или разпилени у нас. Запазеното е откъслечно и малко. От огромната на времето архива на В. Априлов е останала една нищожна част, която проф. М. Арнаудов успя да събере и публикува през 1940 г.[1] Всяко писмо на Априлов — една от най-крупните фигури на просветно-образователното дело на нашия народ през епохата на Възраждането — представлява жив интерес за науката. В приложението към настоящото съобщение публикуваме 5 писма, подписани от Априлов и неговия най-близък сратник Н. Палаузов, както и 5 писма само от Априлов. Тези писма разкриват различни страни от многостранната дейност на Априлов, както и неговия сложен вътрешен мир.

Още в забележителната си статия „О зародыше новой болгарской литературы“ Венелин публикува части от първите две писма, изпратени му от В. Априлов и Н. Палаузов от 22 май 1836 г. и само от Априлов от 28 юни 1837 г.[2] Ръкописите на тези писма, които за жалост Венелин не публикува изцяло, навярно са изгубени. Известно е от признанията на самия Венелин тяхното голямо значение за неговия творчески път. Публикувани са и двете писма — отговор на Венелин до Априлов от 27. IX. 1837 г. и от 9. X. същата година. Това са впрочем единствените известни у нас Венелинови писма до Априлов. Преписката между Априлов и Венелин обаче е продължила. Това се вижда от писмата на Априлов и Палаузов до Венелин от 10. XII. 1837 г. и от 15. III, 13. IV и 22. VI. 1838 г. Първото писмо представлява непосредствен отговор на известните Венелинови писма. Интересно е, че в него са споменати три писма на Венелин (а са известни две). По-късно Венелин е изпратил (това личи от останалите писма, които публикуваме) още две писма

[1] За историята и състоянието на Априловия архив вж. подробности у Ив. Шишманов, Студии из областта на българското възраждане, Сб. БАН, кн. VI, 1916, с. 108; също М. Арнаудов, Априлов, живот, дейност, съвременници, 1935, с. 330; М. Арнаудов, Документите по българското възраждане, Известия на Института за българска литература, кн. V, 1957, с. 485; също Ив. Снегаров, Материали за историята на българската просвета през Възраждането, Известия на Архивния институт, кн. I, 1957, с. 199—263.

[2] Вж. О зародыше новой болгарской литературы, М., 1838, с. 25—29.

до двамата български родолюбци от 22 и 28 юни 1838 г. Отделни откъси от писмото на Априлов и Палаузов от 10. XII. 1837 г. Венелин публикува в прибавката към статията си „О зародыше новой болгарской литературы" (стр. 40—44), но както става ясно от запазения оригинал, писмото е значително по-голямо. То, както и последвалите от 1838 г., са извънредно интересен документ за огромната народополезна дейност, която развиват Априлов и неговият най-верен съратник Н. Палаузов.

Друг характер имат Априловите писма до С. С. Уваров и до М. П. Погодин. В писмото си до Уваров от 1 май 1845 г. Априлов иска съгласието му да посвети нему новия си труд „Болгарские грамоты". По същия въпрос до Уваров пише от 11 май 1845 г. и бесарабският генерал-губернатор П. И. Федоров. В неговото писмо между другото четем: „Г. Априлов—приобревший здесь общую известность, ревностным бескорыстным старанием своим распространить между своими соотечественниками ученые сведения о Болгарии и возбудить в них желание к прόсвещению, с этою же целью предпринял и настоящий труд." В своя отговор до Федоров от 13 юли 1845 г. Уваров съобщава, че с удоволствие приема посвещението и благодари.

Априлов предвижда в завещанието си една значителна премия за написването на пълна и подробна история на българите. След смъртта на Венелин неговото желание е тази история да бъде написана от първия Венелинов ученик и приемник на неговите завети — руския учен Н. В. Савелев.

Писма, свързани с изпълнението на Априловото завещание, се пазят в Архива на Академията на науките в Ленинград. О. В. Савелев-Ростиславич умира сравнително рано, без да успее да осъществи голямата задача. По молба на Н. Палаузов и Милованов известният руски духовник архиепископ Инокентий пише обстойно писмо до граф Д. Н. Блудов от 10 декември 1856 г., в което поставя пред него вопроса за оползотворяването на споменатата по-горе премия. „По смыслу духовного завещания премия должна быть выдана сочинителю, когда он предъявит душеприказчикам 10 экземпляров напечатанной уже истории.

Еще при жизни г. Савелева душеприказчики вошли с ним в сношение по настоящему предмету. Но по случаю кончины его вопрос этот остался нерешенным.

Ныне, душеприказчики, ревнуя выполнение завещания Априлова и об удовлетворении общего желания не только болгар, но и всего просвещенного мира, — иметь историю этого народа, решились просить Императорскую академию наук о назначении, для написания помянутой истории, или же прямо от себя вызвать желающего, посредством публикования в газетах.

Но не приступая ни к тому, ни к другому способу обратилиϕь ко мне за советом.

Сообщая об этом Вашему Сиятельству, имею честь покорнейше просить уведомить меня, какой из этих способов находите по Вашему мнению более соответственным и более кратким по времени к достижению цели, которая, к общему сожалению, уже столько времени оставалась без достижения.

Призывая на Вас благословение божие, с чувством глубочайшего душевного уважения к Вам и преданности, остается и пребудет

Вашего Сиятельства
покорнейшим слугою
архиепископ Инокентий"
10 дек. 1856

По повод писмото на Инокентий започва преписка; следва отговор на Блудов от 25 декември 1856 г.; назначава се комисия от членове на Академията на науките, която да изготви програма на „Историята"; в представената програма се сочат трудностите, обемът и характерът ѝ.

С парите, оставени от В. Априлов за написване на „История на България", е преведена на руски език през 1878 г. „Историята" на чешкия учен К. Иречек. Изданието е поправено и допълнено от самия автор и е снабдено с историческа карта. Н. Палаузов, К. Н. Палаузов и В. Рашеев, душеприказчици на Априлов, в писмо до Ив. Аксаков от 31 юли 1878 г. съобщават, че му поднасят в дар „Историята" на Иречек, издадена със средства на Априлов (Рък. отдел на Публичната библиотека „Салтыков-Щедрин" в Ленинград).

Всред материалите, които публикуваме тук, особено място заема Априловото писмо до П. Ганчев. То разкрива друга страна от мирогледа на големия ни възрожденски патриот — неговото отношение към въоръжената политическа борба за освобождението на народа.

В нашата научна литература е писано твърде много за т. нар. Браилски бунт, за създадената от Раковски революционна организация на бесарабските българи. Обстойна студия, озаглавена „Заговорът на Г. С. Раковски, 1842 г." публикува през 1921 г. проф. Ст. Романски в сб. БАН, кн. XIV, като същевременно издаде и документи, свързани с тези събития, намерени във румънските и австрийските архиви. А проф. Попруженко още през 1900 г. издаде извънредно интересни материали из архива на новорусийския и бесарабски генерал-губернатор, който се пази в одеските ръкописни хранилища (Юбилеен сборник по случай 25-годишнината от първия випуск на Габровската Априловска гимназия, Пловдив, стр. 86—100 — Материали за историята по възраждането на българския народ). Много от документите, публикувани от Попруженко, се намират и в Московския Исторически архив в оригинал или препис между материалите на III отделение.[1] Наред с известните вече тук има и нови, интересни документи. Най-ценно несъмнено е копието от писмото на В. Априлов от 17. XII. 1841 г. до П. Ганчев. Отношението на Априлов към Браилския заговор разкрива типични черти от психиката на просветителя еволюционист, ярък представител на определена обществена група, убеден привърженик на нейните идейни позиции.[2]

Ето накратко тази страна от заговора на бесарабските българи, която засяга В. Априлов. Георги Димитриев-Казака, един от организаторите на Браилския бунт от 1841 г., съратник на Раковски (Сава Македон), се свързва с Петър Ганчев, преводач в митницата в гр. Рени, и му възложил да приготви българското население за въстание. Ганчев станал главен деец на заговора в Бесарабия. Георги Казака посъветвал Ганчев да се свърже с Априлов и чрез него с другите богати българи в Одеса, които биха могли да подпомогнат материално делото. Ганчев написал две писма до Априлов — от 4. XII. 1841 г. (публикувано от Попруженко) и от 28. XII. 1841 г. В последното писмо, искрено и възторжено, той разказва на Априлов, че готви българите в своята

[1] Голям интерес за изясняване на браилските събития представлява трудът на румънския учен Константин Велики „Революционни движения в Браила през 1841—1843 г.", Букурещ, 1958. К. Велики изнася нови данни, нови интересни документи.

За тези събития пише и съветският учен В. В. Ниякий в Научные доклады высшей школы. Исторические науки, № 2, 1959. Заговор болгар в Дунайских княжествах и на юге России в 1841—1842 годах.

[2] За отношението на Априлов към Браилския заговор пише подробно проф. М. Арнаудов в книгата си „Априлов, живот, дейност, съвременници", София, 1935, с. 290.

област да освободят братята си, че вече е заклел някои от тях в църквата, където свещеникът бил българин. Полицията залавя писмата на Ганчев. Веднага започва преписка между полицейските органи. Лицата, които Ганчев споменава, включително и Априлов, са поставени под таен полицейски контрол и разследване. На самия Ганчев е наложен най-строг секретен надзор (от 31. I. 1841 г.). Скоро последва и арестуването му и откарването му в Петербург. Показанията на Ганчев, публикувани от Попруженко, са окачествени в секретен полицейски документ от 5 февруари 1842 г. като „чистосърдечни". Взето е решение П. Ганчев „да се преведе на служба във великоруската губерния, като запази чина и правата си". С това приключва революционната дейност на Петър Ганчев, но разследванията на полицията за „тайните намерения на българите в Браила, Галац..." продължават още дълго... Запознаването с полицейската преписка води до извода, че от писмото на Ганчев от 4. XII полицията е снела копие още преди то да стигне до Априлов. Априлов обаче предава и оригинала на писмото на полицейските власти. „Купец Априлов вручил в подлиннике, полученное им от Ганчева из Рени письмо" — съобщава Воронцов на Бекендорф на 9. I. 1842 г. Същевременно Априлов пише своето обстойно писмо — отговор до Ганчев, — в което убедено разкрива някои съществени страни от идейно-политическите си възгледи. Близко по характер и обща идейна насоченост е известното, публикувано най-напред от Попруженко, Априлово писмо до братя Просеи Димитриев (Георги Димитриев-Казака) в Галац от 27. XI. 1841 г. Несъмнено обаче писмото му до Ганчев засяга повече въпроси и по-изчерпателно разкрива отношението му към тях.

В архивата на Венелин се пазят и две писма на А. С. Кипиловски — до московския книгопродавец Щиряев и до Венелин. Писмото на Кипиловски до Щиряев е публикувано почти изцяло (без обръщението и последното изречение с подписа) още в предговора на П. Безсонов към второто издание, направено от Ив. Молнар на „Древние и нынешние болгаре", М., 1856, с. XXIX, XXX. Тук публикуваме само второто писмо на Кипиловски до Венелин.

Твърде много писма се пазят в руските архиви от Н. Хр. Палаузов, приемник на Априловото дело, създател и дългогодишен ръководител на Одеското настоятелство. Негови писма има и в българските архивни хранилища, навярно и в архивите на Одеса. Едно пълно научно издание на писмата на Н. Хр. Палаузов и на някои други документи, свързани с дейността на Одеското настоятелство, е необходимо и би било много полезно. Делото на Н. Хр. Палаузов е недостатъчно проучено, а то напълно заслужава вниманието на нашата наука ; в историята на нашето Възраждане то заема непоследно място.

Тук ще отбележим само хранилищата, в които се намират някои архивни материали, свързани с дейността на Н. Палаузов. Като председател на Одеското настоятелство Палаузов е поддържал непрестанни писмени връзки с най-изтъкнатите славянофилски ръководители. Той е търсил тяхното съдействие и помощ при осъществяването на разнообразните начинания на настоятелството. Същевременно за славянофилите Палаузов очевидно е бил сигурна връзка с по-издигнатите и културни български патриоти и ценен източник на сведения за живота на поробения славянски народ и неговата емиграция. Запазени са доста Палаузови писма до Погодин от периода 1857—1869 г. (14 писма в Ръкописния отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Москва, Пог. II 23/52). Между тези писма има едно от 14. XI. 1857 г., в което подробно се говори за намеренията на двамата млади българи. Л. Каравелов и Кесяков заминали месец и половина преди написването на писмото от Одеса за Петербург.

Писмото има стойност за биографията на Каравелов. Четири писма на Палаузов до Ив. Аксаков от периода 1874—1878 г. се пазят в архивата на Института за руска литература (Пушкинский дом), Ленинград (ф. 3, оп. 4, № 456, 457). Палаузови писма до Аксаков откриваме и в Ръкописния отдел на Ленинградската публична библиотека „Салтиков-Щедрин", писани около Освобождението на България, от 29. XI. и 22. XII. 1877 г. и 25. I. и 22. VII. 1878 г. (Арх. Аксакова, ед. хр. 252). Те разкриват страни от разбиранията на цяла обществена група, чийто представител е Н. Хр. Палаузов. И други писма на Палаузов се съхраняват в Ръкописния отдел на Публичната библиотека „Салтиков-Щедрин".

В големия архив на известния одески архиепископ Инокентий, който съдържа 6 тома с писма до него, се намират 11 писма на Н. Палаузов. Българският общественик очевидно е хранел дълбоко уважение, дори преклонение към Инокентий като към истински и най-авторитетен покровител на настоятелството. Писмата му са искрени, възторжени, често звучат като изповед (Арх. Инокентия, т. I, л. 52—55, 134, 155, 210, т. II, 255, т. IV, п. 92, т. VII,п. 423). По-тясно биографично значение имат две писма на Палаузов до Ковалевски от 4. X. 1857 г. и от 23. V. 1858 г. (Арх. Ковалевского, № 356), както и писмото му до графиня А. Д. Блудова от 24. V. 1857 г. (ЦГИА в Ленинград, ф. 651, оп. 1, д. 459). Подробно писмо за черковния въпрос във връзка с неговото разрешаване през 1870 г. Палаузов пише до граф Игнатиев (ЦГИА, Ленинград, ф. 1015, оп. 1, ед. хр. 32). Ще отбележим и неговото писмо до П. А. Лавровский от 15. II. 1868 г. (Арх. АН СССР, Ленинград, ф. 764, оп. 4, ед. хр. 157). Много материали около дейността на Палаузов и Одеското настоятелство се намират в Историческия архив в Ленинград (вж. ф. 1015, оп. 1, ед. хр. 32, също ф. 651, оп. 1, ед. хр. 444).

Богато документирана в ленинградските и московските архиви е дейността на друг един българин, още съвсем непроучена у нас — на Спиридон Палаузов, син на искрения патриот и съратник на Априлов, Н. С. Палаузов.[1] Най-много материали за С. Палаузов има в Историческия архив в Ленинград. Тук се съхраняват всевъзможни заявления, молби, характеристики и ред други документи около многогодишната служба на Палаузов. Роден в 1818 г., Палаузов завършва философия през 1845 г. През 1853 г. той е чиновник за особени поръчения в Министерството на народното просвещение. По време на Кримската война, през 1854 г., Палаузов е поставен на разположение на командуването на войсковите части и е назначен за адютант на княз Горчаков. През 1856 г., е командирован като таен съветник на княз Вяземски, а през 1857 г. е вече назначен чиновник за особени поръчения при Главното управление на цензурата по делата на Варшавския окръг. На 3. VI. 1858 г. Палаузов става цензор в санктпетербургския цензурен комитет, а през 1860 г. е назначен в Министерството на финансите. След Кримската война Палаузов получава ордена св. Анна и титлата колежский ассесор и по-късно — бронзов медал в памет на войната 1853—1856 г. (ф. 733, оп. 4, ед. хр. 207).

Но това е само външната страна от живота на Сп. Палаузов. Неговите многобройни писма, както и трудовете му, отпечатани или запазени в ръкопис, разкриват пред нас друг образ — образа на учен, който живее с активни научни интереси и амбиции, усилено проучва историческото минало и настоя-

[1] И. Снегаров публикува в Известия на Архивния институт, кн. I, 1957, три писма на Сп. Палаузов до Вук Караджич (Материали за историята на българската просвета през Възраждането, с. 261—263).

щето на своя народ. В Историческия архив в Ленинград се пазят в ръкопис, следните статии и материали за статии на Палаузов: „Болгария перед лицом, Европы"; „Материалы для истории болгарской церкви" — голяма папка около 600 л. със сведения, преписи на грамоти, на гръцки и латински източници, преписка с папа Инокентий III по делата на българската уния, жития, сказания, похвални слова, материали за богомилското движение и различните ереси и много други, статия за черковния въпрос, статия за Българското Възраждане, публикувана според означението върху ръкописа в „Северна пчела", № 120, 122, 132, 142 от 1860 г. и № 1, 1861 г. (ф. 1015, оп. 1, № 8, 10, 9, 17, 21, 3). В ръкописния отдел на Ленинската библиотека в Москва се съхраняват десетки писма на Сп. Палаузов, пръснати из най-различни архивни фондове на различни учени, с които Палаузов е кореспондирал. Тези писма разкриват преди всичко сериозните научни интереси на българския историк, неговия непрестанен, напрегнат труд върху различни научни проблеми предимно из историята на българския народ.

В писмо до В. Григорович (Рък. отдел на Ленинската библиотека, Григ. 4/104) от 18 юли 1852 г. Палаузов разказва за дисертацията си, за нейния план, за диспута, от който излязъл победител, за предявеното към него изискване да съкрати историческите встъпления и всичко, което може да се подхвърли на разглеждане от духовната цензура. Покрай научните планове, тревоги, спорове, които изпълват всичките му писма до Григорович или до А. Е. Викторов (Викт. 20/1), се разкрива и политическият мироглед на учения или поне някои страни от този мироглед. В писмо до Григорович от 29 септември 1860 г. той съобщава, че е започнал да помества в „Северна пчела" ред статии по религиозно-политическия въпрос на българите, след което отбелязва лаконично: „На пятой меня прихлопнул синод, не позволил дальше печатать." В друго писмо пак до Григорович от 16 май 1850 г. Палаузов се оплаква от цензурата, която убива всичко човеческо. Как се съчетават тези възгледи на Палаузов с няколкогодишната му щатна служба на цензор, е въпрос, който би трябвало да разреши неговият бъдещ биограф.

В Института за руска литература (Пушкинский дом) се намира едно писмо на Сп. Палаузов до Н. А. Некрасов без дата (318/214 х С). Това писмо за жалост много нечетливо, свидетелствува за връзките на Сп. Палаузов с революционните демократи, с кръга около „Современник". В писмото се говори за съдбата на „Современник", споменават се имената на Чернишевски и Добролюбов.

Писма на Сп. Палаузов се пазят и в ръкописния отдел на Ленинградската публична библиотека „Салтиков-Щедрин" (9 писма до Майков от периода 1857—1871 г., ф. 452, оп. 1, № 316; 11 писма до П. И. Саватиев; писмо до Г. П. Данилевски от 1852 г. и др.).

Сравнително малко материали могат да се намерят в руските архиви за Хр. Ботев. Интересен документ в машинописен препис се пази в Централния архив за литература и изкуство в Москва. Това е може би първият превод на Ботево стихотворение на руски език, направен от В. Н. Памфилов (поет народник) през 1877 г. в Одеса (ф. 1308, оп. 1, ед. хр. 7). Руският поет е превел стихотворението „На прощаване" сравнително доста свободно. Преводът очевидно е предназначен за печат — свидетелство за това са двете пояснителни бележки, дадени под линия. Данните за преводача са отбелязани на самия документ, под превода е означена и посочената по-горе година. Ще приведем цялото стихотворение:

Прости

(с болгарского [1])

Не лей напрасно горьких слез,
О, мать моя, и не тоскуй,
что сын твой клятву произнес,
когда последний поцелуй
еще звучал в его устах...
Что сын твой стал „бунтовщиком"...[2]
Ах, знай, что я отцовский дом
покинуть должен для борьбы!...
О не кляни своей судьбы!...
Но ты, родная, прокляни,
неправый варварский закон,
что вносит смуту в наши дни,
когда работник обречен
бродить скитальцем, без любви
и жаждать мести и крови!...
Ах, завтра я через Дунай
с дружиной должен переплыть....
Когда-ж последнее прощай
к тебе уже не долетит. —
Ты станешь плакать обо мне,
Что я погибну на войне,...
Но что-ж, скажи мне делать, мать,
Когда меня ты родила
с такою любящей душой,
с такою волею крутой,
и сердце пылкое дала,
и сильный мужественный вид...
О, кровь моя враждой кипит....
Поверь, мне тоже не легко!...
Здесь в первый раз я стал сосать
и рано начал понимать
тоску несчастных матерей
и их истерзанных детей!...
О, как забыть подобный ад?!...
Нет, я теперь сразиться рад
с врагами родины моей!...
Но если я когда нибудь
паду в бою, пронзенный в грудь,
о мне тогда не сожалей,
не мучь себя и не терзай!...
Но младшим братьям передай —
какой постиг меня удел
за то, что гнуться не умел,
что рабства я не выносил, —
ярма, которое народ,
как бремя тяжкое гнетет...
Пусть братья свой избыток сил
в борьбе упорной не щадят!...
Но если ты не в силах, мать,
мою им повесть передать,
так выйди с ними на крыльцо,
когда вечерний хоровод
родные песни запоет...
Там будет грустное лицо
моей возлюбленной... Пускай
они услышат обо всем:
как бился я в краю чужом
с дружиной вольной, как Дунай!..
Ах тяжко, тяжко будет, мать,
тебе глядеть на хоровод!..
И если твой случайный взгляд
ей в очи скорбные падет —
о, больно, трепетно вздрогнут
два сердца близких для меня!...
И слезы жаркие прожгут
твои, мать, груди и ее...
Но братья милые поймут,
что вам обеим не легко, —
и станут сильно, глубоко
и ненавидеть и любить!
Я знаю: бедный наш народ
меня с любовью вспомянет
и память сердце сохранит,
что я за правду был убит...

В. Н. Памфилов

1877 г.
Одесса

Под общо заглавие „По греко-болгарскому делу" в Ленинградския исторически архив в голяма папка с документи, отчети, доклади и др. се намира донесение от вицеконсула във Варна до посланика в Константинопол от 12 октомври 1864 г. (ф. 794, оп. 27, ед. хр. 426 V, л. 122). Това донесение буди интерес поради обстоятелството, че в него се говори за П. Р. Славейков, чието име сравнително рядко се среща в съветските ръкописни хранилища. „Здешние болгары — четем в донесението — наняли учителем в свою школу

[1] На болгарском языке это стихотворение написано поэтом Ботевым в 1868 г. и затем стало настолько популярным, что сделалось любимой народной песней.

[2] Так с точки зрения турецкого правительства называть юнаки (герои) образовавшие собой вольные дружина повстанцев для борьбы с варварским произволом и насилием правителей и войск.

П. Славейкова, издателя болгарского сатирического журнала „Гайда" (Волынка). Он уже исправлял учительскую должность в Тернове, в Эски Джумае и в других городах и всюду оставил хорошую память о своем преподавании.

В истории церковного вопроса он известен сильным противодействием унии, он был главным деятелем в отправлении Йосифа Сокольского в России; но были минуты, вдаваясь в другую крайность, Славейков вместе с терновским учителем (после некоторое время редактором „Советника") Михайловским готов был войти в соглашение с протестантами. Он отрекается от участия в пропаганде, но известно, что по поручению протестантских миссионеров, переводит священное писание со славянского на разговорный болгарский язык. Славейков еще не вступил в должность. Он теперь поехал в Тернов навестить свое семейство и вернется в Варну в начале ноября.

Лично я его еще не знаю, а потому, изложив Вашему превосходительству выше приведенные факты, воздержусь до некоторого времени от подробной оценки этой личности, впрочем весьма интересной, во-первых, как пользующейся сочувствием в Болгарии и во-вторых, как редактор единственной сатирической газеты этого народа." Въпреки нотките на тенденциозност в донесението то несъмнено дава представа за влиянието на Славейков и уважението, което той вдъхвал.

Твърде богато документирана в московските и ленинградските архиви е дейността на Н. Геров. В Ръкописния отдел на Ленинската библиотека в Москва се пази писарското копие от „Записка о взаимоотношениях греческого духовенства с болгарами", изпратена от Н. Геров на 29 април 1857 г. (Пог./ IV 2/108), а в архива на Академията на науките в Ленинград откриваме подробна рецензия на Геров за сборника с народни песни на руския учен фолклорист П. Безсонов (ф. 216, оп. 3, № 627).

Ще отбележим и две писма на Н. Геров от 16. II. 1891 г. и от 9. II. 1895 г. до Второто отделение за руски език и словесност и до Императорската академия на науките в С. Петербург. В първото писмо Геров съобщава, че е изпратил статията си „О буквах Ъ и Ь в старом церковно-славянском языке", с прибавлениями „О букве Ш, и о правописании народного имени словѧнинъ", сочи задачата, която си е поставил с тази статия, и изразява надеждата си, че трудът му ще заслужи одобрението на академията. С второто, значително по-дълго писмо Н. Геров изпраща том I от своя речник, като подробно обяснява неговия характер, задачи, особености (ф. 9, оп. 1, № 647).

Първият том от Н. Геровия речник е изпратен за редактиране на М. Дринов. В архива на АН в Ленинград се пази автограф от обстойната рецензия на Дринов[1], както и предшествуващото я негово писмо, в което съобщава, че поради необходимостта да направи множество справки и допълнителни проучвания ще забави написването на рецензията. Писмото е от 9. IV. 1895 г., а рецензията има дата 30. V. 1895 г. (ф. 9, оп. 1, № 647). Немедов, консул в Цариград, пише писмо, с което ходатайствува да се окаже материална помощ на Н. Геров, за да може да завърши речника си. С официално писмо се съобщава на Геров, че му е отпусната сумата 1500 рубли, като е взета под внимание рецензията на М. Дринов и е докладвано на императора (ф. 9, оп. 1, № 647. Дело об оказании вспомоществования бывшему вицеконсулу в Филиппополе, болгарину Н. Герову).

[1] Рецензията на Дринов е публикувана в „Известия Отделения русского языка и словесности", а през 1896 г. е преведена и поместена в Пер. сп., кн. 54.

Основното проучване на жизнения и творческия път на Р. Жинзифов предполага също така продължителна работа в съветските архивни хранилища и библиотеки. В Архива за литература и изкуство в Москва се пазят много писма на Жинзифов до П. И. Бартенев (35 писма) — интересни както в биографично, така и в идейно отношение. Жинзифов и Бартенев очевидно са били свързани с твърде тясна дружба. В писмата се разкрива отзивчивият, чист образ на българския възрожденец, неговото искрено родолюбие, вътрешните противоречия, които го карат дълбоко да страда, непрестанният му стремеж да бъде полезен, да работи. В архивата на Бартенев се пази в ръкопис и статията на Жинзифов „Еще о притчах св. Кирилла", както и ръкопис на стихотворението „Разговор със слънцето" (ф. 46, оп. 2, ед. хр. 295).

Данни за публицистичната дейност на Жинзифов се съдържат в две негови писма до Н. В. Гербел. В първото писмо от 19 февруари 1871 г. Жинзифов пише за своя статия, част от която е изпратил вече на Гербел. Той обещава да изпрати последната част от статията до края на февруари, обещава да упомене новите списания, които се издават в Сърбия и Влахомолдавия, и настоява да не се подписва статията му. Между другото Жинзифов съобщава, че изпраща две нови стихотворения на П. Р. Славейков. Второто писмо е писано само след четири дни, на 23 февруари 1871 г. В него Жинзифов пише, че е изпратил изцяло статията си за съвременната българска литература (печатана в „Поэзия славян" на Гербел) и че би искал вместо с фамилното му име да бъде подписана с псевдонима Z. Z. Z. (Ръкописен отдел на Публичната библиотека „Салтиков-Щедрин" в Ленинград, арх. Гербеля, ф. 179). Две писма на Жинзифов до Ив. С. Аксаков от 10 юни и от 20 юни 1863 г. се пазят и в Ръкописния отдел на Института за руска литература (Пушкинский дом) в Ленинград (ф. 3, оп. 4, № 215). В Историческия архив в Ленинград се съхраняват и някои документи около учителската дейност на Р. Жинзифов като преподавател по руски език в Лазаревския институт за източни езици (ф. № 733, оп. 157, ед. хр. 145, 148). За усърдна служба Жинзифов е награден с ордена Св. Ана — III степен (Истор. архив, Ленинград, ф. 733, оп. 120, № 779).

Подробни материали, които документират живота и дейността на българите — учили и работили в Москва — и които представляват чисто биографичен интерес, се пазят в Архива на Московската област. Ще изброим някои от тях: писмо до Ректора на Московския университет — официална покана от Централното Болградско училище от 20 октомври 1865 г. до Р. Жинзифов или М. Дринов да заемат катедрата по българска словесност в училището (ф. 418, оп. 34, ед. хр. 689, стр. 44); прошение на Жинзифов за постъпване в училището (ф. 418, оп. 29, ед. 226, стр. 1); документи от студентските години на В. Попович, Нешо Бончев, П. Каравелов и др. (ф. 418, д. 705; ф. 418, оп. 31, ед. хр. 828...).

Запазен е и т. нар. „формулярный список о службе" на Нешо Бончев като преподавател по гръцки език в I Московска гимназия (ф. № 371, оп. 2, ед. хр. 18). В Държавния исторически архив в Ленинград има документи около следването на В. Друмев в Духовната академия — пази се преписка по този въпрос между Одеското настоятелство и съответните административни органи (ф. 802, оп. 8, ед. хр. 28188, л. 1, 2, 3, 12, 13).

Немалко писма от изтъкнати наши възрожденски просветни дейци се намират както в Ръкописния отдел на Ленинската библиотека в Москва, така и

в другите московски и ленинградски архиви. Много от нашите възрожденски учители и просветители учат в Русия, ползуват се от материалната и моралната подкрепа на славянските благотворителни комитети и на изтъкнати славянофилски дейци. Закърмени от ранно детство с чувство на възторг и преклонение към руската земя, имали изключителното щастие да учат в московските училища и университети, да се запознаят отблизо с руската култура, изпълнени с признателност и големи надежди, те се завръщат в своята измъчена родина, готови да ѝ служат всеотдайно, да ѝ дадат всичко, което знаят и могат. Те никога не скъсват връзките си със своите приятели и покровители от голямата славянска страна, често се обръщат към тях за помощ, за съвет, за съдействие. В архивите на Погодин, Аксаков, Велтман, Венелин се пазят много писма, които разкриват типични черти от характера и мирогледа на българския възрожденски учител и просветител. Тези писма вълнуват със своята искреност и непосредност. Те несъмнено са ценен документ за историята на нашето просветно и училищно дело. В много от тях личи класовата ограниченост, липсата на верен политически поглед на някои наши просветни дейци. В отделни писма се прокрадват нотки на раболепие, на покорство и зависимост пред всесилните и влиятелни славянофилски ръководители. Несъмнено е обаче искреното патриотично чувство на нашите скромни учители, което определя поведението им и става смисъл и цел на живота им.

Ярък пример в това отношение е възрожденският учител и енергичен просветен деец Сава Филаретов. Писмата на Филаретов, написани грижливо, с интересни сведения за живота и борбите на българския народ, разкриват неговото будно гражданско съзнание, патриотизъм, готовност да служи на народа си. Роден в Жеравна, учителствувал 2 години в Шумен, Филиратов е препоръчан от Одеското настоятелство за студент стипендиант в Москва. Заел учредената от Ив. Н. Денкоглу стипендия, Филаретов през годините на своето следване (1852—1857) си създава много широки връзки с руски общественици и изтъкнати представители на славянофилството. През 1857 г. Филаретов става учител в София, където разгръща значителна просветна дейност. Той създава първото софийско класно училище, с нова организация и дух, първото софийско девическо училище, урежда с помощта на Денкоглу богата училищна библиотека. По-късно Филаретов работи в Руското консулство в Цариград и Одрин, а през 1863 г., твърде млад, умира в Кайро. Дейността на С. Филаретов, както и богатата му преписка рисуват образа на културен, надарен и много енергичен просветител. Той посредничи между руските славянофили и българите, препраща дописки за „Москвитянин“ и „День“, осведомява системно Погодин и Аксаков за събитията в България. Част от писмата му до Погодин са публикувани в „Письма к Погодину из славянских земель“[1]. Друго писмо до Погодин е поместено от Н. Барсуков в „Жизнь и труды Погодина“, т. 15, СпБ, 1901, стр. 99—100. Тук публикуваме 7 негови писма до Погодин, 3 до Велтман, 2 до Аксаков и 1 до Денкоглу. Денкоглу препраща на Погодин писмото, което е получил от Филаретов.

Най-интересни са тези писма на Филаретов, в които дава сведения на своите руски кореспонденти за живота в поробеното му отечество, за страданията на народа, за хода на борбата за църковна независимост... Филаретов е бил не само енергичен просветен деец и талантлив учител, но и несъмнено е имал качества на даровит публицист. За това свидетелствуват неговите живо

[1] Москва, вып. III, 1880, 10 писма.

написани дописки в „Цариградски вестник". Това личи и от писмата му, написани увлекателно, с хубав език. В московските и ленинградските архивни хранилища се намират още писма на Филаретов: до С. П. Шевирев и до Ковалевски, които не притежаваме или са твърде нечетливи (Архив за литература и изкуство, Москва — писма до Шевирев от 3 август 1853, 25 юни 1855 и 25 юни 1857 — ф. 563, оп. 1, ед. хр. 45; Ръкописен отдел на Публичната библиотека в Ленинград — писма до Ковалевски от 20 май, 30 август и 15 септември 1861 — арх. Ковалевского, ф. 356, и пак до Шевирев от 8 април 1854 — арх. Шевырева, ф. 850, к. — 3).

Освен писмата на Филаретов в приложението публикуваме 13 писма на известния възрожденски учител и книжовник Зах. Княжески. Не включваме трите писма на Княжески до Погодин, поместени в „Письма к Погодину из славянских земель" (М., вып. 3, 1880 стр. 709—717). Публикуваните тук 13 писма разкриват усилията на Княжески да подпомогне развитието на просветното дело в своята поробена родина. Отразени са неговите книжовни интереси и приносът му в съставянето и превеждането на учебници за българските училища. Княжески използува широките си връзки с влиятелните славянофилски среди в Москва и Петербург, създадени по време на следването му в Херсонската семинария, за настаняване в руските учебни заведения на много българчета и особено българки. Ревностен привърженик на образованието на жената, той открива девическо училище и изпраща много девойки да учат в Русия. Значителни са заслугите на нашия просветител и за библиотечното дело. От Русия той донася в България много книги, които раздава на училищните библиотеки и читалища. Публикуваните писма несъмнено ще хвърлят светлина и върху все още непълно проучената биография на Зах. Княжески — твърде разнообразна и неспокойна. Той пътува много, бил е в Йерусалим, Сирия, Африка, Гърция, Черна Гора, Сърбия, Румъния; в Русия, както става ясно от писмата му, живее доста дълго. Тук ще отбележим още едно писмо на Княжески, което не успяхме да получим от Ръкописния отдел на Публичната библиотека в Ленинград, писмо до Одоевски от 15. VII. 1847 г. (Арх. Одоевского, оп. 2, № 60).

* * *

Настоящото съобщение цели да даде представа за някои документи, свързани пряко или косвено с нашето национално Възраждане, съхранявани в архивите на Москва и Ленинград. Много от тези документи бяха най-общо указани, на други се спряхме по-подробно. Същевременно дадохме и най-необходимите сведения за материалите, които публикуваме в приложението. В него включваме една част от непубликуваните досега материали от времето на нашето Възраждане, които се намират в ръкописните хранилища на Москва и Ленинград. Публикуваме писма на Априлов, на Априлов и Палаузов, едно писмо на Кипиловски, писма на Сава Филаретов и Зах. Княжески и др. Напълно възможно е от същите автори да има и други неизвестни писма и документи в съветските архиви. Продължителната и упорита работа в тази посока навярно ще даде положителни резултати. Издирването на всички български материали в някои ръкописни хранилища е затруднено поради липсата на пълен опис или каталог на всички архивни единици. Съществуват също така в огромните съветски архиви още необработени, непроучени фондове.

Повечето от публикуваните по-долу писма представляват автографи. Помалка част (някои от писмата на Априлов и Палаузов) са писани от калиграф и са само подписани от авторите си. Едно Априлово писмо (до П. Ганчев) е запазено в препис (писарско копие), направен в полицията. Повечето от писмата са датирани. На единичните писма без дата определяме приблизителното време на написване. Писмата са подредени хронологически. Някои от писмата на Априлов и Палаузов са писани на много тънка хартия, която е попивала мастилото. По тази причина техните оригинали са извънредно трудни за разбиране. Направено бе възможното за най-пълното им разчитане. Неразчетените думи са отбелязани с многоточие, заградено в скоби (.....). Приблизително, несигурно разчетените думи са заградени в правоъгълни скоби [ ]. Зачертаните пасажи, изречения илиду ми заграждаме в ъглести скоби <>. Всички материали публикуваме на съвременен руски правопис, като запазваме изцяло езика на авторите им, както и значителните граматически и правописни грешки в някои писма (на З. Княжески, Кипиловски...), резултат на непълно овладяване на руския език. По този начин писмата се печатат така, както са дадени.

В. Е. АПРИЛОВ

1

[До Ю. И. Венелин]

Милостивый Государь,
Юрий Иванович!

Не имев честь удостоиться Вашего ответа на два наши письма от 16-го марта и 13 апреля сего года, сим спешу просить Вас вторично, не оставить выслать первых томов для удовлетворения некоторых из подписчиков Ваших, или если не имеются, то уведомите, ибо получив ваше уведомление о том в последних числах марта, я понял что они Вами уже высланы. Касательно 2-го тома, уверен, что Вы не оставите исполнить нашу просьбу, т. е. иметь их в готовности, чтобы пропечатав подписчиков выслать. Мне удивительно, что с Бухареста нет еще ответа, (. . . . . .) уже (. . . . .) три письма, по получении подписчиков Бухарестских не замедлю вам доставить вместе с Одесскими. Н. Н. Мурзакевич[1] намерен в исходе сего месяца побывать в Москву. Я достал болгарский Царственник, сочиненный Паисием, иеромонахом Хилендарским в 1762-м году, где много любопытного и неизвестного (по крайней мере мне). Хотя сочинитель и не упоминает о источниках, кроме одного Мавро Урбина, но ссылается просто на разни истории, тем не менее заслуживает доверия, может быть он писал по преданиям народа. За сим в Царственнике много [погрешностей], анахронизмов, упущений и пр. Я дал его переписать и надеюсь успеть послать его Вам с г. Мурзакевичем. О Вашем Царственнике нет известия, я повторил письмом тоже и о типографии.

В прошедшем и текущем месяцах отправились в Адрианополь и Слимно два приятеля, я им препоручал много[го], чтобы сделали хотя малейшую часть,

[1] Мурзакевич Н. Н. — известен руски историк и етнограф, професор в Ришелевския лицей в Одеса.

исполнив и просьбу г. Мурзакевича, возложенную ему (как он мне сказал) г. Шафариком, справиться о правильном произношении имен болгарских городов, рек и пр. ибо г. Шафарик сочиняет карту славянских народов. Г. Мурзакевич обещался написать ему, заблаговременно отказаться от (. . . . .), ибо факты принудят его к тому со временем; по его требованию доставил ему и болгарских книг. Г. Байль пишет мне, что он вручил Вам присланных мною 16 книг, некоторые из них, как усматриваю, у Вас имеются, за что покорно прошу выслать нам обратно тех, которые у вас уже имеются, ибо с Бухареста их трудно доставать. Не знаю, если вы намерены составить карту нынешней Болгарии, на сей конец нужно сейчас начать и достать карту Турции из Дома карт российских, где и прибавить что не достает, будучи в большом масштабе. По требованию г. Кипиловского еще в прошлом годе писал я об ней г. Глазунову[1], но он отвечал, что не имеется. Должно полагать, что правительство не пускает их в продажу. Отъехавший в Слимно приятель показал великое усердие содействовать к открытию жеравных Ваших Рукописей, ему дорога через Жеравну — при том обещался, если обстоятельства позволят, посетить и Преславу и снять что-нибудь из развалин. Отцу Неофиту писал я уже о Шишмановой рукописи три письма, и теперь только узнаю, что он в Копривщице. По моей просьбе я надеюсь, что Вы приложите какую-либо картинку или факсимиле к 2-му тому, чтобы возбудить любопытство. Г. Шафарик в первом томе (переведенном г. Бодянским),[2] пишет, что по сие время не имеются болгарские монеты, из сего заключаю, что нет их ни в одном европейском кабинете (что было бы известно г. Шафарику) я препоручил и сие (. . . . .) разведать на месте. Но как Вы сами знаете, болгары много обещаются, а ничего не сделают, [знакомое] дело. А propos, скажу Вам, что Вы видно не так поняли мое предложение о членах (от—та—то). Я предлагаю, чтобы все приняли одинаковый член, и именно от, та то, и понятно, чтобы оставили членов. Сие сделать невозможно. Софроний[3], яко проповедник придерживается славянскому: Обренович не болгарин, архимандрит Неофит[4] и Васкидович не включили в грамматику, но употребляют, называя частицею. Все изданные по сие время книги употребляют член, хотя и не одинаковый, притом член есть определительное изречение или его выразитель. Он имеется в народных песнях, болгаре всех состояний от него не откажутся; насчет стихов, член облегчает рифму. За сим с истинным почитанием имею честь быть ваш,

Милостивый Государь
всепокорнейший слуга
Василий Априлов.

7-го июня 1838 года.
Одесса.

Г. Муразли чрез Москву отправился в С. Петербург на откупах. Мы дали ему письмо к отцу Анатолию[5], высылать ему [две] книг. — О ходе нашей школы

[1] Глазунов — известен руски книжар и издател. Фирмата на Глазунови била една от най-известните книгопродавски фирми в Русия до революцията.

[2] Бодянский О. М. (1808—1877) — професор в Московския университет. Един от основателите на руското славяноведение. Превеждал на руски език много трудове на чешки и полски слависти.

[3] Софроний — Софроний Врачански.

[4] Архимандрит Неофит — Неофит Бозвели. Автор на „Славяноболгарское детоводство", печатано в Крагуевац през 1835 г.; състои се от шест части. Третата част е „Славяноболгарска граматика", а петата „География". В съставянето на „Детоводството" участвува и Е. Васкидович.

[5] Отец Анатолий — монах в Атонския манастир, българин.

писали прочесть „Московский наблюдатель“[1], пригласили к богоугодному делу и содействию болгарскому историографу насчет болгарских рукописей в Афонских монастырях. Он не заражен грекоманией.

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин“. Москва, Вен. V 149/2

2

[До Петър Ганчев]

Почтенное письмо Ваше, от 4 сего месяца, я получил. Радуюсь, что Вы принимаете участие в делах наших болгар. Благодарю Вас за удостоение меня Вашею дружбою и знакомством. Я постоянно желаю добра нашей бедной нации, коей, как верный сын, обязан содействовать для блага ее и словом и делом. Мое мнение, которое одобряют и здешние наши соотечественники и находящиеся в других местах, есть, чтобы болгаре старались всевозможно о просвещении и образовании себя, дабы все их желания и действия клонились к благополучию Отечества и не допустили бы нарушение такового от неблагомыслящих людей, которые, хитро из видов собственной пользы и из желания возвыситься, возбуждают слабых и неразумных болгар к поднятию оружия для их же гибели, чему имеем много примеров. Эти же интриганты, зная невежество и легкомыслие болгар и то, что они не имеют никакого понятия о европейских связях с Турциею, заставляют их проливать кровь для чуждой пользы и посылают их в свою малозавиднуюс землю, для населения ее и для служения им без всякой надежды увидеть свое Отечество. Так расстроили сынов нашей отчизны, оставленной ими в запустении и пренебрежении, между тем как должно стараться об образовании и просвещении, тем более, что царь (султан) умилосердился и уравнил по Хатишерифу права всех подданных своих, как самих турок. Некоторые впрочем говорят, что Хатишериф не исполняется так, как написан. Я с тем согласен; но надобно взять в соображение то, что всякое новое учреждение не так легко может восприять силу, ибо для этого требуется времени. Наши недоброжелатели беспрестанно твердят, что Турецкое царство ослабело и не может противустоять. Это правда только в сравнении с Европейскими державами; но для внутренних беспокойств и возмущений, оно сильный колос и в военном и в гражданском отношении. Вы, Петр Гаврилович, как просвещенный и образованный, должны читать русские, французские и немецкие газеты, где описываются верно все сии обстоятельства. Скажите мне, что хорошего сделали те беспокойные греки для братиев своих Кандиотов, взбунтованных ими безумно и к чему послужили воины, оружие и деньги? Это кончилось истреблением 4000—5000 братиев и оставлением других в совершенном бедствии. — Также, что сделали те безумные болгаре, которые возмутились в Ниссе?[2] Истребили 1000 — до 1200 болгар и еще убежали в Сербию. — Такое суетное предприятие заставило турок смот-

[1] Московский наблюдатель — литературно списание, издавано в Москва от 1835 до 1839 г. До 1838 г. е с консервативен дух. Редактори В. П. Андросов, С. П. Шевырев, сътрудници М. П. Погодин, А. С. Хомяков и др. В „Московский наблюдатель“ Венелин публикува труда си „О зародыше новой болгарской литературы“ (септември 1837 г.).

[2] През пролетта на 1841 г. избухва Нишкото въстание, жестоко потушено.

реть четырмя глазами на них и употреблять жестокие меры, которые может быть и резонны. Наконец мы имеем пред очами нашими безумное намерение этих 300 болгар в Браилове[1], последствия коего должны вразумить каждого, как наши просты и как пользуются этим наши недоброжелатели. О, боже! Просвети сей невежественный народ, да познает, что есть добро! Я, равно как и другие благомыслящие болгаре, считаем безумным и нерасчетливым предприятие, подобное вышеописанным. Посему и г. Георгий Димитриевич[2] в Галацах и Вы должны, если желаете добра, убеждать всех непонимающих дел, избегать людей, советующих противное: ибо всякое таковое действие не только не принесет никакой пользы, но еще угрожает несчастием и проклятием от будущих поколений за гибель невинных детей, жен, мужей и проч. Надобно помыслить, можно ли взять на душу свою грех за причиненное несчастие многим тысячам невинным жертвам, вопиющим против виновных. Еще Вам расскажу, что пишут газеты Algem. Zeitung 1841-года 7 декабря, № 341, что Порта знает подробно намерение, какое имеют христиане против Турции и 16-го октября дала ноту министрам, в коей описывает подробно все сильные меры, принятые ею в военном отношении во всех частях государства, для удержания в кротости неспокойных, зачинщиками коих считает она греков. При сем препровождаю письмо, для передачи г. Георгию Дмитриеву в Галацах. Пишите и Вы основательно, чтобы жили смирно, чтобы всякий занимался своим делом и учили бы детей своих повиноваться начальству. Письмо присланное Вами для отсылки в Бухарест, относительно грамот, я не отправляю потому, что не вижу действительности в этом. Из всего этого Вы можете усмотреть, что я истинно стараюсь о благе нашего племени и по сей причине не могу писать Вам ложно.

Касательно же просвещения и ученых предметов я готов Вам служить. С первою оказиею я пришлю Вам экземпляр сочинения Венелина. В Галацы я теперь не пишу. Пошлите туда это письмо в подлиннике, или копию с него. Остаюсь Ваш соотечественник Василий Априлов.

P. S. Включаю у сего параграф из „С. Петербургских ведомостей,“[3] № 277, от 5-го декабря сего 1841 года, из коего Вы увидите, что державы признают справедливыми права Порты.

Централен държавен исторически архив, Москва, арх. III отд., I експ., д. 297, Писарско копие.

Към първата страница е приложена следната бележка: „Перевод с болгарского письма Одесского купца Василия Априлова к переводчику Рениской таможни Ганчеву, от 17-го декабря 1841 года, из Одессы в Рени.“

---

[1] Има пред вид жертвите, дадени по време на Браилското юлско въстание от 1841 г.

[2] Георгий Димитриевич Казака (Карловеца) — един от ръководителите на Браилския бунт, съратник на Раковски, свързва браилските дейци с бесарабските българи.

[3] С.-Петербургские ведомости — руски вестник, официален орган на царското правителство.

3

[До С. С. Уваров[1]]

Ваше Высокопревосходительство,
Милостивый Государь Сергей Семенович!

Монарху пространнейшей и сильнейшей в свете славянской империи, и главе народного просвещения и образования оной, пекущемуся более всего о народности сего многочисленного народа, долженствуют быть известным всякое новое стремление славянских племен к образованию. Болгаре заслуживают то покровительство, которое Ваше Высокопревосходительство оказывают вообще славянам. По сему обращая внимание на все отрасли общеславянского просвещения благоволите, Ваше Высокопревосходительство, удостоить внимания мою всепокорнейшую просьбу, и, если найдете приличным, — поднести Его Императорскому Величеству, Государю Императору, и Его Императорскому Высочеству, Государю Цесаревичу, по экземпляру моей книги: Денницы Ново-болгарского образования, при сем препровождаемому.

Испрашивая снисхождения Вашего Высокопревосходительства на сию величайшую для меня честь, в то же время всепокорнейше прошу Ваше Высокопревосходительство почтить меня своим благоволением, и принять другой экземпляр той же книги для Вашего Высокопревосходительства назначенный.

Если Ваше Высокопревосходительство удостоите книгу своим высоким вниманием, то будет высочайшею для меня наградою.

Имею честь быть

Вашего Высокопревосходительства,
Милостивого Государя
всепокорнейший слуга
Василий Априлов

30 января,
1842 года,
Одесса.

Държавен исторически архив, Ленинград; ф. 735; оп. 2, ед. хр. 296.

4

[До М. П. Погодин]

Милостивый Государь
Михаил Петрович!

Долгом себе поставляю объявить Вам посредством сего письма чувствительнейшую мою благодарность за оказываемое Вами попечение всему тому, что есть болгарское. Нынешние болгаре, чувствуя это благорасположение Ваше, передадут свои чувства будущим поколениям. Облагодетельствованный Вами Ильев не находит слов нахвалиться Вашими благодеяниями. Мне ничего больше не остается, как просить Вас покорнейше оказывать ему и впредь свое покровительство.

Книга моя, Денница Ново-болгарского образования, уже напечатана. В. В. Григорьеву[2], едущему к Вам по почте, отдал я экземпляр

[1] Уваров С. С. (1786—1855) — министър на народната просвета в руското правителство. Насаждал религиозни и монархически възгледи, спъвал развитието на прогресивната литература.

[2] Григорьев В. В. (1816—1881) — буржоазен руски учен, ориенталист, член-кореспондент на Петербургската академия на науките.

Милостивый Государь

Михаилъ Петровичъ!

Долгомъ себѣ поставляю объявить Вамъ посредствомъ сего письма чувствительнѣйшую мою благодарность за оказываемое Вами попеченіе всему тому, что есть Болгарское. Нынѣшніе Болгаре чувствуя это благорасположеніе Ваше передадутъ свои чувства будущимъ поколѣніямъ. Обязательствованный Вами Славенъ неналодитъ словъ наявалиться Вашими благодѣяніями. Мнѣ на него больше не остается, какъ просить Васъ покорнѣйше оказывать ему и впредь свое покровительство.

Книга моя, Денница Ново-Болгарскаго Образованія уже напечатана. В.Д. Григоровичу подношу къ Вамъ по почтѣ, отвѣдавъ отъ Болгаръ отпечатанныя для доставленія къ Вамъ; покорно прошу принять оный въ знакъ истиннаго моего къ Вамъ ува-

охопочтенія. — Прочимъ Господамъ посылаю я чрезъ
генерал транспортовъ. Г. Львовъ хуйметъ труды
раздать имъ по реестру.

Г. Молнаръ и по сіе время не посылаетъ намъ
бумаги г. Венелина; онъ оныя имѣетъ имъ продать, но,
мы, не видѣвши не можемъ купить. Мы обязы-
ваемъ, не купивши кремде, нолого не печатать.

Съ истиннымъ почтеніемъ и преданностію
имѣю честь быть Вашъ

Милостивый Государь!

в февралѣ
1842, года
Одесса

покорнѣйшій Слуга

В. Василій Аѳанасьевъ

оной для доставления к Вам; покорно прошу принять оный в знак истинного моего к Вам высокопочтения. — Прочим господам посылаю я чрез контору транспортов. Г. Ильев приймет труд роздать их по реестру.

Г. Молнар[1] и по сие время не посылает нам бумаги г. Венелина; он желает их продать, но мы, не видевши, не можем купить. Мы обязываемся, не купивши прежде, ничего не печатать.

С истинным почтением и преданностию имею честь быть Ваш,

6 февраля,
1842 года,
Одесса

Милостивый Государь,
покорнейший слуга
Василий Априлов

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Пог. / II $^{2}/_{20}$.

5

[До С. С. Уваров]

Ваше высокопревосходительство!

Желание возбудить в болгарах сознание своего народного исторического значения возложило на меня обязанность сблизить их с русскими, зная сколь дорого они ценят всё русское. Посему изданы были мною русские книги, как-то: „Болгарские книжники" „Денница новоболгарского образования" и Дополнение к оной. С этой же целью издаются ныне и: „Болгарские грамоты".

Во изъявление глубочайшей благодарности всех моих соотечественников за оказываемое вашим высокопревосходительством покровительство образующемуся в русской империи болгарскому юношеству, принимаю смелость всепокорнейше просить ваше высокопревосходительство позволить мне посвятить сие новое издание высокому имени Вашему.

Экземпляр труда моего, еще не вышедшего в свет, чрез посредство его превосходительства, господина исправляющего должность Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора при сем препроводить честь имею.

С глубочайшим чувством высокопочитания имею честь быть

Вашего высокопревосходительства
покорнейший слуга
усерднейший болгарин
Василий Априлов

Господину Министру Народного Просвещения С. С. Уварову.
Мая 1-го дня, 1845 года,
Одесса

Държавен исторически архив, Ленинград, ф. 735, оп. 2, ед. хр. 296
Писарско копие. Подписът е на Априлов.

[1] Молнар Ив. — братовчед на Ю. Венелин, негов близък другар и пряк наследник. След смъртта на Венелин цялото му ръкописно наследство остава у Молнар.

1

[До Ю. И. Венелин]

Милостивый Государь,

Юрий Иванович!

С великим удовольствием мы имели честь получить три почтенных письма Ваших от 27 сентября, 9-го и 28-го октября почти в одно время по причине существующей и поныне еще заразы в нашем городе. Мы читали их со вниманием и пожалели только о том, что ответ на первое наше письмо отложен на столь долгое время, в сей промежуток мы могли бы много успеть. Все, что вы изволили писать о нерадении наших соотечественников, есть сущая правда, мы видим, что вам они лучше известны. Мы не упускаем случая пенять их в том. Со временем, может быть, они опомнятся. Между тем мы не перестанем их увещевать. Учрежденная школа в Габрове несколько их побудила: богатые жители Филиппополя суть природные болгаре, они выстроили школу взаимного обучения в самом Филиппополе и в Копривщице (село в 20 в.) и в других городах, селах, как-то: Казанлыке, Калофере и Трявне строятся школы. Их должно быть еще во многих городах, но это нам совершенно неизвестно. Мы писали, чтобы нас известили, и тогда не оставим и Вас уведомить. Зато о филиппопольском нам известно, что попечители его, первенствующие в Филиппополе и Адрианополе по подрядам с правительством — братья Стоян и Райко Чаликоглу[1], из Копривщицы суть и старосты Рыльского монастыря, коего иеромонах наш габровский учитель Неофит[2], который по их приглашению, имея свои виды, отказался от нас и еще в апреле месяце оставил Габрово, но за всем тем мы писали к нему, что как он не был полезен нашим отечественникам, нам все равно, где бы он не просвещал болгар, и мы будем продолжать с ним ту же приязнь.

На сих днях мы писали ему и посылали с Ваших первых писем копии, прося его исполнить все, предлагаемое Вами и постараться о Шишмановой привилегии. Подобным образом послали мы копии и другим лицам, как-то: в Карлове — Райну Поповичу и в Свищове архимандриту Неофиту и Васкидовичу. В Бухаресте писали объявить содержание Кипиловскому, Пешакову и прочим, также и доктору Берону в Крайове. Написали Кипиловскому както и прочим постараться всеми силами доставить Вам удовлетворение. У нас теперь учителем воспитанник отца Неофита и который будет продолжать учение около двух лет, пока окончит нужные науки — воспитанник нашей школы, здесь в Одессе, ныне учащийся. Мы усматриваем из Вашего письма, что Вам неизвестны все изданные болгарские книги, при сем мы Вам посылаем каталог оных (сколько нам известно). В ответе скажете, какие из них Вам неизвестны, чтобы их Вам послать; как у болгар не имеется ни журналов, ни периодических изданий, то о их словесности нельзя узнать, как из предисловия их книг. Нас много обрадовало Ваше намерение издать статьи *О возрождении болгарской словесности*. Сии статьи будут для болгар литературные журналы. Российская словесность будет знать о бедной, сухой болгарской литературе

[1] Стоян и Райко Чаликоглу — Чалъкови, известни пловдивски чорбаджии, дарители, основатели на училище в Пловдив.

[2] О. Неофит — Неофит Рилски.

и может быть даст ей руку помощи. Тем приятнее, кажется, будет помещать их в Ваших брошюрках, где будут помещены песни и разная болгарская словесность. Упоминаемого выше Райна Поповича из Жеравны мы просили постараться разведать о тамошних пергаментах; но Цароставник[1] не есть ли показанный [в аппаратах] истории архимандрита Райча[2] под № 61? Мы пригласили всех стараться о разгадании разных рукописей, монументов и песней. Несколько месяцев тому назад мы просили г. Кипиловского писать в Париж о болгарской рукописи, о которой упоминает Карамзин на 366 стр. 1-ого тома Росс. Ис. 1815 г. Послав копию Вашего письма архимандриту Неофиту, мы просили его исследовать о упоминаемых им рукописях Терновской церкви „40 мучеников" (как вы увидите, в его краткой географии). Касательно же Преславы и пр. скажем, что хотя бы отец Неофит или кто-либо из тамошних и посетил их, то мало принес бы пользы: ибо они не умеют снимать планы на месте, с развалин, как должно. Но за всем тем надеемся, что они что-нибудь да сделают. Преслава существует и по церковному учреждению, там есть епископ и ныне. Не знаем за что г. Тепляков, в своих письмах из Болгарии 1829 г., следуя г. Бларенбергу, ставит ее в нынешнем Девно, где находятся его гигантские развалины.

Впрочем зараза, [и по ныне] свирепствовавшая в тех местах, и по ныне много делает препятствий. Отец Неофит по обещанию еще не выслал грамоты и песен. По Вашему желанию мы не преминем всеми силами содействовать Вам к поощрению болгар просвещению; их нужно к тому побуждать всячески; но скупость есть их характеристическая черта; они слывут еще в средних веках. Между ними есть много достаточных, но невежество, ах невежество!.. Вы пишете, что в Ваших статьях, (которые по всему вероятию достанутся всем болгарам) Вы будете говорить о нашей габровской школе; но как на этот предмет нужно Вам знать истину нашего заведения, чтоб не попасть в ошибку, подобно отцу Неофиту и Райну Поповичу (в предисловии своей хрестоматии, как увидите); то вот их основание: „В 1832 году решившись учредить оную, мы просили наших соотечественников в Бухаресте г. г. Мустаковых[3] и Бакалоглу дабы они приложили свои старания пожертвовать в ее пользу по желанию и пригласить и прочих, уведомить их, что на сей предмет с нашей стороны каждый из нас жертвует ежегодно по две тысячи левов, обязуясь, чтобы эта сумма была выдаваема и по нашей смерти. В ответ на это наше письмо г.г. Мустаковы и Бакалоглу писали нам, что готовы всеми силами помогать сему учрежденню, и намерены по разделе с родными подарить свое недвижимое имение, находящееся в Габрове, оной школе (что по сие время не последовало) и до того уведомляют нас, что умерший габровец Феодосий Хаджи Савчов духовным завещанием подарил имение, находящееся в Габрове, оной школе, приносящее около 900 девятисот левов годового доходу, и другое состоящее в лавках в самом Бухаресте, имеющее год. дох. более двух тысяч левов, назначив душеприказчиками их братьев Мустаковых. По сим пожертвованиям, болгарский меценат митрополит Терновский и

[1] Цароставник вместо Царственик.

[2] Архимандрих Раич Йован (1726—1801) — сръбски историк. Автор на „История на разните славянски народи, най-паче на българите, хърватите и сърбите" (1794—1795).

[3] Мустакови — известни български търговци. На тях Неофит Рилски посвещава своята „Българска граматика".

экзарх всей Болгарии, Господин Иларион[1], имевший еще до того намерение учредить в своей епархии школы, рассудил спорное дело в Габрове в пользу школы, и общий сбор обязался платить вроде процентов спорной суммы на 1000 левов в год. Влияние Владыки, его увещания и денежное вспомоществование в пользу учения побудило габровцев окончать оное своим иждивением, почти так, что наши пожертвования и Бухарестские доходы покойного Савчова достались на уплату переводов и учителей. Старанием того же первосвященника найден отец Неофит и послан в Бухарест выучиться взаимному обучению и для перевода таблиц и составление грамматики, где он и окончил все сие в 10 месяцев. Отправившись в Габрово, отосланы таблицы и грамматика Мустаковыми с нарочным в Крагуец для напечатания, где они обошлись гораздо дороже нежели в Будиме. Отец Неофит и за ним Попович, видя что г. г. Мустаковы издерживают все нужное для школы, не рассудя, что мы в Одессе посылаем наши пожертвования или (может быть) мало зная об них, воздали им в своих предисловиях более похвалы, нежели сколько они по правде заслуживают (ибо и точно они старанием и поощрением много приносят пользы, и если бы и другие последовали их примеру, было бы еще больше). Отец Неофит должен был посвятить грамматику и таблицу Иллариону, а Попович — правде. Мы, боясь охладить ревность Мустаковых, предоставили времени изгладить оную.

Приносим нашу чувствительную благодарность за принесенный нам в знак дружбы 1-ый том Вашей истории и первый же „О характере песен“[2]. Нам приятно читать все, что относится к нашей словесности. По первой оказии доставим гг. Неофиту, Кипиловскому и Пешакову оные, о чем им писали. Искренно желаем, чтобы будущие Ваши брошюрки воспламеняли усердие наших соотечественников. О пренумерантах на 2-ой том мы уже писали в Бухарест, Кишинев и Измаилово (где близко Болград) и начали и здесь подписку и желательно бы было, если бы несколько месяцев прежде назначили оную, ибо необходимо нужно, чтобы имена были непременно припечатанны, дабы иметь и вперед усердие подписчиков; мы просим поспешить, не передавая через Дунай, чтобы застать окончание печати, на всякий случай не надеемся успеть прежде двух месяцев получить всех пренумерантов и доставить Вам с деньгами. — Что касается до 2-ой части Вашей брошюрки, то рассудили мы за благо окончить сначала пренумерацию Истории, и познакомить соотечественников с содержанием 1-ой части и тогда уже приступать к пренумерации второй и третьей. На сей конец полагаем послать в Бухарест 10 частей, а прочие тут продать по $2\frac{1}{2}$, как Вы в первом Вашем письме назначили; за что не оставьте в ответ дать Ваше согласие. Между тем, может быть, наш город откроется, и мы найдем случай отправить 10 час. в Бухарест. При раздаче уже 2-го т. Истории предлагаем предложить подписчикам брать 1-ый, смотря по подписке, о чем будем соображать тогда.

Из вышесказанного стало Вам известно, что отец Неофит и прочие не послали нам песней, за что по желанию Вашему при сем посылаем Вам присланные нам. Вы увидите сколько народных и сколько сочинено Кипиловским и Пешаковым. Желание их чтобы Вы при печатании означили сочинителя

---

[1] Иларион Критски — гръцки владика, търновски митрополит от 1821 г., изпратен от цариградския патриарх; наричал се „екзарх на цяла България“.

[2] „О характере народных песен у славян задунайских“ — труд на Ю. Венелин.

(suum cuique). В предисловии II-го т., если скажете что-нибудь о них, то сие более их поощрит, а если в брошюрке напечатаете 1—2 их песен, тем лучше.

В заключение скажем Вам, что мы стараемся учредить маленькую типографию в Габрове с болгарскими и греческими литтерами, чтобы избегнуть отправки самих переводчиков и сочинителей в Будим, где самое выгодное печатание (по 30 рубл. ассиг. лист с бумагою), но куда должно послать сочинителя для корректуры, который тем издерживается, и если где занят лекциями (как-то Попович), то оставляет своих учеников несколько месяцев. О исполнении сего плана мы просили уже князя Самосского Богорида,[1] чтобы исходатайствовал нам позволение. Вам известно, что Оттоманская Порта все дела подданных христиан ведет через него, так что он есть первое лицо христианское. Он болгарин, из Казана (Котла), любит своих и, может быть, за то только любим и Портою. Мы поставили ему на вид, что Болгария, просветившись, будет отдолжена просвещением потомку того, который первый осветил ее лучем правой веры. По получении ответа, не преминем Вас о том уведомить.

Сердечно желая Вам всякого благополучия для просвещения наших соотечественников, потомки коих оценят Ваши труды более нежели современники, пребываем Вам

Одесса, 1837 года,
декабря 10 дня

С нижайшим почтением
покорные слуги
Николай Палаузов
Василий Априлов

П. П. Так как почтовая контора не принимает, по причине заразы, толстых пакетов, то продолжение песен остается с будущими. В Петербурге ныне живет в Афонском монастыре Афонской горы Иеромонах Анатолий, который исходатайствовал для своего монастыря болгарского, Зографа, имения в Бессарабии, взятые в казну. Он любим знатными и есть родом болгарин из Пазарджика (30 верст от Филиппополя). Если имеете или можете иметь с ним знакомство, то он может многого сделать для болгар, насчет имеющихся в монастыре рукописей. — Г. Байла писал мне, что в Москве имеется болгарин из Софии, Николай Иванович Денго;[2] он желает учредить в своем городе школу. Я писал уже г. Байлю как ему поступить. Повидайтесь с ним, он может сделать добро.

В числе лиц, старающихся о просвещении своего народа, не поставил я доктора Николая Пикола[3], ныне княжеского медика в Бухаресте, учившегося в Париже и глубокого философа; он родом болгарин из Тернова, брат двоюродный жены племянника моего, также болгарина. В 1831-м году приехал в Тернов и получил имение отца своего Хаджи Саввы, болгарина, и с тех пор слывет первым доктором княжеским. Он заражен грекоманиею, и, как слышу

---

[1] Княз Самосский Богориди, Стефан (1770—1859) — българин от Котел, турски държавник. Има заслуги за разрешаването на църковния въпрос. След 1829 г. губернатор на о-в Самос.

[2] Николай Иванович Денго — Н. И. Денкоглу (1781—1861) — известен български търговец с будно национално съзнание. Щедър благотворител. Учредил в Москва стипендия за млади българчета, подпомагал много училища, подарил много книги на софийските училища, поел разходите по откриване на Венелиновия паметник в Москва и др.

[3] Д-р Николай Пиколо (1792—1865) — известен учител в Гръцката велика школа на о-в Хиос и писател.

отказывается быть болгарином. Сын недостойный Отечества! — Он много бы принес пользы по своему влиянию, если бы обратился на путь истины. Не худо упомянуть в брошюрке о такого рода болгар. Г. Мурзакевич пишет Вам особо.

2

[До Ю. И. Венелин]

Милостивый государь
Юрий Иванович!

С последним письмом нашим 10 декабря истекшего года мы писали Вам подробно, послав часть песней. Надеемся, что оное письмо Вами получено. С того времени не писали Вам, полагая получить и Бухарестских пренумерантов 2-го тома, но на сих днях уведомили нас, что так как дожидаются таковых из Крайовы и Ибраилова, получение коих несколько замедлится, то рассудили послать Вам до того собранных здесь по сей день с тем, чтобы имели в готовности всю книгу, и по получении от них имена подписчиков приложили лист к краю, чтобы не медля отправить нам, дабы при отдаче предложить подписку 3-ого тома и пр. В счет здешних книг мы отдали 10 первых томов. По получении сего письма чрез контору транспортов тройкою отправьте нам сто двадцать первых томов, чтобы раздать на счет подписанных и продать, а 50 из них послать в Бухарест, где надеются распродать их на Ваш счет. Мы уже отправили туда на подобный предмет десять частей Вашей брошюрки, которая послужит познакомить их с нею и пр. В особом пакете сегодня посылаем Вам по почте на счет здешних подписчиков ассигнациями пятьсот рублей № 500. В одном Бухаресте набрато более 80 книг. Деньги вышлют все вместе, когда получат Крайовских и Ибраиловских. До того покорно Вас просим изготовить все, чтобы приступить к 3-му тому. За Дунаем язва минула и надеемся получить уведомление от Неофита и пр. За Цароставник писали в Ибраилов, где сказали нам, что находится чорбаджи Петро. Из уведомления г. Строева[1] из Парижа видим, что рукопись болгарская за № 2340 не существует, о чем весьма сожалеем; прочие славянские найдены им между азиатскими, должны быть любопытны. За Реймское евангелие он теряется в догадках—не можем понять почему оное не может быть болгарским, доставшееся Патриарху уже по падении царства. Из снимка, который он доставляет, по издании можно будет много понять. И Мурзакевич сказал нам, что Московский университет послал г. Бодянского в Богемию и что он за сим пробудет в Болгарии около 2 лет; мы желаем ему всякого успеха, но не думаем, чтобы он много успел между болгарами. Они будут его остерегаться более, нежели Вас, фирман откроет ему путь везде, но не откроет сердца, и если где имеется какая-нибудь рукопись, ее скроют, отозвутся неимением, под опасением, что оную у них отнимут. Мы боимся, что теперь не достанем и Рыльскую рукопись Шишмана, о которой Вам писали и о ко-

[1] Строев С. М. (1815—1840) — руски историк. През 1837 г. работил в немските и френските архиви и библиотеки, след което публикувал „Описание памятников славяно-русской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции" (1841, публ. посм.).

торой отец Неофит по чистосердечию нам объявил, обещаясь по прибытии в монастырь доставить нам facsimile, по возможности. Довольствоваться на первый раз снимками со всех могущих иметься рукописей, кажется нам благоразумнее. Самые турецкие начальники, исполняя фирман, с другой стороны внушат болгарам противное мнение, и болгаре не могут им не угождать, ибо фирман путешествует с имеющим его. Насчет языка и песней то же недоверие, та же боязнь, и г. Бодянский успеет менее Вас. Мы не в силах подавать советы Университету, но излагаем наше мнение. Мы знаем, что г. Бодянский должен быть человек большого достоинства, и мы по приглашению г. Мурзакевича, дадим ему рекомендательные письма, которые на что-нибудь ему пригодятся. Если Вы почтете за резонно, то объявите господам членам Университета наше мнение, что если бы на сей конец послан был природный болгарин без всякого фирмана, сопутника и влияния со стороны русского правительства, то он много бы успел: болгаре будут к нему откровенны, видев, что он болгарин. В два или три года он много успеет, живя в разных местах Турции; жаль что из болгар нет людей большой учености. За всем тем, если Университет одобрит наше предложение, можно пригласить отца Неофита, или Кипиловского, или Пешакова, обещав ему, по окончании вояжа медаль, почтенное титло и тому подобное.

Вы изволили нам писать, что имеете в Болграде приятеля; скажите кто он такой, мы напишем ему, или напишите нам к нему письмо. По жительству он может набрать много песней. При сем мы посылаем Вам остальные песни, присланные нам из Бухареста, начало коих мы послали Вам при первом письме. За сим с истинным почтением имеем честь быть Вашими,

Марта 16-ого дня,
1838 года, Одесса

Милостивый Государь,
покорными слугами
Николай Палаузов
Василий Априлов

P. S. Г. Байлю покорно прошу отдать приложенное письмо. Ответ Ваш изволите посылать прямо по почте на общее имя. — Я читал первые страницы 2-го тома. Так как разыскан Словен далеко отстает от самых болгар, чтобы не показался им 2-й том несколько скучным, то я считаю нужным, чтобы кроме карт приложили при нем одну или две картин болгарских развалин, снятых с места и изданных, хоть они есть XII-го века, когда Российские болгаре обратились в магометан, приняв их веру. Если бы не было развалин задунайских, тем лучше — может быть успеем для последних томов, что-нибудь из Преславских достать. Все, что пишут в пользу или против болгар и болгарофилов, прошу сообщить.

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Вен. V/149.
Писарско копие, подписано от Н. Палаузов и В. Априлов. Послеписът — с ръката на Априлов

3

[До Ю. И. Венелин]

Милостивый государь
Юрий Иванович!

Истекшего м-ца 16 дня, имели мы честь Вам писать, прилагая остальные песни, присланные нам г. Кипиловским, при том высылая пятьсот рублей на

счет Одесских подписчиков Вашего 2-го тома, прося при том, чтобы чрез контору транспортов по 1-ой оказии прислали нам 120 экземпляров 1-го тома для раздачи здесь и отсылке в Бухарест и пр. Мы надеемся, что наше письмо Вами получено и отправка уже сделана. На сих днях г. Мурзакевич, коему мы много обязаны, яко болгарофилу, доставил нам XIV часть „Московского наблюдателя", которым мы удостоверяемся, что письмо наше 10 декабря Вами получено. Наше намерение понудить соотечественников к просвещению. Ваша статья[1] не содержит кроме сущей правды происшествия, хотя может быть и припишут нам тщеславие. Искренно желаем, чтобы она послужила к добру для болгар. Мы полагаем, что Вы посылаете нам несколько экземпляров для отсылки куда следует, что, если Вами не учинено, то сделайте одолжение выслать, по крайней мере три экземпляра — можно было бы при печатании напечатать лишних листков оной статьи. Нельзя разгласить лучше, как прилагая оную при конце II-го тома, хоть на одних болгарских подписчиков если возможно то непременно сделать; в противном случае пошлите нам по первой почте по крайней мере три экземпляра. В оной статье находим, что Вы, видно по ошибке, ставите грамматику Неофита, изданную, якобы на иждивении бр. Мустаковых, между тем как она издана на иждивении габровской школы, что показано в ее заглавии, а только посвящена Мустаковым. Кроме сего Калофер Вы ставите в Македонии, — он в Фракии или Румелии.

Из Бухареста нет еще других известий. О найденных рукописях в Черногории Вы уже знаете. Мы писали Мустаковым уведомить нас подробнее по нахождению сербского агента в Бухаресте (до прибытия коего занимал должность из Мустаковых Димитрий) и послать нам экземпляр по выходе в свет. Мы читали сию находку в Journal des Debats, где поставлено Wuc Wucanovitz (полагаем, что должно читать Wuc Stepanovitz). Сии рукописи должны сокрушить болгарский татаризм. Тоже должно быть Вам известно, что г. Бодянский (как он пишет здесь г. Мурзакевичу), нашел евангелие на новороссийском наречии, XVI-го века, переведенное с болгарского. По нахождению его в Праге, он, может быть, уверит Шафарика о славянизме. Ивану Дмитриевичу Байлю 19-го истекшего м-ца тройкою посланы нижеследующие болгарские книги, прося его по получении вручить Вам, о получении коих не оставьте уведомить. Засим с истинным почтением имеем честь быть

Вашими, Милостивый Государь, покорнейшими слугами

13 апреля 1838 г.
Одесса

Николай Палаузов
Василий Априлов

Реестр

2	книги: Св. История	1	книга Хрестоматия Поповича
1	„ Четыре евангелия	1	„ Толкование Церковное
1	„ Арифметика	1	„ Мудрость Рикарда
1	„ Житие св. Алексия		
1	„ Изложение Греч. языка		
6	„ Детоводство, Руководство, Землеописание и пр.		

[1] Става дума за статията на Венелин „О зародыше новой болгарской литературы", публикувана най-напред в „Московский наблюдатель". В нея Венелин помества откъси от писмото на Априлов и Палаузов от 10 декември.

1 „Грамматика Славено-Болгарска.

16 книг всего — получить в Москве от Феодора Савельева Медведева — в Одессе отданы Алексию Тихонову.

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Вен. V. 149/3
Писарско копие, подписано от Палаузов и Априлов.

4

[До Ю. И. Венелин]

Милостивый Государь
Юрий Иванович!

Почтенное письмо Ваше 18-го мая имели честь получить при том и шесть экземпляров брошюрки „Болгарской литературы"[1], за которую приносим нашу благодарность. Наше мнение было приложить к концу 2-го тома. — За всем тем, по Вашему желанию, постараемся продать как назначаете. — Насчет подписчиков 2-го тома послали мы Вам 500 рубл.; ибо при подписке они пожелали иметь и 1-й том, за что предложили им подписаться на 2-й том, а получить, [какой] пожелают, т. е. или 1-го или 2-го. Этим образом выходит, что из ста экземпляров подписавшихся на 2-й том, дается 50 вторых томов, и 50 первых. Но смотря по тому сколько Вы первых томов соберете и нам вышлете, мы постараемся сколько возможно более отдавать вторых томов, чтобы оставить несколько и Бухарестским подписчикам, за что не оставьте уведомить сколько Вами собрано и отправлено.

Вы пишите, что посылаете 50 экземпляров чрез Контору транспортов, на какой конец имели получить в Москве билет и выслать нам для получения. Такового мы не нашли в Вашем письме, а здешняя Контора отвечала нам, что нет таковой высылки с Москвы.

От отца Неофита получили мы письмо от 18-го мая с Копривщицы [Аградова], где он учитель болгарской школы. Ни копии Ваших писем, ни Ваши присланные ему 2 книги, он не получил и по-видимому затеряны. Мы собираемся послать ему другие копии и наставления, как снять facsimile с грамоты Шишмана. Оставив Габрово, он долго скитался, бегая от чумы, которая наконец минула. Уведомляет, что окончил перевод Нового завета, препорученный ему Английским библейским обществом, но вселенский патриарх запретил все книги, издаваемые сказанным обществом, хотя общество предложило, что оно не будет ни в чем мешаться, т. е. оно берет все издержки на себя; между тем как иеромонах Греческой церкви (Неофит) сам перевел писание, почему его препоручает и печатает. Кроме сего Неофит пишет, что окончил вовсе словарь и перевел арифметику с новогреческого, а географию Каланецкого на новоболгарский, а с эллинского „Жизнь и басни Эзоповы" на славянский язык или староболгарский, какая последняя книга может служить для школ учащихся славянскому языку. Он просит нас уведомить его, если есть в Одессе таких славянистов, которые бы могли рассмотреть его перевод, чтобы он послал нам рукопись, но как у Вас должно быть лучших, то покорно просим уведомить нас о том. Мы ему напишем, что о сем писали Вам.

Податель сего письма есть Николай Никифорович Мурзакевич, от которого изволите получить Болгарский Царственник, рукопись Хилендарская,

[1] „Болгарская литература" — касае се за „О зародыше новой болгарской литературы".

о котором Вам писали. Мы переписали с копии как было, не делая никаких поправок. Болгароманы узнают о переводе библии, что тут действовали более болгаре, нежели Кирил и Мефодий и проч.

С Бухареста нет еще подписчиков. Коль скоро получатся, не оставим выслать. Г. Мурзакевич едет в Петербург. Если заблагорассудите, пошлите экземпляр „Болгарской литературы"[1] отцу Анатолию. Мы писали ему прочитать журнал, но может быть ему трудно достать. Г. Моразли уже прибыл в Петербург, и он уже получил наше письмо. Он живет в монастыре Афонской горы. Не имея что более прибавить на сей раз, имеем честь быть Ваши,

22 Июня 1838 года
Одесса

Милостивый Государь,
всепокорные слуги
Николай Палаузов
Василий Априлов.

P. S. На стр. 50 Вашей брошюры: „О Зародыше", Вы желаете, чтобы болгаре обратились на славянский падеж — сомневаюсь. Они к имянительному прилагают предлог на, и все тут. Французы и итальянцы тоже делают. В бäде, мäчно, слышен глас АЗа, но твердого, а не другого гласного. Неофит в своей „Грам." ст. 33 советует употреблять ѫ. Берович[2], Кипиловский и др. поставляют значок ā. Я того мнения, чтобы писать а без всякого значка, и научиться произношению. Российская грамматика учит произносить не так, как написано. Болгаре произносят как пишут. Россияне хотят подражать французам и затруднили изучение своего языка. Более было бы кстати, если вместо того, они имели бы ударение (′). Песня простóго народа поет — Вода да налей, изгорех за вода, за Стана. Полагаю, что правильнее б а д е и м а ч н о, нежели б у д е и м у ч н о, и что россияне переправили на у. Мне случилось выдеть [харатейную] псалтирь 1342-го года, где писано м а ж — п а т. До исправления русскими писания может быть так писали и русские. Болгаре говорят и ныне м а ж, п а т, р а к а, л а к, ( ) и др.

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Москва. Вен. V 149/3.
Писарско копие, подписано от Палаузов и Априлов. Послеписът на Априлов.

5

[До Ю. И. Венелин]

Милостивый Государь
Юрий Иванович!

В надежде, со дня на день получить из Бухареста Ваших подписчиков, отлагали мы писать Вам, но как и по сей день их нет, хотя мы несколько раз о том писали, поставив себе в обязанность извещать Вас о ходе болгарской литературы, сим исполняем, некоторым образом, наше обещание.

22 июня с N. N. Мурзакевичем имели мы честь Вам писать, препровождая копию с Хилендарского Царственника — мы надеемся, что оный Вами получен. Г. Мурзакевич не привез нам от Вас никакого письма, по причине, как говорит, что не застал Вас дома и, видно, Вам не сказали о скором его выезде.

[1] „Болгарская литература" — касае се за „О зародыше новой болгарской литературы".
[2] Берович — Петър Берон.

Почтенное письмо Ваше от 28 июня по почте, мы получили в свое время при том чрез контору транспортов 50 экземпл. 1-го тома, 20 экз. О хар. песен, и 200 экз. О зар. болг. лит. — От г. Мурзакевича получили мы, как Вам уже объявлено о том в свое время, 10 томов „Истории“ и 20 экз. „Песен“, что все составят 40 экз. „Песен“, 60 экземпл. „Истории“ и 200 брошюрок. Все 60 частей первых томов роздали мы Вашим подписчикам на счет подписки. Брошюрки и „Песни“ разослали, роздали, малую часть продали и некоторые еще имеются; но чтобы окончить счет сей статьи, полагая цену по Вашему назначению за 40 экземпл. Песен — по 2 р. 50 к. 100

200 брошюрок — по „ 60 „ 120

220

На счет Одес. подписчиков 2-го тома — „ „ 280

всего 500 р.

ассигнациями, при сем в особом пакете Вам посылаем, о получении коих не оставьте уведомить. — Коль скоро получим Бухарестских подписчиков, не медля Вам вышлем с именами здешних подписчиков для приложения к 2-му тому. Причина медленности в Бухаресте, как писали нам в августе, та, что до зимы большая часть их живет по деревням. Первые томы нужны еще здесь, тоже и в Бухаресте, сколько можете собрать — вышлите.

Иеромонах Анатолий, произведенный Росс. правительством в архимандриты и принужденный, (как сказывал), принять место настоятеля и исправлять службу при Росс. миссии в Афинах, в чем он не мог отказаться, чувствуя оказанное Российск. правительством Афонскому Зографскому монастырю благодеяние, в августе проехал чрез наш город к месту своего назначения, намереваясь сперва побывать в монастыре. Как греки мнят, что болгарин не в состоянии совершить, то, что неудобосовершимо, и что таковая особа, должен быть непременно грек, то и наш Анатолий, чистый коренной болгарин из Пазарджика, не знающий даже (inter nos) хорошо греческ. язык (на что здешние греческие действительные статские советники и прочие грамотеи не хотели обращать внимания), принят за эллино-грека, к чему, однакож, он сам дает повод, заражен будучи грекоманиею, оставаясь болгарином в кругу одних болгар. В продолжение его жительства в Петербурге сочинил он брошюрку: Пение св. Георгию, ограничиваясь одною церковною ученостью по обширности греческого монашеского знания. Он мало печется о мирских заботах и вовсе не знает о нашей новой болгарской литературе. Мы познакомили Вас с ним, снабдили его Вашими сочинениями и болгарскими книгами и возбудили несколько его народность.

Посредством его Зографская обитель в Бессарабии получила, прежнее свое достояние, дающее ежегодного доходу больше 60,000 рублей. Наше домогательство клонилось к тому, чтобы он, яко имеющий в совете Зографских эпитропов большой перевес, учредил на счет монастырский болгарские школы, содержал бы 4—5 учеников, типографию и проч. Все сие он нам обещал, что по прибытии на Афонскую гору постарается. Посмотрим сколь много исполнит он свое обещание. В их монастыре имеется, как он сказывал, до десяти разных грамот, одна начала X века, данная каким-то князем болгарским. Мы снабдили его нужною бумагою для списания facsimile древнейшей из них, и списать копии со всех прочих; по сие время нет даже ответа. Имея с собою много пожертвований в пользу монастыря, что приведет в большое восхищение братию, мы в страхе, чтобы он не предал забвению наше

Одесское литературное завещание. В знак памяти оставил он и для Вас брошюрку своего сочинения.

Возвратившийся из Сливны Анастасий Дукиади показал много усердия; мы ему благодарны в том, что он во время краткого своего пребывания постарался о Жеравнских рукописях. Случай доставил ему найти того самого молодого болгарина, с котором Вы имели разговор; он очень удивился, когда Дукиади рассказывал ему разговор Ваш с ним. Он усердно доставил и Дукиади лист из Жеравнского сундука, вырванный из Октоиха, который Дукиади привез нам; так как Вы имеете подобные, то мы не посылаем Вам оного. Сундук, по удостоверению Дукиади, содержит одни церковные книги, писанные на пергаменте, и как Жеравна есть село болгарское, в самих Балканах, без примеси других племен, то богослужение отправляется по болгарски. По изобретении книгопечатания жители запаслись печатными, а кожанные склали в сундуки или в архиве, откуда дети тайным образом тащут по листу, а по нескольку взрослые. Мы препоручили Дукиади написать в Сливно и предложить старостам церкви продать их, или взамен взять от нас новые печатанные, какие пригодятся им для богослужения. (См. ниже Неофит). До учинения сего договора, скажите нам Ваше мнение, если их достать непременно, и как оные суть церковные, то могут ли служить в пользу и русской словесности, чтобы подарить с нашей стороны целую книгу какому-либо заведению и какому именно? Если окажутся исторические, будут видны при разборе. — Старательный Дукиади доставил нам другой Царственник, не зная о высланном уже Вам. С большим нетерпением ожидали его выпуска из карантина, но он оказался тот же, присланный Вам, но писанный чище. Сличивши оба, мы нашли кое-где некоторые ошибки, списав предисловие, которое в посланном Вам не имеется; при сем посылаем Вам оное, с замечаниями, по которым потрудитесь исправить Ваш.

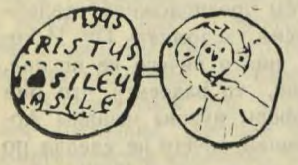
По краткости пребывания своего в Сливне, Дукиади не мог собрать песен, но дай бог, чтобы каждый болгарин столько сделал! — О Вашем Цароставнике по сие время нет никакого известия, надобно полагать, что это одна выдумка со стороны норбаджи Петро. Другой приятель удостоверил нас, что имеется какая-то история в самом Габрове, и в каком-то еще монастыре. Он взялся доставить нам с обеих копии. Около Белграда Бессарабского в селе Таракане, имеется, говорят, у какого-то священника тоже история; измаильский житель обещал похлопотать разведать об ней. Мы предположили сделать в Одессе сборное место Цароставникам и пр., а засим уведомлять Г^на Историографа. Песни многие обещали, а по сие время никто ничего не послал. Так как Ваши брошюрки мы почти везде разослали, то надеемся, что они много подействуют; ибо для движения болгарской сферы нужны машины Архимеда. Адрианопольский приятель, много нам обещавший, ничего не сделал по сие время, но мы все еще полагаемся на его старание, по крайней мере насчет песен — сего, по невежеству и грубости — камня преткновения.

Изложив Вам круг действий наших стараний, обратимся теперь к отцу Неофиту, единственному старательному литератору, который ныне существует заграницей, принесшему много пользы и впредь много обещающему. Мы уже уведомили Вас о его трудах до последних числах июня. В начале августа с архимандритом Анатолием выслали ему несколько брошюрок болгарской литературы, для раздачи. На днях получили мы от него письмо от 2 августа, которое доставил нам прибывший из Филиппополя казанликский уроженец, ныне одесский купец Христо Кироглу, о котором надеемся

иметь случай говорить насчет учреждаемого в Казанлике училища взаимного обучения. Отец Неофит только что получил копии с первобытных писем Ваших к нам, брошюрки же до него не дошли еще. Он употребляет все свои старания, чтобы поблагодарить Вас о добром расположении Вашем к болгарам и к нему, почитая, что Вашими трудами много последует добра для болгар и обещает с своей стороны, прилагать всевозможные средства с своей стороны, чтобы исполнить Ваши требования, касательно пользы его соотечественников.

На первый случай он показывает свое усердие тем, что а) наконец многими затруднениями достал из монастыря рукопись царя Шишмана, списал оную своеручно точь-в-точь и успел в полной мере, так что она может служить за снимок. Он употребил красное чернило там, где буквы написаны киноварью, сняв верно и царскую печать. Мы списали Вам копию с грамоты, подражая сколько можно было. Подпись царская снята нами на почтовой бумаге, также и печать, которая нам не так удалась, подлинная привешена к грамоте и, имея с обеих сторон изображения, вытискана отцом Неофитом турецким чернилом, как нельзя лучше. На другой бумажке сняли мы снимок с двух начальных сторон грамоты. Они могут дать понятие о буквах целой грамоты. Так как в московских типографиях имеются подобные буквы, то покорно Вас просим справиться и уведомить нас, что будет стоить напечатать от 300 до 400 экземпл. этой грамоты, вырезав на меди печать и надпись Шишмана, если нет таких литер. Если в Москве дешевле, то мы доставим присланную нам Неофитом копию и печать, ибо сделать снимок литографический не почитаем за нужное, по причине той, что находятся подобные литеры, а разницы никакой. Половина экземпл. имеют быть на веленевой, а прочие на любой бумаге. Эти экземпляры мы намерены разослать и раздать. Если почитаете нужным, то уведомите, какому русскому заведению или заведениям принесть из них в дар.

в) Тем, что многие рукописи на пергаменте он нашел, но все они церковные и спрашивает нас, если нужно их доставить и к чему оные могут служить? С нашей стороны сей предмет мы относим к Вам, ожидая Ваше мнение. Для любопытства послал он нам пол-листа пергамента с Минеи, тоже другой лист Жеравнских рукописей, из коих тамошние чорбаджии послали ему листов с 20 и буде нужно то он может достать их, о чем ожидает наше желание.

Посоветуйте нас лучше и на счет их (см. выше о Дукиади).

с) По нашему требованию послал нам медную монету полагая ее за болгарскую. Она этой величины.

Мы не могли по сие время справиться какому народу она принадлежит, востоку или западу, имея латинские литеры, а слова греческие. У Вас должны славиться нумизматикою, сделайте одолжение узнать.

д) В знак своего к Вам уважения от. Неофит посылает Вам книгу: „Службу и житие святого Иоанна Рыльского“, очень Вас благодаря за первый том и песни.

Податель сего письма есть отец Гавриил, архимандрит греческого монастыря, от которого изволите получить копию Шишмановой грамоты, службу святого Иоанна Рыльского и брошюрку песней св. Георгия.

Так как Вы часто видитесь с книгопродавцами, то сделайте одолжение отдать прилагаемый при сем реестр книгам Вашему книгопродавцу, чтобы он поставил цену последнюю и потом отправить нам по почте, чтобы выслать Вам, или как при том назначите, деньги за оные книги. Цена каждой должна быть особо, ибо часть принадлежит отцу Неофиту, часть для нашей школы, а часть другим лицам.

Мы в полной надежде, что Вы постараетесь не передать лишнее.

Оставляя прочие подробности на другой случай, имеем честь быть Вашими,

Одесса 1838 года декабря 1-го дня

Милостивый Государь, покорными слугами
Николай Палаузов
Василий Априлов

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Москва, Вел. V 149/3. Писарско копие, подписано от Палаузов и Априлов.

[До Н. В. Савельев[1]]

Милостивый Государь
Николай Васильевич!

Ваши изыскания, обратившие на себя внимание всех беспристрастных ученых, раскрывают постепенно эпоху общей истории древней Руси и Болгарии, когда соединенными силами двух дружественных народов образовано было огромнейшее государство, простиравшееся от Белого моря до Синего (Адриатического). Разъясняя эти общие древности русского и болгарского народов, с III-го века до половины IX-го, Ваши труды воскрешают славную династию преемников Атилы и Бояна, возвеличивших свое царство и грозивших самому Константинополю, трепетавшему их победоносного оружия, едва не сделавшемуся столицею царства всеболгарского.

Видя в Вас достойного преемника незабвенному Венелину, болгаре, почтив памятником могилу этого славного ученого, просят покорно Вас уделить часть Вашего времени для написания полной болгарской истории и принять титул историографа болгарского народа.

Они желают, чтобы патриотические труды Ваши были поднесены его Императорскому величеству наследнику всероссийского престола и его августейшему брату Константину Николаевичу.

Будущее известно единому богу; но сохраняется же у греков и турков, по преданию, записанное историею (найденное на гробе святого Константина) предсказание, что северный светлорусый народ избавит Царьград и что некогда восстанет герой на защиту болгарского народа и победоносный Константин отворит врата Константинополя.

С истинным почтением имеем честь быть
вашими покорными слугами

[1] Савельев Н. В. (Ростиславич, 1854), руски историк, ученик на Венелин и негов възторжен последовател.

Василий Априлов
Николай Палаузов
Степан Сомлев
Димитрий Коколанов
Николай Тошков
Степан Дитичов
Георгий Стойкович
Стоян Кабаданев
Феодор Жечов
Петр и Николай Ивановы
Иван Стефанов
Георгий Николчов
Иван Карагюзов

Цветко Диклич
Петр Стойков
Иван Алексич
Василий Джелальский
Стефан Тошкович
Димер Мирчув Тошков
Димитрий Неделков
Николай Пульчаки
Николай Ноев
Николай Попович
Иван Доич
Димитрий Воланов
Петр Томпазов

Одесса
января 12 дня, 1845 года

Централен държ. ист. архив (ЦГИА), Ленинград, ф. 1012, оп. 1, ед. хр. 34, фонд. кн. Орловых.

А. С. КИПИЛОВСКИ

[До Ю. И. Венелин]

Высокоблагородный Господин,
Милостивый Государь!

Господин Василий Еф. Априлов из Одессы, сообщив Вашу с ним корреспонденцию, причинил торжественную радость всем нам болгарам, кои в расстояние семь лет жалейно скорбили о Вашей неизвестности и слезами стенали да не как нету Вас на белом свете. Теперь благодарением к всевышнему о Вашем благополучии немедленно стараемся сколько можно в кратком времени подписать пренумерантов на издание второй части Ваших важнейших для нашего рода трудов. До сих пор написалось 80 экземпляров, и я в надежде, что из наших только стран доставятся Вам 150 экз. В Болгарии нельзя было приписать по причины свирепствующей чумы, от которой более 200,000 человек померло. Здесь почти все подписавшиеся господа желают иметь и первую часть Ваших трудов, следовательно же вторую и последнюю часть. Того ради уведомляю Вас прислать немедленно 50 книг первой части, назначая самую доступную цену сего тома, и надеюсь в кратком времени претворятся в деньги. О сем приписано уже и г-ну Априлову уведомить Вас, а если он умедлит своим к Вам сведением, то Вы извольте благоволить беззабавно адресоваться присылкою этих книг в Бухаресте к господину Димитрию Ивановичу Мустакову, княжеско-сербскому советнику Сербской агенции в Валахии, или племяннику его купцу г. Ивану Д. х. Бакалоглу, которые единодушно с господином Априловым и Палаузом, стараются о всяком предмете, который относится к просвещению болгарского народа, а най-паче о составлении истории сего народа. Прошу Вас, милостивый государь, благоволить объявить мне, если скоро выйдет на свет весь Ваш труд.

Весьма ускорбило меня Ваше к г-ну Априлову прятание о недоставлении Цароставника, о сыскании которого я принял на себя труд, обыскать его по всей Болгарии только чтобы существовал его на свете.

Мне чрезвычайно жалко, что не имел честь давно познакомиться с Вами, для того и писал было к г-ну Ширяеву[1] уведомить меня о Вашем местопребывании. Того ради настойно прошу Вас благоволить иметь соотношение со мною и если угодно отправлять нашу корреспонденцию на болгарском языке.

Извольте, милостивый государь, вместе с этими книгами, прислать мне или лучше сказать нам, несколько книжечек и тех Ваших трудов, коих до сих пор издали насчет болгарской словесности и песней задунайских славян. Притом, если не стоит Вам труда, прошу покорно прислать мне несколько листов из „Журнала Министерства народного просвещения"[2], объемлющих что-нибудь о болгарах, хоть бы и старые были. За краткости времени, теперь в начале нашей корреспонденции не продолжаюсь, а если прошение мое явится Вам угодным, то будем разговариваться в пространности. Ныне же сердечным почитанием прошу иметь честь быть

Вашему Высокоблагородию всенижайший слуга
Анастасий Стоянович Кипиловский

1838, февр. 17.
В Бухаресте.

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва.

САВА ФИЛАРЕТОВ

1

[До М. П. Погодин]

Любезнейший и Высокопочитаемый
благодетель и истинный доброжелатель болгар,
Михаил Петрович!

С невыразимым удовольствием имел я честь получить Вашу записку, в которой Вы изволили заметить мне, чтобы я написал краткое известие о „Ц. Град. вестнике".[3]

Я взялся писать краткое известие о вестнике, и между тем, получая беспрестанно известия из Болгарии о притеснениях и постоянных гонениях греческих митрополитов и епископов на болгарск. учителей, учительниц, духовных, даже проповедников и на чтение на церковно-славянском языке в болгарских церквах, стараясь всеми непозволительными [нигде] клеветами и хитросплетениями закрывать болгарские училища, предавая бедных и несчастных болгар анафеме, если кто-нибудь из них осмелится слушать божеств. литургию на славянск. языке... Мало того, если кто-нибудь вздумает попросить этих неу-

[1] Ширяев А. С. — известен московски книжар.

[2] „Журнал Министерства народного просвещения" (1834—1917)— официален орган на Министерството на народната просвета в царска Русия.

[3] Ц. Град. вестник — Цариградский вестник (1848 —1862) — основан и редактиран в началото от Ив. Богоров. Обществено-политически орган, взел активно участие в борбата за църковна независимост.

молимых гонителей просвещения, и в особенности славянских языков, которых они не стыдятся, по своему заблуждению, называть варварскими, — то они прибегают хладнокровно к давно принятой у них системе: доносят Порте, что этот проситель не что иное, как бунтовщик, очень опасный для правительства, вследствие чего многие из благонамеренных болгар умирают от истязаний в константинопольских тюрьмах, и многие томятся там же в оковах и, потеряв все физические силы от беспощадного телесного наказания, возвращаются в Болгарию ни к чему негодными. И все это по милости этих святых отцов!

Да, Михаил Петрович, я взялся писать известие, но получив последние №№ „Ц. Вестника", в которых описывают новую погоню более энергическую против прежних, которую поднял Филиппопольский митрополит против распространения болгарского языка, в своей епархии, между болгарами, что можете, если угодно, заметить на первой странице прилагаемого при сем № „Ц. Вестника", —то я не в силах был равнодушно писать и известие, не обнаруживая в нем для известного разряда читателей, свое сожаление и негодование за все эти несправедливые поступки нашего высшего духовенства.

Быть может, добрейший Михаил Петрович, Вы обвините меня, что я Вас не понял, что я написал совсем не то, что мне следовало писать. Признаюсь, что все это настоящая правда. Я виноват и готов просить извинения; но во всяком случае надеюсь, что Вы великодушно простите мне это несвоевременное и неуместное, может быть, отступление. Я как перед духовным отцом признался пред Вами, под каким влиянием написал это известие. Поэтому, если оно не годится к напечатанию в таком виде, если оно так неудачно и неуместно, что и поправить его невозможно, то по крайней мере можно из него написать одно только простое объявление... или наконец, как Вам угодно будет распорядиться, все это для редакции Ц. В. будет принято с живейшею к Вам благодарностью. Препоручая себя Вашим отеческим советам и наставлениям, остаюсь навсегда с чувствами вечной признательности и совершенной преданности,

Ваш нижайший слуга С. Филаретов

Москва, 1853, апреля 2

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Пог. II 10/60

2

[До А. Ф. Велтман][1]

Высокоуважаемый
Александр Фомич!

Приятель мой и почти земляк, серб, недавно кончивший курс наук в Моск. Духовн. Академии, послезавтра уезжает навсегда из Москвы на свою родину, в Белград, в Сербию. Во все время своего пребывания в Москве, ему не удалось побыть в Оружейную палату, а славянину, бывшему так долго в пресловутой

[1] Вельтман А. Ф. (1800 —1870) — руски писател, занимавал се с история и археология. Бил директор на Оръжейната палата в Москва. Като писател твърде популярен у нас през Възраждането с повестта си „Райна българска царкиня".

русской столице и не удостоившемуся видеть это колоссальное и дивное собрание редкостей, богатства, блеска и роскоши любимых русских князей и государей нескольких столетий, было бы очень жаль и немаловажная потеря для него. И потому, если Вы мне позволите, добрейший Александр Фомич, я бы осмелился побеспокоить Вас покорнейшею просьбою одолжить меня и упомянутого моего приятеля билетом на свободный вход в Оружейную палату для завтрашнего дня.

Надеюсь, что, по Вашей благосклонности и оказываемой ко мне снисходительности, Вы будете так добры, чтобы извинить меня великодушно за смелость и беспокойствие, имею честь быть навсегда

Вашего Превосходительства признательнейшим и покорнейшим слугою
С. Филаретов

Москва 1853 июн. 16-ого

P. S. По Вашему приказанию я уже сообщил в своем письме к Елене Степановне Ваши слова о получении Вами ее писем.

Не осмеливаясь так часто беспокоить Вас лично, я решился написать Вам, прилагая же при сем и свой новый адрес для верного доставления билета по городской почте, если, разумеется, просьба моя не окажется неуместной.

Истый

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Вельт. II 6/35.

3

[До М. П. Погодин]

Высокопочитаемый
Михаил Петрович!

Честь имею возвратить столь драгоценнейшие для всех вообще славян и в особенности для нас болгар Ваши записки. С благоговением я их читал и перечитывал и всегда с возрастающим восторгом. На меня они так сильно подействовали, так каждое в них слово трогало меня, что я сам того не замечая, доходил до слез. Читали мы их и вместе с Ив. Ник. Денкоглу. Во время чтения старик до того был растроган, что неоднократно обтирал с своих глаз невольно льющиеся слезы, в особенности в тех местах, где Вы изволили упомянуть о южных славянах. Я не знаю, что с ним делалось в это время: он прерывал меня, плакал, вставал креститься перед образами и благословлял Вас...! Впрочем, удивительного тут ничего нет, ибо какой славянин может прочесть эти строки, дышащие такой разумной, искреннею любовью к всему славянскому, где столько теплоты, столько высоких и священных чувств, чтобы не прийти в восторг и не почувствовать в душе особенного благоговения к автору этих золотых строк!

Старик Денкоглу просил засвидетельствовать и с его стороны нижайшее к Вам почтение и живейшую благодарность и за то, что Вы удостоили нас получить с Ваших писем такое высокое наслаждение и назидательность, и за то, что Вы были так добры и милостивы, что Вы, несмотря на весьма темные и неопределенные понятия о болгарах, существующие еще в России, Вы всегда выставляли их и выставляете не на последнем плане.

Один только бог может вознаградить Вас, Михаил Петрович, за все высокие, прекрасные мысли и истинно-благородные стремления! Ему то мы и молимся и всегда усердно будем молиться, чтобы он вознаградил Вас пристойно, какими весть судьбами!

Дай бог поскорее видеть той счастливой поры, когда бы все Ваши прекрасные предначертания касательно всех славян Востока и Запада, Севера и Юга, начали бы сбываться!

Николай Христофорович Палаузов посылает Вам нижайший поклон. Кроме известия о болгарских волонтерах, которое вероятно Вы уже изволили заметить в „Одесском вестнике", он сообщает мне и другую весьма приятнейшую новость: болгарские колонисты в Бессарабии жертвуют Государю в пользу войны 50,000 р. сер., да сверх того, еще 20,000 р. с. в пользу болгарского общества в Одессе.

Надеюсь, что Вы удостоите меня и следующими Вашими записками, имею счастье быть навсегда

Вашего Высокопревосходительства
покорнейшим слугою
С. Филаретов

14-го февраля 1855. Москва.

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Москва, Пог. II 10/60

4

[До М. П. Погодин]

Высокопочитаемый
Михаил Петрович!

Честь имею представить Вам написанное мною известие о приезде Райча Николова[1] в Москву и помещения его в Моск. ремеслен. заведение. Пользуясь Вашим благосклонным расположением, я осмеливаюсь просить о помещении этого известия в следующий № „Москвитянина"[2]. Если редакция найдет нужным в чем либо поправить его, то, конечно, я буду ей благодарен.

Недавно я имел честь послать Вам письмо от г. Княжеского, в котором, надеюсь, что он уведомляет Вас о получения 50 р. сер., посланных ему от Вас чрез меня.

Если известие будет напечатано, то я бы желал иметь несколько оттисков, — хоть 10 — если можно.

Ник. Хр. Палаузов и Д. Мутьев[3] пишут мне из Одессы передать Вам нижайший поклон и искренно благодарить за Ваши письма, доставленные им мною, которые они читают и хранят как святыню. Да, они стоят этого на-

[1] Райчо Николов (1840—1885) — родом от Дряновските колиби, през Кримската война, 14-годишен, слуга при един кожухар в Русе, преплувал Дунава, за да опише на русите разположението на турските войски. Завършил в Русия военно образование и получил капитански чин. Взел активно участие в Освободителната война.

[2] Москвитянин — литературно-художествено списание, издавано от М. П. Погодин в Москва през 1841 — 1856 г. Следва официалната идеология, изразена в реакционната формула „Православие, самодържавие, народ".

[3] Мутев Димитър — възрожденски деец, пръв редактор на сп. „Български книжици".

звания для всех вообще славян! Между прочим, они мне пишут, что там носятся слухи будто бы русские готовятся опять переправиться по ту сторону Дуная.

Рыльские монахи также кланяются Вам из Симбирска.

За тем имею честь быть навсегда

20-го Марта 1855.
Москва

Вашего Превосходительства
покорнейшим слугою
С. Филаретов

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Москва. Пог. II 10/60.

5

[До М. П. Погодин]

Высокопочитаемый
Михаил Петрович!

С искреннею благодарностью от себя и от Райча спешу представить Вам известную записку об этом маленьком, но непризнанном еще юнаке.

Дай бог Вам здоровья и всякого благополучия Вашему славянскому дому!

Я опоздал запискою по той причине, что ездил справляться — чего (по его летам) можно просить для Райча и узнал, что в корпусах принимаются дети кавказских жителей без строгих экзаменов, не обращая внимания на лета и кот. не обязаны учиться всем язык. и предметам, как обыкнов. кадеты. Словом единственный путь, чрез кот. Райчо может достигнуть своей цели: на положение кавказских кадетов.

Вашего Превосходительства
покорный и благодарный слуга
Москва 1857, Март 27-го
С. Филаретов

Адрес нынешней моей квартиры:

На Тверской, в д. Базилевского, в нумерах у Андерсон №№ 5, 11-й вход с Газетн. переулка.

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Москва. Пог. II 10/60.

6

[До А. Ф. Вельтман]

Высокопочитаемый
Александр Фомич!

По Вашему постоянному и искреннему доброжелательству нам, болгарам, Вы изволили милостиво и деликатно предложить свое ходатайство по делу Райча Николова.

По одному обстоятельству я не мог до сих пор предоставить Вам обещанную мною об этом деле записку.

Посылаю ее теперь Вам с живейшею благодарностью за то благосклонное внимание, которое Вы оказываете вообще к моим землякам, в том числе и ко мне.

За тем честь имею быть
Вашего Превосходительства
покорнейшим слугою
Москва 1857. Март. 27-го С. Филаретов

P. S. Нижайший и почтительный мой поклон Елене Ивановне.

Не будете ли Вы так добры прислать по городской почте, по приложенному здесь адресу, два билета для входа в Оружейную палату, без означения числа и месяца. Меня очень просили об этом родственники Ив. Ник. Денкоглу. Очень бы обязали. Простите, пожалуйста за смелость!

Истый.

ЗАПИСКА О РАЙЧЕ НИКОЛОВЕ

В 1854-м году, когда русские войска, по общему ходу войны, переправляясь с правого на левый берег Дуная, начали стягиваться к Бухаресту, тринадцатилетний мальчик Райчо Николов, родом из задунайских болгар, находился в Рущуке. Молодой болгарин, тою любовью и преданностью к России, которою проникнуты все его соотечественники, совершил след. подвиг:

Заметив, что турецкие войска быстро сосредоточиваются в Рущуке большими массами, и узнав об их намерении — переправиться на левый берег реки и неожиданно напасть на русских, он решился во что бы то ни стало переплыть через Дунай и известить об этом русских. Перекрестясь, пустился он по Дунаю и, божиею помощию, благополучно переплыл он через реку, имеющую тут более 500 сажен в ширину, под выстрелами турецких солдат, стоящих на караул около этого места.

Райчо был принят радушно русскими солдатами, находящимися тогда на л.(евом) берегу Дуная около города Журжи. Потом от начальника к начальнику наконец был представлен командующему тогда 3, 4 и 5-ми корпусами генерал-адъютанту князю Горчакову.

На предложенные его сиятельством вопросы он ответил смело и удовлетворительно и рассказал все, что видел и слышал в Рущуке о силах и намерениях турок. По этим сведениям были приняты меры, оказавшиеся весьма полезными, когда два дня спустя показания Райчи оказались совершенно верными. В награду за преданность Райчо был обласкан князем Горчаковым и награжден серебрянною медалью с надписью: „За усердие“ на Анненской ленте. Потом по ходатайству того же начальника воспоследовало Высочайшее покойного государя императора соизволение: принять Райчо в какое-нибудь учебное заведение для образования на казенный счет. Первоначально он был принят д. ст. сов. А. П. Озеровым[1] в Кишиневе, который потом отправил его в Москву для помещения в московское ремесленное заведение. Райчо продолжал обучаться в этом заведении ремеслам целый почти год и был благодарен на-

[1] Озеров А. П. — Бил императорски повереник в Цариград, заемал различни постове

чальству, но в откровенной со мной беседе признавался, что он лучше бы желал учиться военным наукам. Неоднократно замечая его пламенное желание и любовь к военному искусству и его понятливость вообще, я решился сообщить это М. П. Погодину и просить его совета и содействия. По предложению последнего я составил от себя записку о желании Райча — поступить в кадетский корпус. Записка эта была отослана в П-бург при частном письме М. П. Погодина к г. Ростовцеву[1] с просьбою — перевести Райча из ремесленного заведения в кадетский корпус. Вследствие этого, в апреле м. 1856-го года, Райчо был переведен во 2-ой учебный стрелковый полк и включен в число кантонистов. Попал он в число кантонистов, вероятно, по той причине, что он не мог представить свидетельство о своем дворянском происхождении (чего впрочем и требовать нельзя от болгар, у которых вовсе не существуют сословия, все болгаре равны между собою).

Желание Райча, конечно не могло быть удовлетворено этим перемещением; с другой стороны он боялся, чтобы как-нибудь не показать себя неблагодарным в отношении к начальству, обременяя его просьбами о новом перемещении. Таким образом вот уж 2-ой год как он исполняет свои обязанности в качестве кантониста и недавно зачислен рядовым 7-ой роты, 2-го батальона, 2-го учебного стрелкового полка.

Бывая у меня по праздникам, как у брата и земляка, Райчо не перестает напоминать мне о своем желании, все еще не теряя надежды, что милостивое и справедливое начальство не оставит его в этом незавидном для него положении.

Тщательно наблюдая и удостоверясь в его искреннем и постоянном желании — учиться военному искусству, замечая его способности и, соображаясь с его летами (ему теперь уже 17-й год), я думаю, что его бы можно еще поместить в кадетский корпус, но не на общем положении, а на правах детей кавказских жителей. По этому только положению он может быть принят в кадетский корпус и тогда только Райчо может выучиться тому, чего так пламенно желает.

Если бы воспоследовало подобное распоряжение, то можно представить себе, как он бедняжка обрадуется и вместе с ним как будут обрадованы все его земляки, которые с живейшею благодарностью следят, за всеми благодетельными распоряжениями своих единоверных и единоплеменных братьев-покровителей русских.

От души желаю, чтобы мысль эта была удостоена милостивого внимания: ибо от осуществления ее предвижу и истинное благодеяние в частности для Райча Николова и самое благоприятное впечатление, которое известие об этом произведет на моих соотечественников — болгар.

Студент Императорского Московского Университета

Москва 1857. Март. 27-го С. Филаретов

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Вельт. П 6 35

[1] Ростовцев Я. И. (1803—1860) — държавен деец в руското правителство. През 50-те години на миналия век възглавявал управлението на военните учебни заведения в Русия.

7

[До М. П. Погодин]

Высокопочитаемый
Михаил Петрович!

С неописанною радостью прочел Ваше драгоценное для меня письмо и узнал, что благодаря Вашему ходатайству, Райчо Николов удостоен такой высочайшей милости... Еду сию же минуту отыскать Райча, обрадовать его, а между тем, не могу не выразить Вам свою искреннюю благодарность как от себя, так и от Райча... Не сердитесь на меня, добрейший Михаил Петрович: я хорошо знаю Вашу благородную скромность; знаю, что Вы неохотно выслушиваете благодарности, хотя и вполне заслуженных Вами, но согласитесь сами, могу ли я подавить в себе то чувство глубокой благодарности к Вам, которым так переполнено сердце. Ведь Вы не можете отказаться, что производством Райча в дворянское достоинство и пр.... обязаны мы единственно Вам: и мысль и осуществление этой мысли принадлежит главнейшим образом Вам... Да, что и говорить! Разве за это только следует нам благодарить? Не говоря о прежних, я был очевидцем во все время моего пребывания в Москве стольких истинных благодеяний Ваших в отношении к нам болгарам вообще, что не могу никак ни говорить, ни писать про Вас, не высказывая своих чувств, хотя бы оно и выходило скучным повторением для Вас. Простите!

Вашего Превосходительства
покорный и благодарный слуга
2-го мая С. Филаретов.

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Москва, Пог. 10/60

8

[До М. П. Погодин]

Высокопочитаемый
Михаил Петрович!

Честь имею представить Вам записку Найдена Герова.

Последний пишет мне из Одессы, что 30-го мая должен был выехать оттуда в Константинополь, а оттуда в Филиппополь в качестве русского консула. Вместе с ним должен был отправиться в Цареград и Дм. Мутьев с целью издавать в К/ле новый болгарский журнал. Кстати о Мутьеве: он за месяц писал мне попросить у Вас около 20 экземпл. из повести болгарской „Райны"[1] в болгарск. переводе с тем, чтобы я проезжая чрез Варшаву, Прагу, Вену и Белград, роздал бы по экземпляру некоторым из ученых славян. И потому покорнейше прошу приказать приготовить означенное число экземпл.

[1] „Райна" — „Райна българска царкиня" — превод на известната Велтманова повест, направен от Елена Мутева, българска поетеса, сестра на Д. Мутев. Преводът е издаден в Санктпетербург през 1852 г.

„Райны", оставленной Мутьевым для продажи в 1854-м г. в книжной лавке „Москвитянина."

Если бы не перепугавшая нас болезнь Ваша, то я бы осмелился беспокоить Вас и другою просьбою, а именно: Ваш в высшей степени интересный для нас журнал „Москвитянин" за все годы... Но теперь мы прежде всего желаем полного восстановления Вашего драгоценного для нас здоровья, а при нем все остальное — возможно.

Ваш покорный и благодарный слуга

Суббота 15-го июня 1857. С. Филаретов

Москва.

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин", Москва, Пог. II 10/60.

9

[До И. Н. Денкоглу]

Высокопочитаемый мой благодетель
Иван Николаевич!

Ваше дорогое письмо из Макарьевск. ярмарки, как и последующее за ним из Москвы от 11-го сентября имел счастье получить.

Душевно Вам благодарен за любовь и истинно-отеческие наставления.

После экзаменов я, в августе месяце, т. е. во время вакансий, совершил маленькую поездку в Жеравну к матери, которая после двенадцатилетнего моего отсутствия, встретила меня как воскресшего из мертвых и со слезами радости обнимала меня... Благодарю бога, что он удостоил меня утешить свою престарелую мать. Признаюсь, чувство это для меня выше всевозможных наслаждений. Поуспокоившись и повидавшись с родными, я рассказал всем о своем дорогом благодетеле. Мать, братья, сестры, все наше семейство благословляло Вас по своему: „Да е жив и здрав дядо Денкоглу! Бог да прости негов баща и майкя!" и пр....

В сентябре я возвратился в Софию и начал опять заниматься в училище, как с прошлогодними учениками, так и с вновь поступившими. Все пошло как нельзя лучше. Старшие ученики стали заниматься еще усерднее против прежнего; нравы их пооблагорожились. — Только 18-го сентября по случаю разрушительного землетрясения[1] распустили мы учеников на несколько дней по домам; ибо по этому случаю никто не смел оставаться в каком бы то ни было здании, и все бежали вон из города, под открытым небом, под шатрами. Теперь же, когда по-видимому опасность миновалась, я снова собрал учеников, и принялись опять за свои занятия.

Землетрясение началось 18 сент. в 12 часов дня. Оно открылось ужасным взрывом, показавшимся перепуганным гражданам как будто бы выпалили разом из нескольких тысяч пушек: гром был ужаснейший и оглушительный. Земля задрожала и затряслась страшно: она не только шаталась справа на лево или наоборот, но еще, так сказать, прыгала кверху на 2 аршина приблизительно.

При этом первом взрыве весь город покрылся густым облаком дыма от развалившихся и упавших зданий. Из двадцати двух мечетей осталось только трое с минаретами, девятнадцать же остались без минаретов. Ну, вот что любопытно и вместе с тем доказывает, что земля прыгала кверху: минарет у одной мечети, а именно у потурченной св. Софии, переломившись посередине,

[1] Сава Филаретов описва това голямо земетресение и в една своя много интересна дописка, поместена в „Цариградски вестник", VII, бр. 326, 26. IV. 1857 г.

верхняя часть минарета, оканчивающаяся конусом с полумесяцем наверху, перепрыгивает и перевертывается так, что остроконечная часть впадает в нижнюю часть минарета. Подобная перетасовка произошла и с множеством дымовых труб на крышах.

Дальше: из 8-и церквей одна только церковь осталась целою. Все прочие повреждены более или менее. Караван-сарай, огромное, массивное здание из камня, грянуло с ужасным гулом. Вообще все каменные здания пострадали, исключая новую церковь св. Краля Стефана и училище, которых вред состоит только в том, что черепицы перемешаны от сильного сотрясения, и что на одном углу училища появилось снаружи маленькое отверстие. Из деревянных же домов обрушились некоторые, но все же они не так опасны, как каменные: одна часть наклонилась направо, другая повернулась налево, и человек остается в комнате и ничего. — При первом землетрясении все воды в городе (бани и фонтаны) исчезли, и на поле, на полчаса от города к западу появился новый источник с горячею водою. Через два дня воды опять появились в городе, но теплее гораздо против прежнего; и вода, что на поле, т. е. новая вода, все течет и до сих пор. Планина Витош от сотрясения лопнула на 1 аршин и извергла камней и нечто вроде лавы.

И до сих пор землетрясение повторяется по несколько раз в сутки, но не так уж сильно, жители все почти возвратились по домам. Ваш покорнейший слуга тоже. Домик мой при каждом трясении шатается, скрипит и визжит, но до сих пор бог миловал и вреда большого не имел. Всего 500 пиастров издержал на новую черепицу: ибо старая перемешалась и изломалась.

Г. х. Д. Мано, Д. Трайков, г-н Ташо, Консул, Владыка и банкир — все кланяются Вам. Михалкович и Захарий х. Христович тоже. — Когда проезжал чрез Тернов, то Евст. Селвели и Вас. Берон[1] (молодой доктор) убедительно просили передать Вам поклон.

Г. Леко пишет мне, что он по Вашему приказанию, передаст 550 р. с. Н. Топчилеще[2] для переводу мне. Алекс. Алекс. Никифорову, И. Л. Голубьеву и их семействам поклон от меня. Напишу им в след. раз.

София 1858, Окт. 12ого

Прощайте до след. разу!

Ваш благодарный воспитанник

С. Филаретов

Г. К. Герову[3] напишу тоже с след. почтою. Истый[4]

Ръкописен отдел на библиотеката „В. И. Ленин" в Москва, Пог. II 10/60.

[1] Берон д-р Васил (1824—1909) — книжовник и просветен деец, автор на много учебници. Директор и организатор на Белградската българска гимназия.

[2] Н. Тъпчилеща — български търговец в Цариград, участвувал в църковните борби.

[3] К. Геров — руски възпитаник, завършил Историко-филологическия факултет в Москва. Брат на Н. Геров.

[4] Това писмо на Филаретов Денкоглу препраща на М. П. Погодин, като го придружава със следната бележка:

„Ваше превосходительство, Милостивый Государь, Михаил Петрович!

При сем имею честь послать к Вам для прочтения письмо, писанное ко мне г. Филаретовым из Софии, оно довольно любопытно, а потому к Вам посылаю.

Ваш покорный слуга
Иван Денкоглу

23 ноября 1858
Москва

10

[До И. С. Аксаков]

Милостивый Государь
Иван Сергеевич!

Со времени моего приезда в Константинополь я не получал от Вас ни писем, ни „Дня“[1], ни каких либо известий. В январе месяце один из наших секретарей, г. Золотарев отправился в Питер через Одессу и Москву. Ему я отдал пакет с письмами для передачи Вам при личном свидании, которого сам он пожелал.

Сегодня прибыл первый из Одессы после оттепели пароход, который сегодня же и возвращается обратно с накопившимися депешами и разными разностями в Одессу. И потому не могу написать Вам всего, что хотелось, но все таки скажу Вам второпях несколько слов.

Вселенский патриарх согласился наконец привести в исполнение новый устав относительно администрации по церковным делам. Этим греки, требующие смены патриарха, теперь удовлетворены отчасти и в заседаниях при патриаршии меньше стали шуметь и безобразничать. Устав этот не удовлетворяет болгар, которые, Вам известно уже, чего просят в своих 8-и пунктах, обнародованных уже „Днем“. Поэтому составится comission mixte из болгар и греков. Но так как все это отлагается со стороны патриаршии со дня на день, то как в столице, так и в епархиях господствует анархия. Беспрестанно повторяются скандалезные сцены между греческ. духовенством и народом болгарским. Греки упорствуют и благодаря своей системе — доносить Порте на болгар в небывалых замыслах, многие из граждан находятся в тюрьмах здесь, в Видине, Плевне и др. городах, и многие дождутся участи несчастных брат. Миладиновых, мучеников за свою народность. Туркам, кажется, что это раздражение, недурно для них, и они поддерживают его. Униаты пользуются, усилили свою деятельность и готовятся к богатой жатве. В адрианопольск. и солунск. епархиях заметно сильное брожение умов и ведутся переговоры между народом и миссионерами. В виду такой страшной опасности для православия солунскому митрополиту-греку пришла фантазия выдумать тысячу придирок против полианского епископа Парфения, родом болгарина, осудить этого достойнейшего пастыря, очернить его перед турецкими властями. Много натерпелся несчастный Парфений! Наш посланник князь Лобанов[2] сильно заступился за него и насилу удалось спасти Парфения от заточения. Владыка этот теперь находится при болгарск. церкви в Ц. граде. А в его епархию, в Кукуше, униаты нагрянули уже и принялись за дело.

Присылайте мне „День“ с след. адресом:

„С. Филаретову при миссии в Константинополе
чрез
Е. Высокор. Льв. Осип. Ивановского, при дипломатическ. канцелярии генерал-губернатора в Одессе.“

---

[1] День (1862—1865) — руски седмичен вестник, орган на славянофилите, издаван в Москва от И. С. Аксаков.

[2] Князь Лобанов-Ростовский А. Б. (1824—1896) — виден руски дипломат. През периода 1859—1863 г. руски посланик в Цариград. По-късно министър на външните работи. Пише исторически съчинения, издава архивни материали.

Из Москвы до Одессы, что следует на почту, напишите мне сколько, я заплачу с благодарностью.

Прощайте до след. разу. Ваш покорн. слуга

С. Филаретов

Царьград 1862 март 1.

Архив на Института за руска литература (Пушкинский дом) в Ленинград, ф. 3, оп. 4, № 647.

11

[До И. С. Аксаков]

Высокопочитаемый Иван Сергеевич,

Посылаю Вам 3 брошюрки, которые дарит Вам сербский представник при Т. Порте г. Ристич[1] в знак искреннего его уважения и почитания к Вам.

Прилагаю при сем 4 пары чулок, которые жена моя Йорданка посылает для достопочтеннейшей Ольги Семеновны и Ваших сестер. Жена моя кланяется им и покорнейше просит принять эту безделицу. Месяца два тому назад я выписал свое семейство из Софии. Жена с сыном Владимиром, теща, шурин и племянник находятся теперь при мне в Царьграде.

Ваш покорнейший слуга

С. Филаретов

Константинополь 27 авг. 1862.

Прискорбно было слушать, что „День“ потерпел. Это опечалило всех благонамеренных южных славян. Желательно, чтобы поскорее утешить всех появлением этой столь полезной газеты.

Истый.

Архив на Института за руска литература (Пушкинский дом), Ленинград, ф. 3, оп. 4, № 647.

12

[До П. И. Бартенев][2]

Многоуважаемый Петр Иванович,

Ваше милое ко мне письмо (без даты) имел честь получить месяц тому назад. Приношу Вам искреннюю свою благодарность за добрую память обо

[1] Ристич Йован (1831—1899) — сръбски държавник, либерал и русофил. Бил пълномощен министър в Цариград, а по-късно министър на външните работи.

[2] Бартенев П. И. (1829—1912) — либерален руски историк, археограф и библиограф, близък до славянофилските кръгове. Издирил и публикувал интересни документи за историята на Русия от XVIII и XIX в. Издавал историческото списание „Русский архив“ (Москва, 1863—1917).

мне. Вполне сочувствую Вашему полезнейшему предприятию — издавать „Русск. архив“ и от души желаю Вам успеха!

С величайшим удовольствием припоминаю Ваше лестное для меня приглашение — быть посредником между Вами и болгарским издателем книг и журналов и стараться насколько возможно своевременно доставлять Вам сведения о книгопечатании у болгар.

На первый случай, я собрал все книги болгарские, находящиеся у меня под рукою, и записав заглавия их, по Вашему указанию, прилагаю их при сем. — В переписывании мне помог г. Конст. Юр. Геров, который гостит у нас и с готовностью принял участие в этом, обещая и вперед содействовать, чем только может. Он кланяется Вам.

Г. Р. Жинзифов хорошо разбирает почерк К. Герова и потому хорошо было бы, если бы он просматривал корректуру при печатании упомян. библиограф. заметок.

Простите, что я пишу Вам очень наскоро.

Ваш покорнейший слуга

Сава Филаретов

[1863 г.]

P. S. Мой поклон И. Д. Беляеву[1], М. П. Погодину и П. А. Бессонову[2], О. М. Бодянскому и И. С. Аксакову.

Приложенные книги прошу доставить по адресу.

Централен държавен архив за литература и изкуство, Москва.

ЗАХАРИ КНЯЖЕСКИ

[До М. П. Погодин]

1

Милостивый Государь!
Михаил Петрович!

Известясь чрез соотечественника своего Георгия Бусолина о сделанном Вами для меня пожертвовании книг, заключающих проповеди Иннокентия[3], я

[1] Беляев И. Д. (1810—1873) — руски историк, славянофил. Професор в Московския университет. Трудовете му съдържат ценен фактически материал.

[2] Безсонов П. А. (1828—1898) — руски славяновед и фолклорист. Славянофил. Професор в Харковския университет. Трудовете му нямат научна стойност и са пропити с реакционен дух. През 1855 г. в Москва публикува книгата „Болгарские песни“.

[3] Инокентий Херсонски — одески архиепископ, бил попечител на Одеското настоятелство, оказвал му голяма подкрепа и преработил устава му в 1856 г.

долгом счел за таковый благотворительный поступок Ваш принесть Вам чувствительную мою благодарность!

Столь лестное для меня внимание Ваше запечатлевая навсегда незабвенным в душе моей.

Вполне уверен, что по человеколюбию Вашему и на дальнейшее время не лишите меня подобными Вашими милостями, поощряющими и других ревнителей просвещения забвенной Болгарии.

Истинным моим почтением и душевную преданностью имею честь быть навсегда

Милостивейший государь, Ваш покорнейший слуга из болгар

Захарий П. Княжеский

Одесса 10-го марта
1844-го года

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Пог. II 15/73.

2

[До П. А. Плетнев][1]

Имел честь получить чрез служителя Вашего
„Современника" за 1846-го г.

Болгар З. Княжеский

13-го Генваря
1847-го года

Архив на Института за руска литература (Пушкинский дом), Ленинград, ф. 234, оп. 3, ед. хр. 304

3

[До П. А. Плетнев]

Ваше превосходительство,
Милостивый государь и благодетель,

Петр Александрович!

Приемлю смелость рекомендовать моего болгара Константина Димитриева[2], подателя сего письма, об котором я так часто просил Вас, принять в нем участие, как принимали и во мне, и всегда пользували меня Вашими советами.

Он едва прибыл в Москве 27-го июля и 29-го сего июля отправил к Вам в С. Петербурге.

[1] Плетнев П. А. (1792—1865) — руски критик и поет, професор в Петербургския университет. Издавал и редактирал сп. „Современник" (1838—1846). През 40-те, 60-те г. стоял на умерено либерални позиции, отнасял се враждебно към Белински.

[2] Константин Димитриев — вероятно Конст. Дим. Петкович — българин от Башино село, завършил висшето си образование в Русия около 1851 г. Първият български филолог, който работи научно със славянските ръкописи в Света гора и публикува труда си в изданията на руската академия на науките. Работил през целия си живот за възраждането на българския народ.

Покорнейше прошу Вас примите живейшее участие в нем и будьте его благодетелем, покровителем и отцом, определите его на обещанную мне вакансию. За таковое Ваше благодеяние, как я, так и все наши болгари будем вечно благодарить Вас. Меня уведомили из Одессы, что он хорошо сдал экзамен в Одесскую гимназию. Правление Ришельевского лицея отправило аттестат с его поведение и старание при формолярных бумагах в конференцию Вашего университета, и уверили меня, что его не будут экзаменовать в университете. Теперь прошу Вас если возможно содействуйте, чтобы его приняли в заведение университета, как человека неимеющего где главы приклонить. Вам известно, что Болгария очень бедна и я почти совсем издержался и не имею с чем содержать его на квартиру до приема его на казенную вакансию. Как я был вполне предан Вам, так и его передаю в полном Вашем попечении, и уверен, что Ваше превосходительство не оставите его без Вашего отеческого внимания.

Теперь покорнейше прошу Вас благоволите принять сей маленький мой труд „Зерцало христианское“[1], и „Введение в истории славянских болгар“. Прошу передайте мое нижайшее почтение Олинки Вашей и Александри Осиповни, от души желаю как Вам, так и им здоровье, долгоденствие и благ земных и небесных. С чувством глубочайшего уважения и истинной преданности честь имею быть

Вашего превосходительства покорнейшим слугою
болгар Захарий П. Княжеский

Москва
29-го июля 1847-го г.

Архив на Института за руска литература (Пушкинский дом). Ленинград, ф. 234, оп. 3, ед. хр. 304.

4

[До П. А. Плетнев]

Милостивый Государь, Петр Александрович!

Вам известны были все мои действия в С. Петербурге относительно к образованию болгар, и как они сначала показались очень трудными, даже и невозможными, однако помощию божию без всякого препятствия устроивал их посредством хороших людей. Дело же о принятии одного болгара в Спб. университет с первым и вторым свиданием с г. Попечителем казалось оконченным, потому и я решился выписывать и отдалять молодого человека от своего места, и посылать к Вам в такую даль, и подвергать себя такому расходу, неудовольствий и упреков со стороны болгар. Для меня непостижимо отчего это произошло не при меня, а без меня, кажется обещание должно быть исполняемо. Положим, что между нами случилось, что мы не поняли друг друга; неужели между двухсот казенных студентов не можно было поместить и одного бедного болгара, в пользу забытой и оставленной Болгарии?

---

[1] „Зерцало христианское“ — точното заглавие е „Зерцало или огледало християнско“ — 1844 г.

Моя жизнь и расходы с 1839-го года по настоящее время Вам известны были, что без всякого пособия со стороны болгар. При том Вы знаете сколько нужно одному человеку в год в Петербурге; от того то я не в силах уже содерживать Константина Димитриева на свой счет. Посему покорнейше прошу Вас, как и прежде просил, быть истинным попечителем и благодетелем этой бедной страны Болгарии. Примите участие в ее образовании, попросите г. Попечителя, чтобы он поместил моего болгара в корпусе и предоставил ему возможность пользоваться наравно с прочими казенными студентами. Ваше слово везде и для каждого свято. Если нельзя будет упросить г. Попечителя, то попросите других об этом. Я уверен, что теперь каждый из щедрых чад России готов подать руку помощи бедной и забвенной, притом единоверной и соплеменной нам Болгарии. За все благодеяния, оказываемые болгарам, бог не замедлит вознаградить каждого благодетеля сторицею, как в этой, так и в будущей жизни.

Покорнейше прошу, если Вам время позволяет, уведомите меня если нельзя принять моего болгара на казенный счет, то что мне нужно делать, дабы я мог как нибудь распорядиться до 10 ноября и так отправиться за границу. Передайте мое нижайшее почтение Олинки и Александри Осиповни и прочим моим благотворителям. С чувством глубочайшего уважения и истинной преданности честь имею быть

Вашего превосходительства покорнейшим слугою
Болгар Захарий Княжеский.

Одесса
13-го октября
1847-го года.

Адрес в Одессе
У купца Стефана Димитриевича Тошковича, на Греческом.

Передайте приключенное письмо болгару Константину Димитриеву в университете.

Архив на Института за руска литература (Пушкинский дом), ф. 234, оп. 3, ед. хр. 304.

5

[До П. А. Плетнев]

Милостивый Государь, Петр Александрович!

Ваше почтенное письмо от 23-го октября я имел честь получить 1-го ноября. Душевно благодарю Вас, что Ваше превосходительство имеете попечение об моем племяннике.

Теперь я совсем передаю его Вам как родному отцу и покорнейше прошу Вас иметь его под Вашим покровительством, и если устав университетский останется по-прежнему, то потрудитесь его поместить в университетском здании, или если это не удастся, то рекомендуйте его в какой-нибудь Вам известный дом, для преподавания уроков, дабы он мог удовлетворять свои необходимые издержки.

С искренним почтением и совершенною преданностью имею честь быть

Одесса
21-го ноября
1847-го года

Вашего превосходительства покорнейшим слугою
болгар Захарий Княжеский

Архив на Института за руска литература (Пушкинский дом), Ленинград, ф. 234, оп. 3, ед. хр. 304.

6

[До М. П. Погодин]

Милостивый Государь, Михаил Петрович!

Екатерина Александровна от 12-го ноября сообщает мне, что Вы просили ее написать мне, что мой петербургский студент получил степендиум, т. е. понимаю, что он помещен на казенный счет в университете. Чувствительно Вас благодарю за это благодеяние, которое уже мною внесено в болгарскую летопись. Я от 23-го октября письмо г. Плетнева получил 1-го ноября, в котором он пишет, что попечитель подал министру бумагу об распущении всех казенных студентов из университета на квартиры, и взамен сего давать денежное пособие. По сему мой студент не может быть принят до получении разрешения на сей бумаге. Посему покорнейше прошу узнать, если он в самом деле еще не помещен, то не упускать из виду, написать чтобы его поместили в университете, как казенного студента, а он доселе живет на квартире, и бог весть сколько возьмут от меня за его квартиры в месяц.

Пожалуйста поспешите написать г. Титову в Царьград об самозванце[1] нашем, потому что я по-видимому замедлю еще в Одессе до 1-го или 15-го генваря, а в Царьграде буду не раньше мая или июня. А наш-то голубчик по-видимому вкрался в расположенности Титова и начал требувать все вещи и книги и типографию, мною испрошенные чрез Департамента азиатского, что и последовала бумага; поэтому прошу, напишите минуту скорее в Царьград, дабы не следовали его требования, которые, как Вам известно, не имеют хорошего конца.

Передайте мое нижайшее почтение Степану Петровичу[2], Осипу Максимовичу и всем Аксаковым. Напомните г. Шевиреву об книгах для болгарской публичной библиотеки и руководство, на которых я оставил ему и Вам реестр. Напишите по городской почте г. Маслову[3]. Он обещался пожертвовать для публич. библиотеки и училищ издания земледельческой школы и ее журнала, но он чрез скорое время уехал и не дал. Нельзя ли будет эти книги отправить в

---

[1] Самозванец — става дума за Александър Стоилов Бейоглу(1812—1891), завършил медицински факултет в Париж през 1841 г.; придружавал Бланки в пътуването му из Турция. От 1848 г. печатар и журналист в Цариград. Княжески изразява отношението си към Александър Екзарх в друго свое писмо, публикувано в „Письма к Погодину из славянских земель", стр. 712—716.

[2] Степан Петрович — Шевирьов С. П. (1806 — 1864) — Руски критик и поет, професор и академик, с реакционни възгледи, близки до славянофилските. Воюва срещу Белински и Херцен. Един от редакторите на „Москвитянин", „Московский наблюдатель" и др.

[3] Маслов С. А. (1793—1879) — руски селскостопански деец. Автор на много статии и редактор на земеделско списание.

Одессе на казенный счет на имя Стефана Димитриевича Тошковича[1]. Он остается навсегда в Одессе комиссионером Болгарии. Надпись на его имя, с прибавкой для передачи Захарию Княжескому. Не забудьте предлагать профессорам университета и прочим сочинителям о пожертвовании своих творений. Прошу Вас „Москвитянина" и другие книги, Вами издаваемые, отправлять на упомянутом адрессе в Одессу. Не знаю имели ли доселе свидание с наместником Сер. Л[2]. Если обстоятельства позволяют, имейте в виду нашего пансиона для бедных девиц, об котором я Вам очень часто говорил. Если у Вас будет время, сообщите мне что-нибудь новинкого и утешительного.

Передайте мое нижайшее почтение Вашим детям.

С чувством глубочайшего уважения и истинной преданности честь имею быть навсегда весь Ваш

Одесса — Захарий Княжеский
27-го ноября
1847-го года

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва. Пог. II 15/73.

7

[До А. Ф. Велтман]

Милостивый Государь, Александр Фомич!

Уже прошло более года как я оставил матушку Москву и очень много скучаю об ней, но нет возможности наскоро посетить и наших добрых благотворителей и знакомых.

Кажется судьба меня назначила образователем доселе оставленной без образования Болгарии и какой неимоверный труд бороться с такую неподвижную массою, находившейся без всякого систематического порядка, и к крайнему сожалению под власти свирепых владык, где на каждом шагу ждешь гибель свою. Несмотря на все эти опасности, я все таки продолжаю преподавание и управление учебных заведений и, божиею помощью, успех везде заметен и уже довольно юношей приготовлено к отправке к Вам.

На днях я получил один экземпляр описание нового дворца в Москве чрез г. Савва Филаретова, Вами подаренный для нашей Публичной библиотеки, за которого от всей души и сердце благодарю Вас.

В бытность мою в Москве я подал Вам просьбу об исходатайствовании для упомянутой библиотеки один экземпляр издание Московских Древностей, с кварталами, церквями и формой одежд и портретами; не знаю окончено ли Вами это издание и разрешено ль выслать ко мне одного экземпляра? Прошу при свободе уведомить меня чрез г. Филаретова. Также прошу полюбить г. Филаретова как доброго болгарина, ибо он заслуживает всякую доверенность, и человек здравомыслящий и трудолюбив к общей пользы. Прошу познакомить его с Вашими знакомыми, в случае надобности чтобы они могли поддержать его до окончании курса учения. При сем всепокорнейше прошу

[1] Тошкович Стефан Димитриевич — български търговец, един от основателите на Одеското настоятелство и активен участник в неговата дейност.

[2] Сер. Л. — Троице — Сергиева лавра, един от най-големите руски манастири, интересен исторически, културен и архитектурен паметник.

Вас передать мое глубочайшее почтение Вашему семейству, и благотворителям г. Погодину, Шевиреву, г. Бодянскому, Резкину, г. Снегиреву[1], г. Сушкову, г. Загоскину, г. Мальцову, г. Дмитриеву, г. Линовскому, г. Раичу, князю Оболенскому[2] и графу Толстому[3] и прочим.

Вы прежде изволили посетить наши пределы, потому я и теперь с нетерпением жду Вас к себе в гости с фамилиею и с знакомыми; прошу пожаловать — у меня хата готова, также и фрукты. Считая за счастье завсегда именоваться весь Вашим

Захарий Княжеский

Эски-Загра
17-го июня, 1853 года

Божиею помощию, я уже завел в 38 училищ небольшие училищные библиотеки, для руководства учителям и прихожанам из собранных мною различных книг. По случаю кори, остановил отправку к прочим училищам, снабдил и несколько церквей и монастырей утварью и образами.

8

[До М. П. Погодин]

Милостивейший государь и благодетель, Михаил Петрович!

Отодавнешнее Ваше участие и благодеяние в пользу бедных и угнетенных болгар снова блеснуло нынче и в мою апостольскую хижину. Вами переданные г. Саввы Филаретову пятьдесят № 50 рублей серебром от 8-го февраля, я исправно получил их 23-го сего, за которые от души чувствительнейше благодарю Вас, и покорнейше прошу вперед не оставлять меня Вашим содействием и покровительством.

Военные обстоятельства принудили меня оставить свои любимые занятия в Болгарии и для спасения жизни уехать на верховую почту, не взявши ничего с собою. Прибыв благополучно в Одессе, я нанял квартиру у одной пожилой вдовы болгарки и перебрался у нее с двумя моими девочками[4], окончившими уже курс учения до бомбардировании Одессу в пансионе Васильевой. Пожелав употребить и это свободное время в пользу бедной Болгарии, я условил одну пожилую русскую портниху по 10 рублей серебром в месяц, чтобы девочки мои ходили к ней учиться шить и кроить всего необходимого женскому полу, а также и белья для мужчин по 6 часов в сутки ежедневно, кроме праздников и очень дурной погоды. И так в 8 часов сам отвожу их туда, а в 2 часа пополудни беру их сам же назад домой. Пообедавши, с трех до 6 часов занимаются у меня вышиванием, а с 7-ми до 10 часов повторяем пройденные ими в пансионе уроки и других нужных для Болгарии предметов. При свободе и праздникам обучаю их в перевод от рус-

---

[1] Снегирев И. М. (1793—1868) — руски етнограф и фолклорист. Професор в Московския университет. Славянофил.

[2] Княз Оболенский М. А. (1805—1873) — историк-архивист, директор на Московския архив при Министерството на външните работи.

[3] Граф Толстой — навярно А. К. Толстой (1817—1875), изтъкнат руски писател, оставил богато и разнообразно литературно наследство.

[4] Двете девойки — Княжески завел в Одеса свои роднински момичета — Саша и Анастасия (1853 г.).

ского на болгарский язык и наоборот, и по-видимому девочки мои во всем успели превосходно. Можно надеяться, что необходимые учебники для женского пола в Болгарии скоро будут переведены на болгарском языке.

Я составил из русских и славянских грамматик краткую и для первоначальных, ясную Славяно-болгарскую грамматику для болгарских училищ. Правила этой грамматики на болгарском языке, а примеры на славянском и, переписав начисто, приготовил к печати. Не знаю не найдете ли возможным напечатать оную и после отправить в дар болгарским училищам для бедных и ничего неимущим ученикам? Кроме того, на днях окончил и перевода Арсеньевой географии[1], с некоторыми пополнениями из географии Соколовского и Ободовского. Теперь стараюсь найти какую нибудь новую географию или статистику чтобы пополнить число жителей и новооткрытых мест и переписать, приготовить и ее к печати.

Прошу присоветовать меня и в этом отношении как привести всего этого к лучшему. В Болгарии за неимением ни одного порядочного учебника ученики должны три части времени употреблять на переписывание уроков, а оттого и успех очень замедлителен.

При семь прошу передать мое нижайшее почтение г. Шевиреву, г. Бодянскому, г. Хомякову[2], г. Свербееву, г. Киреевским[3], г. Дмитриеву, г. Вельтману, г. Снегиреву и отцу Антонию, наместнику Троице-Сергиевской Лавры, и всем нашим благотворителям и г. Юрию Ф. Самарину[4].

С чувством глубочайшего высокопочитания и душевной преданности, считаю за счастие до смерти именоваться весь Вашим

Захарий П. Княжеский

Одесса
25-го февраля, 1855 года

Жительство имею на Александровском проспекте в доме Сомлева.

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Пог. II, 15/73.

9

[До М. П. Погодин]

Милостивейший государь и благодетель, Михаил Петрович!

О получении 50 рублей серебром чрез г. Саввы Филаретова я уведомил Вас 24-го сего февраля чрез г. Филаретова. После сего уведомлен, что для моих девочек начальством назначено необходимого пособия на содержание; следовательно, покуда я доволен сим пособием, и как-нибудь проживу.

---

[1] Арсеньева география — „Краткая всеобщая география" (1818 г.) от К. И. Арсеньев (1789—1865) — известен руски географ, историк и статистик. Учебникът му претърпял 20 издания и бил много популярен на времето.

[2] Хомяков А. С. (1804—1860) — руски общественик и писател. Един от най-видните представители на славянофилството.

[3] Киреевский И. В. (1806—1856) и Киреевский П. В. (1808—1856) — славянофили: И. В. Киреевский е публицист и философ, един от най-енергичните пропагандатори на славянофилските идеи. П. В. Киреевский е известен руски фолклорист.

[4] Самарин Ю. Ф. (1819—1876) — руски публицист, общественик и виден представител на славянофилските идеи, с умерени либерални схващания.

Поэтому покорнейше прошу остановить сбор для моих девочек.

Прошу передать приключенное г. Юрию Ф. Самарину и сообщить об этом благодеянии всем нашим благотворителям ; разумеется безгласно, потому что наше начальство, как Вам известно, производит такие пособия по-евангельски, и для переостережения будущих препятствий наших дел никогда не обнаруживает подобных вещей. С чувством глубочайшего высокопочитания и душевной преданности за счастие считаю до смерти именоваться весь Вашим

Одесса болгар Захарий Княжеский
28-го февраля, 1855 года.

Жительство имею на Александровском проспекте в доме Сомлева.

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Пог. II 15/73.

10

[До Димитрий Кирович]

Рухчук 22 декабря 1870 года

Милостивый Государь, Димитрий Кирович!

В Русчуке жители пожелали изоставить греческого напева и вовести русское нотное пение по уставу Православной Всероссийской церкви. За преподавателя имеется воспитанник Киевской семинарии Анастасий, и уже начали петь по сербскому писанному обиходу.

Жители просили меня попросить г. директора Императорской капели не благоволит ли он пожертвовать, начиная с азбуку до последней книги нотного пения ко всей божественной литургии.

Вследствие сего покорнейше Вас прошу потрудитесь походатайствовать о пожертвовании полного комплекта книг нотного пения для русчукских церквей. Это пение отсюда разнесется по всем болгарским церквам и монастырям, как некогда оно введено братьями Лихуди[1] в царствующем граде Москве, а потом распространено по всей России.

О сем просит для болгар Драгоман Генерального консульства

Захарий П. Княжеский.

Из каталога св. Синода № 266. Чин исповедания и обещания архиерейского, церковной печати в переплете бумажном, цена — 75 коп. № 259 Чиновник архиерейского священнослужения с киноварью, без переплета, цена — 2·80 коп.

Нотное пение, начиная с азбуки, до окончании божественной литургии все принадлежащие книги нотного пения т. е. целый комплект нотного пения.

Архив на Института за руска литература (Пушкинский дом), Ленинград, Ф. 162, оп. 3, № 212.

[1] Братя Лихуди, Йоаникий и Софроний, дейци на просветното движение в Русия от края на XVII и началото на XVIII в. Взели активно участие в литературно-богословските борби на времето. Съставители на различни учебници. Изиграли прогресивна роля в развитието на руското просвещение.

11

[До Н. А. Попов[1]]

Милостивый Государь, Нил Александрович,

Шесть девочек уже выбраны, три из Видинского округа, одна из местечка Лесковиц на 2 часа расстояние от Тернова, и третья круглая сирота, внучка архимандрита Нила Изворского[2]. Сестра этой круглой сироты Йорданка, на возраст 13-ти летняя, кроме что она круглая сирота, но и одним глазом слепа, но очень способная и пламенно желает усовершенствоваться и посвятить себя в служение своему полу в Болгарии. Хотя отец Нил с трудом поддерживает этих двух сирот, но решил если благотворительный комитет примет на половинного содержания Йорданку, то он желает платить половину означенную Комитетом[3] сумму ежегодно, именно чтобы меньшая сестрица Сийка не скучала сама, кроме того, так как Йорданка повреждена одним глазом, то никто не будет жениться на нее, а будучи образована она будет снискивать себе насущного пропитания и служить народу.

Вследствие сего осмеливаюсь покорнейше Вас просить, милостивый государь, предложить членам Славянского благотворительного комитета не найдут ли возможным принять и Йорданку на половинного годового содержания, и если решат оказать свою милость над этой крайне бедной и круглой сироте, то прошу при свободе уведомить меня.

С чувством глубочайшего высокопочитания и душевной преданности честь имею быть

Рущук
8-го апреля 1872 года

Вашего Высокоблагородия покорнейшим слугою
Захарий П. Княжеский

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, арх. Н. П. 10/40.

12

[До Н. А. Попов]

Милостивый Государь, Нил Александрович!

По прибытии с девицами в Москву и при свидании с Вами, Вы спешили выехать на дачу, так что не было время сообщить Вам, что из привезенных мною девиц три были окончившие курс наук в Лесковиц и Ореховице — Анна Димова и Мария Генчова, а Йорданка была в последнем классе в рущукском девичьем училище. Желательно было бы уведомить Вас и попросить, если найдете возможным, поместить их в соответственном по их познаниям классе, дабы они удобнее могли усовершенствоваться в науках и возвратиться на родину преподавать своему полу те науки и рукоделия, в которых болгаре нуждаются и не имеют наставниц.

---

[1] Попов Н. А. (1833—1891) — руски буржоазен историк и славист. Славянофил. Активно участвувал в дейността на славянския благотворителен комитет, на който бил известно време секретар. Трудовете му по история на славистиката и върху сръбската история са ценни с привлечения фактически материал.

[2] Архимандрит Нил Изворский — навярно често критикуваният от Каравелов и Ботев поп Нил Изворов от Русе.

[3] Комитета — Славянския благотворителен комитет в Москва.

Обедневший народ от неимоверных и неограниченных налогов и неурожая не в состоянии выписать себе из России усовершенствованных и опрактикованных наставниц, потому и надежда возложена на болгарок, воспитывающихся в Москве, Киеве и Одессе.

По письмам девиц от 3-го сентября видно, что упомянутые три девицы находятся в одном с прочими; вероятно ожидается пока они выучут русский язык, а потом и разместят их по познаниям. Девицы же для медицины и акушерство выбраны еще в марте месяце и изучают русский язык по настоящее время, а из Тернова Параскева Гавриилова с 25 мая содержится на счет того общества, потому и с нетерпением ожидают вызова в Москву. С другой стороны Общество просило меня попросить Вас, милостивый благодетель, если найдете совместным ускорить гребование сих девиц пока зима еще не наступила, ибо тогда и расходы пойдут больше, а общество, как выше сказано, без запасного капитала и встречает затруднения к отправку в зимнее время.

Я просил в Азиатском департаменте принять на счет казны или других благотворительных обществ еще по крайней мере 10-ти приготовленных девиц для акушерок, дабы тем пособить женскому полу в главных городах Болгарии и Македонии, но еще ничего не сообщено генеральному консулу или мне по этому предмету.

Я просил также и о принятии несколько юношей в технические и ремесленные учебные заведения, и по части сельского хозяйства, скотоводства и пчеловодства. При сем осмеливаюсь и Вас покорнейше просить принять участие и содействовать по этой части сколько будет возможно. Вам небезизвестно, что у нас все находится в первобытном состоянии и ничего нет такого, что могло бы доставить народу источник пропитания.

Прошу приложенное при сем письмо отправить по адресу.

С чувство глубочайшего высокопочитания и душевной преданности честь имею быть,

Рущук
3-го октября 1872 года

Вашего Высокородия покорнейшим слугою
Захарий П. Княжеский

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Н. П. 10/40.

13

[До Н. А. Попов]

Милостивый Государь, Нил Александрович!

Некоторые болгарские общины писали ко мне и просили уведомить их, какое жалованье желают получать в год предполагаемые к отправлению в Болгарию опрактикованные и с хорошими дипломами русские наставницы, и вместе с этим, если будет возможно, прислать копии с их аттестатов, чтобы можно было судить в каких предметах и рукоделиях они усовершенствованы и могут свободно преподавать.

Общины желают иметь их в течение трех лет, а если пожелают, и общины будут ими довольны, то могут оставаться и далее. Прошу Вас покорнейше, если найдете возможным, как можно скорее уведомить меня, чтобы я

заблаговременно мог уведомить общины и написать к Вам для отправления их сюда.

Еще поручено мне спросить Вас, милостивый государь, приймет ли Славянский благотворительный комитет девиц для изучения акушерства на общественный или родительский счет, и сколько нужно платить за полное годовое их содержание.

О вышеизложенном осмеливаюсь покорнейше просить Вас, милостивый государь, благоволить меня уведомить, равно как и о времени отправки трех девиц уже зачисленных Комитетом для изучения медицины и акушерства.

С чувством глубочайшего высокопочитания и душевной преданности честь имею быть

Рущук
9-го февраля 1873 года

Вашего Высокоблагородия покорнейшим слугою
Захарий П. Княжеский

Ръкописен отдел на библиотека „В. И. Ленин", Москва, Н. П. 10/40.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ * ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XII, 1962

ЕДИН НОВОНАМЕРЕН РЪКОПИС

Донка Петканова

Неотдавна студентът Йордан Павлев ми предаде един ръкопис, който принадлежал на прадядо му Сава поп Кирилов от с. Жеравна. Ръкописът е намерен в с. Първан (Герлово), където поп Сава се изселил със семейството си. Подвързан е с дървени кори и обхваща 128 листа, формат 12 см 4 мм × 9 см. Към тях, очевидно по-късно, са прибавени още 25 листа, повечето празни. Езикът на книгата е черковно-славянски, писмото полууставно, четливо и доста красиво. Заглавията са написани с киновар. Така са написани и повечето от заглавните букви и още редица други думи и букви в текста. На няколко места се срещат груби неумели винетки. Листовете на ръкописа не са номерирани. Вероятно номерацията е стрязана при подвързването.

Книгата е съставена от два ръкописа, писани от двама души. Към основния текст са прибавени по-късно няколко молитви от трета ръка.

Първата книга от сборника съдържа тропари и е писана от поп Тодор, който в началото на ръкописа си е оставил следната бележка: „Записах се сїѧ трепарїѧ азь многогрѣшнїй ѳеѡдорь їерей на мсць декемврїѧ во а днь, во лѣто ѿ по плоти бга слова аѱоа [1771], во лѣто ѿ сътворенїѧ вьсего мира ѿ Адама даже до днесь зсоѳ, индикто д. В то лѣто имаше тѳрчинать сѳлтань Мѳстафа сась московскїѧта царица Екатерина войска, бїѧха са."

Втората книга съдържа „последования" и молитви, писани от поп Велико, който в края на ръкописа е написал: „Писахь азь сїю книжицу въ члцѣхь многогрѣшнїе Велико їерей на село Котель вь лѣто аѱоз [1777]." Същият Велико иерей, две години по-късно, през 1779 г. прочел Жеравненския препис на Паисиевата история и оставил върху него бележка, че е чел книгата.

Освен посочените приписки в ръкописа се намира и трета приписка от поп Сава, в която той съобщава, че е купил книгата за „6 гроша на м. октомври 22". Годината не е посочена, но очевидно бележката е късна.

По съдържание сборникът не е особено ценен, тъй като носи тясно религиозен богослужебен характер. Той обаче представлява известен интерес с приписките си и с някои палеографски черти.

Първата приписка на поп Тодор, както и други подобни бележки от онова време, свидетелствува за интереса на нашия народ към руско-турските войни. В бележката името на Екатерина е написано с по-големи и по-внимателно очертани букви от буквите в останалия текст, което от своя страна

подсказва и за уважението, с което се отнася поп Тодор към „московската царица".

Приписката на поп Велико, чието име откриваме и в бележка към Паисиевата история, говори за един книжовник, съгражданин и съвременник на Софроний, който преписва богослужебни книги, но живо се интересува и от други произведения на българската книжнина. Той прочита Жеравненския препис на Паисиевата история, подписва се и подобно на четците преди него съобщава, че е разбрал написаното в историята, призовавайки и други да се потрудят да я прочетат, за да имат полза. Може да се предполага, че поп Велико е писал още книги или най-малкото за него може да се каже, че наред с поп Стойко Владиславов е бил един от будните българи, сеячи на просвета в Котел.

Най-голям интерес според мен обаче представлява ръкописът с някои палеографски данни. Сравнението на двете книги в сборника показва, че писмото на двата ръкописа поразително си прилича. Ако не съществуваха приписките, свидетелстващи ясно за двама книжовници, човек без колебание би помислил, че цялата книга е написана от една ръка. От своя страна писмото на нашия ръкопис поразително прилича на писмото на Софрониевите сборници. Приликите се разпростират не само върху начертанието на буквите от основния текст, но и върху написанието на заглавните букви и до известна степен върху формата на винетките. При това трима книжовници не пишат в една и съща година и не преписват един от друг. Между различните ръкописи има най-малко шест години разлика (Софрониев дамаскин — 1765 г., поп Тодор — тропари 1771, поп Велико — молитви 1777 г.). Тази голяма близост, достигаща на места до еднаквост, разбира се, не може да бъде случайна. В случая с основание може да се говори за котленска ръкописна школа през втората половина на XVIII в., която навярно има своите корени в по-ранните епохи. За обособена ръкописна школа, смятам, може да се говори и при Йосиф Брадати и неговите последователи.

Оформянето и особеностите на различните ръкописни школи в България представлява интересна и важна палеографска проблема, която в бъдеще трябва да се проучи обстойно. Тя е свързана с просветата и книжовните традиции на различните български краища, с развоя на българската ръкописна книга. Практически изследването на този въпрос би помогнало за датировката на недатираните паметници.

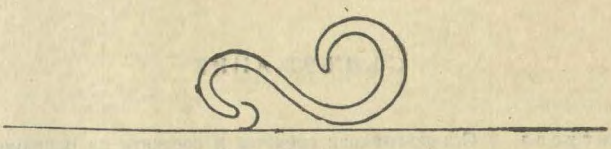
Освен с писмото си новонамереният ръкопис е интересен и с водните си знаци. Листовете на книгата са малък формат и затова на повечето от тях водният знак е отрязан или е останало от него само малка част. На някои листа обаче ясно се очертават фигури, които очевидно не са отрязани части от водни знаци, а самостоятелни, изцяло съхранени хартиени знаци. Хартията, на която личат те, е набраздена хоризонтално, каквато е най-често срещаната турска хартия през XVIII в. На един лист се броят четири бразди, които разделят листа на пет хоризонтални ивици. Знаците обаче досега не са описани в датирани турски документи и не са известни в справочната литература. Те се намират в ръкописа с дата 1777 г. Описанието им би имало известно палеографско значение.

На два листа (по ред 23 и 41 от втората книга на сборника) се очертава фигура, подобна на обърнато s. Тя е разположена в петата ивица на листа в десния долен край. Втори знак се открива на лист 59 и 60. Той е съставен от две фигури. Едната е подобна на знака, намиращ се на лист 23,

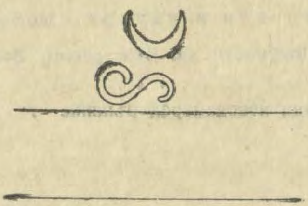
но е обърната обратно и е по-малка по размер. Втората представлява малък полумесец, разположен непосредствено до първия знак. Двете фигурки се намират в първата ивица в десния горен край на листа.

Ясно е, че книжовникът си е служил с два вида хартия, която е турска. Това личи от полумесеца, а и от знака s, който в съчетание с други букви и фигури се среща в турски документи от XVIII в.

В размера на оригинала списаните водни знаци изглеждат точно така:

Фиг. 1

Фиг. 2

Известно е, че в българската провинция турската хартия се задържа подълго време. Един тип хартия се употребява в продължение на години. В такъв случай, щом описаните водни знаци се срещат в сборник от 1777 г., несъмнено е, че хартията, на която е написан той, се употребява в България години преди тази дата и години след нея. При откриване например на недатиран български ръкопис с посочените знаци той приблизително може да бъде датиран в един интервал от двадесет години около 1777.

Досега специално не са проучвани и описвани водните знаци по българските датирани ръкописни паметници. Тяхното издирване и описание би имало, от една страна, общопалеографско значение, а, от друга страна, би помогнало много за по-точната датировка на редица интересни недатирани български сборници.

СЪДЪРЖАНИЕ

Елена Димитрова — Стилно-езикови средства в поезията на Вапцаров . . . 5
Кръстьо Генов — Партизанските повести и романи на Марко Марчевски . . 41
Йордан Цонев — Николай Островски в нашата литературна критика 81

Материали и научни съобщения

Цвета Унджиева — Документи по Българското Възраждане в съветските архиви 115
Донка Петканова — Един новонамерен ръконис 175

ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
Кн. 12

*

Издателски редактор *Л. Цанева*
Худ. редактор на корицата *М. Кънева*
Техн. редактор *Ив. Атанасова*. Коректор *М. Икономова*

*

Дадена за набор на 31. VII. 1962 г.
Подписана за печат на 13. X. 1962 г.
Формат 71/100/16 Тираж 1000
ЛГ—III—8—1962
Печатни коли 11,13 Издателски коли 13,24
Книжно тяло 1,52 лв. Подвързия 0,05 лв.
Цена 1,57 лв.

*

Набрана и отпечатана в печатницата на БАН
София, ул. 36, кв. Гео Милев,
Поръчка № 962

Цена 1,57 лв.